ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний, Науковий та Літературний місячник

70-річчя Великого Голодомору

Ігор ЛОСІВ:
Національна стратегія України

Юрій ЩУР:
ОУН на Великій Україні (1929-1939)

Микола НЕМКОВИЧ:
Роля Володимира Вернадського у створенні УАН

Роман КОВАЛЬ:
Український поет Кубані Василь Мова

Микола ШАТИЛОВ:
Святослав Караванський... подвиг триває

Володимир ПОГРЕБЕННИК:
Іван Франко в рецепції Романа Олійника-Рахманного

Кн. 7 (664) • Липень • 2003

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний, науковий та літературний місячник
Видає Українська Інформаційна Служба
Передплатний індекс – 74173

LIBERATION PATH

Ukrainian Political Scholarly & Literary Journal
Published monthly by The Ukrainian Information Service Ltd.
ISSN: 0042-9422

Видається з 1948 року
Реєстраційне свідоцтво – серія КВ № 1693

Головний редактор – Степан Олеськів
Заступник головного редактора – Лариса Йолкіна
Літературний редактор – Оксана Стасюк
Коректор – Аліса Кропивка

Редакційна колегія:

Іван Білас, Андрій Гайдамаха, Степан Галамай,
Ярослав Дашкевич, Григорій Дем'ян,
Віталій Дончик, Святослав Караванський,
Сергій Квіт, Омелян Коваль,
Володимир Косик, Любомир Наконечний,
Василь Олеськів, Володимир Погребенник,
Анатолій Погрібний, Тарас Салига,
Володимир Сергійчук, Генадій Сіренко,
Петро Цимбалістий, Микола Шатилов.

Редакція і адміністрація:

01034 м. Київ, вул. Ярославів вал. 9, пом. 5, 6
200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Great Britain

Телефони: в Києві (044) 229-41-22; в Лондоні: (020) 7607 6266
Факс: в Києві (044) 229-41-22; в Лондоні: (020) 7607 6737

E-mail: vshliakh@mwfree.net (Лондон);
wsh@yaroslava.kiev.ua (Київ)

На обкладинці:

«1933».
Малюнок Жоржа Шанаєва

Матеріяли, підписані прізвищем чи псевдонімом авторів, не завжди відповідають поглядам Редакційної колегії.
Редакція застерігає собі право скорочувати матеріяли і виправляти мову.
За достовірність надрукованих матеріялів відповідальність несуть автори.
Надіслані матеріяли редакція не рецензує і не повертає.
Листування з читачами та авторами – тільки на сторінках журналу.
Передрук матеріялів дозволяється лише з посиланням на «Визвольний Шлях».

© Українська Інформаційна Служба, 2003
© «Визвольний Шлях», 2003

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний, науковий та літературний місячник

Історичний Календар 2

До 70-річчя Великого Голодомору

70-ті роковини Великого Голодомору в Україні (1932-1933) 3

Іван Онищенко. Останній сон 3

_____. До бабусі 6

Геополітика

Ігор Лосів. Геополітичні виклики XXI ст. і національна стратегія України 9

Історія ОУН-УПА

Юрій Шур. Організація Українських Націоналістів на Великій Україні (1929-1939 рр.) 13

Історія

Микола Немкович. Роля Володимира Вернадського у створенні Української Академії наук 19

Марія Мандрик. Ідейна кристалізація та організаційне становлення українського націоналістичного руху 20-30-х рр. XX ст. (Частина II. Закінчення) 34

Постаті

Роман Коваль. Український поет Кубані Василь Мова (1842-1891) 48

Ювілеї

Сергій Квіт. Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет (Частина IV) 55

Алла Атаманенко. Міжнародна конференція, присвячена 40-річчю журналу «Український Історик» 67

Публіцистика

Микола Шатилов. Святослав Караванський… подвиг триває 70

Мовознавство

Святослав Караванський. Шануймо нашу неповторність 83

Віталій Шевченко. Особливості розвитку мови та український літературний процес XI – поч. XX ст. (культурно-історичний аспект) (Частина IV. Закінчення) 87

Літературознавство. Критика

Володимир Погребенник. Іван Франко в естетично-літературознавчій рецепції Романа Олійника-Рахманного 99

Спогади

Микола Шатилов. З повсякдення літературної провінції (Частина III. Закінчення) 113

Огляди. Рецензії

Іван Немченко. «Моя Україна зовсім не моя…» (Карабович Т. Вибрані поезії. – Білосток: «PRYMAT», 2001. – 321 с.) 122

Про авторів 128

Кн. 7 (664) • Липень, 2003 • Річник 56

Історичний Календар

ЛИПЕНЬ

5.7.1986	Помер у Мюнхені Ярослав Стецько, Голова УДП, ОУН і Президент АБН.
6.7.1904	Народився Степан Ленкавський, Голова Проводу ОУН після смерти Степана Бандери.
8.7.1659	Гетьман Виговський розгромив московське військо під Конотопом.
8.7.1709	Битва під Полтавою військ гетьмана Івана Мазепи і шведського короля Карла XII з військом російського царя Петра I.
10.7.1651	Битва під Берестечком.
11.7.969	Померла велика княгиня Ольга.
11.7.1056	Народився Нестор – літописець Київської Руси, автор «Повісті временних літ». (Дата його народження не уточнена).
11.7.1945	У Лефортівській в'язниці в Москві помер о. д-р Августин Волошин – кол. президент Карпатської України.
14.7.1995	Помер несподівано в Києві Святійший Патріярх Київський і всієї Руси-України Володимир.
15.7.1015	Помер кн. Володимир Великий.
15.7.1944	Утворено Українську Головну Визвольну Раду (УГВР).
16.7.1990	Верховна Рада УССР у Києві проголосила Декларацію про державний суверенітет України.
17.7.1849	Народилася письменниця Олена Пчілка.
21.7.1715	Помер Іоан Максимович – український письменник, автор численних віршованих і прозових творів та перекладів.
21.7.1941	Помер український поет і письменник Богдан Лепкий.
21.7.1942	Загинув у німецькому концтаборі Авшвіці Василь Бандера, брат Степана Бандери.
25.7.1687	Івана Мазепу обрано гетьманом України.
25.7.1942	Німці розстріляли в Києві Дмитра Мирона Орлика, Крайового провідника ОУН на СУЗ.
25.7.1942	Після триденних тортур загинув у концтаборі Авшвіці брат Степана Бандери доктор Олександер Бандера.
27.7.971	Договір кн. Святослава з візантійським імператором Цимісхієм.
27.7.1147	Климентія Смолятича обрано митрополитом української Церкви.
27.7.1649	Перемога Богдана Хмельницького над поляками під Збаражем.
27.7.1672	Гетьман Петро Дорошенко погромив поляків біля Четвертині.

До 70-річчя Великого Голодомору

70-ті роковини Великого Голодомору в Україні (1932-1933)

У 70-ту річницю Великого Голодомору в Україні 1932-1933 років пропонуємо читачам 7 оповідань, авторства Івана Онищенка.

Онищенко походить з хутора Гайки Чорнуського району на Полтавщині, де народився 3 жовтня 1919 року. Як Кандидат історичних наук, працював викладачем історії в Київських інститутах, та викладачем катедри політології на філософському факультеті Київського національного університету ім. Т. Шевченка.

У цих оповіданнях немає нічого вигаданого. Вони описують ті жахливі щоденні явища, які траплялися по цілій центральній Україні і на Кубані. Все про що автор пише – довелося йому самому побачити і пережити. В той час йому було тринадцять років.

У Чорнуському районі, де він проживав, за підрахунком померло 752 чол. У сусідньому Лохвицькому районі, у селі Їсківці – померло більше половини населення. Людей хоронили в братських могилах десятками і більше. В Лохвицькому районі така могила збереглася до сьогодні.

Нижче подаємо перші два оповідання – «Останній сон» і «До бабусі». Дальші вийдуть друком у слідуючих числах журналу.

* * *

Іван Онищенко

Останній сон

Для діда Макарця то був останній, щасливий сон. Дідусь лежав у полі під невеличким стіжком минулорічної житньої соломи неподалік села і міцно спав. Він таки добряче втомився, добираючись сюди. Весь день міряв гони польової дороги обважнілими від старості та голоду ногами. Поволеньки, поволеньки, спираючись на сукувату палицю, свою помічницю, човгав по зарослій спорищем обочині і таки дістався села. Воно було поруч. Невелике, затаїлося в широкій приудайській долині Полтавщини, наче сховалося між ярками, поростими старим дубовим лісом, від людського ока аби перебути лиху годину. Далеченько від битого шляху, малопримітне для незнайомого мандрівника, воно подавало якусь надію поживитися куснем хліба. Адже сюди, певно, не часто навідуються такі як він, міркував собі дідусь. Шкодував, що не зміг дійти засвітло, – у вечірній час побиратися по дворах – то зайве собак дражнити, господарі неохоче пускають до хати. Прийде чоловік по милостиню, а там, дивись, і на ніч

попроситься, а коли так, то вже й погодувати його треба і покласти кудись переспати. Кому потрібен такий клопіт! Лишалося перебути до ранку в полі. Ночі тепер не такі вже й холодні, дасть Бог не замерзне. А там, може зглянуться добрі люди, не дадуть старому померти з голоду.

Зробив кубелечко в соломі, притиснувся спиною поглибше до стіжка, під голову поклав невеличку торбину – ось і влаштувався. Давненько він не мав такої бурлацької постелі. Доводилося спати в чужих людей на долівці, засланій соломою, на мульких, майже голих лавах, а щоб ось так в полі?.. Було! Давно, коли наймитував.

Від соломи тхнуло прілим і мишвою, проте дідусеві то не завада. Йому найперше чувся запах житнього збіжжя. Назгрібав у жменю переточиної мишвою дрібненької соломи з остюками, спробував провіяти, пересилаючи її в долонях, та дмухаючи посинілими губами: раптом випаде зернятко. Де там! Полівки давно вже передрали.

Звечоріло. В хатах заблимали теплі манливі вогники. Там жили люди, сім'ї. А йому було незатишно. Земля дихала холодною вологістю. Відчув як по тілу поповзли жалючі комашки. Натягнув на голову якомога глибше стареньку смушеву шапку, пальці рук засунув у стулені навстріч рукава такої ж благенької, як і шапка, свитки з домотканого грубого овечого сукна, прикрив ноги соломою (черевики не гріли), перехрестився на небо, наче сподівався стрітися очима з Богом і приготувався до сну. Стомлене тіло прагнуло відпочинку, проте голодний шлунок настирливо відганяв сон. Останній раз якась добра душа дала дідусеві кухлик молока, потім він мав ще кілька варених картоплин. Коли це було? Уже й не пам'ятає. Лишалася невеличка надія на сусіднє село. Надія, тільки вона гнала його від хати до хати. А може?..

Підійшла ніч. Змигнула і затрепотіла сріблясто-золотавим вогником Вечірня зірка. За нею повитикалися крізь синіючу густу далечінь й інші зірочки. Небо ожило, засвітилося далекими якби потойбічними вогнями. Скільки разів у своєму житті дідусь Макарець виходив у такі ночі на подвір'я, скидав голову до неба і намагався вгадати погоду на завтра. А відтак – і сплянувати свою роботу в полі. То все в минулому. Тепер він лежав під чужим стіжком охлялий, не обігрітий, змалілий до беззахисної комашини. А ніби ще недавно був непоганим господарем, знаним і шанованим. Мав свою землю, конячину, корівку і все інше, як і належало роботящому селянинові. Довгенького спинався на те господарство, працювали з дружиною та дітьми (мав двох синів і доньку) непокладаючи рук, аж поки розжилися. Любив дідусь Божу землю. Ой як любив працювати на ній! Поспішав до схід сонця вибратися за село на свою нивку, аби не він першим а люди, їдучи в поле, казали йому доброго ранку. Після революції збирався разом з сусідою придбати в кредит парового двигуна і молотарку, щоб мати заробіток у людей. Та слава Богу, не встигли: стали б куркулями – і тільки б загриміли до Сибіру. А потім почали заганяти в колгосп. Господарство пішло прахом. Оста-

лися на згадку мозолі на руках. А тут чорною гадюкою поповзли вулицями села буксирні бригади. Повимітали все до зернини, прирекли людей на голодну смерть. І хто ж? Свої за чужими вказівками. Хіба б брат брата нищив з доброї волі? І ось тепер вимирають цілі села, бродять люди сновидами, намагаються пробратися до міста. Одні старцюють, інші міняють щось з одежини на харчі. Тільки охочих на той обмін мало. Та й що міняти? Куди йти? В кого просити? Хіба скрізь не одне й теж?

Довелося й Макареві Івановичу кинути хату, синову сім'ю, де він доживав віку, онуків і подався з торбиною. Бачив, розумів: не вижити всім. І він – зайвий рот. То нехай краще дітям лишиться його пайка. Коли й помре – втрата невелика, робітник з нього уже негодящий. Не став прощатися зріднею, тяжко було. Попросив у невістки пару білизни, рушничок. Вона дала ще й воскову свічечку на всякий випадок. Сказав їй: «Простіть, коли чимось завинив! Може й не побачимось». І пішов. На перший день мав скибочку хліба в торбині, а там – Бог дасть та милостиві люди.

В перші дні найближчі села обминав, не заходив туди, не хотів, щоб знайомі впізнали його. Потім призвичаївся і думав лише про одне: добути їжу. Придивлявся до садиб, до людей, намагався вгадати де не відмовлять. Здебільшого помилявся. Люди розводили руками: вибачайте, мовляв, самі не маємо що їсти. І то була правда.

З кожним днем сили покидали старого, слабішали ноги, здавало серце, наливалося водою зголодніле тіло, ходити ставало все важче. «Чи доживу до нових колосків?» – часто думалося дідусеві.

Нічна прохолода все настирливіше вповзала маленькими їжачками під одяг, вологими губами обмацувала руки, обличчя, добиралася до серця. Зіщулився, підібрав коліна до підборіддя, намагався швидше заснути. Проте сон повіявся десь, не навертав до старого, а пам'ять кидала в минуле. Холодні зорі лоскітливо торгали дідусеві повіки. Він нехіть блимав очима, повертався на всі боки, та сон ніяк не міг здолати голоду. І раптом йому спало на думку обдурити шлунок. Адже в торбині в нього є воскова свічечка! А що коли її пожувати? Краще було б зварити в казаночку, – поплив би тепленький віск до шлунку, зігрів би дідуся, а може й поживу яку дав. Проте вставати серед ночі, шукати воду, розкладати багаття?.. Дістав свічечку, відламав шматочок, засунув до рота. Віск поступово м'якшав, танув, нагадував смак стільникового меду і ніби заспокоював голод.

Дідусь бачив себе вдома. Він молотить жито на току. Намахався ціпом і ось приліг на хвилинку в околоті, чекає поки жінка покличе снідати. З хати доноситься лоскітливий запах свіжоспеченого хліба. Запаморочливий, духм'яний наповнює груди. Хліб!..

Звідки було знати старому, що той запах свіжого хліба був справжнім а не навіяним у ві сні. Приносив його вітерець з села. Так! В одній із крайніх хат теплий струмінь повітря витягував хлібний запах з димаря і розносив по селу. Ото ж дійшов він і до дідуся.

Учора пізнього вечора приніс чоловік клунок висівок від родича, котрий служив у військовій частині під Лубнами. Той родич зумів якось дістати і перекинути через паркан біля полкової пекарні та сховати в кущах (полк було розташовано в лісі) невеличкий клуночок, аби порятувати сестрину сім'ю. Додому добирався чоловік потайки, лісовими стежками, інколи брів навмання, аби не стріти кого, і таки благополучно дістався до хати. На ранок сім'я мала кілька паляниць хліба.

І ось той запах свіжоспеченого хліба почав малювати дідусеві ще більш привабливу картину, вихопивши з пам'яті не так давно минуле, пережите.

Неділя. Дружина приготувала святковий обід. На столі вистигають пухненькі паляниці, в макітрі пиріжки випірають гіркою, вилискують, змащені яйцем та засмаглі до коричневої плівки, наче поліровані. Поруч миска з сметаною, ще одна – з тушкованою картоплею та курчам парує. За столом вмощуються діти. Макар Іванович запалив під образами на покуттю воскову свічечку. Запах воску перемішується із запахом страв і приємно лоскоче в горлі. Стали з дружиною перед образами, пошепки прочитали молитву, можна й обід починати. Дідусь посміхнувся, ві сні. То був його останній, щасливий сон.

Хрипле зітхання – стогін і легенька хмаринка з дідусевих вуст пурхнула крізь сонячне ранкове сяйво до неба. То дідусева праведна душа відійшла до Всевишнього. Зі скаргою?.. А, може, з докором?..

* * *

До бабусі

Надвечірнє сонце збиралося незабаром сховатися за обрій. З кожною хвилиною опускалося все нижче та нижче, поки й зависло над гребнем чорного лісу десь далеко на заході, мов би накололося на стрільчасті верхи дерев і на мить зупинилося. Широко розкрило набряклі за день повіки і, пробившись густими віями крізь пасма синіх хмарин, багряно палахкотіло над степом. На прощання. «До завтра». Весь день воно обігрівало зелені лани, напувало їх життєдайною силою, аби швидше дозрівали хліба, наливалися добірним зерном та дали людям поживу, рятуючи їх від голодної смерті.

Хоч як повільно сідало сонце – все ж вечір не забариться. За якусь хвилину непомітно огорне чорною хустиною змовкаючий степ, опустить на нього тишу, і тоді йти одному стежкою поміж високих хлібів стає якось моторошно. Навколо ані душі. Село десь уже позаді, а додому, до свого хутора ще далеко. Можна було б піти окружним шляхом, – дивись там ще зустрінеш когось із людей, що повертаються з поля до села. Але шлях той довший. А ось стежкою, навпростець через яр – ближче. Сьогодні я

трохи затримався. В школі після уроків були учнівські збори, потім забіг до родичів аби хоть якось підкріпитися на дорогу, і тепер, бачу, припізнився. Мама будуть переживати, – чи не сталося чогось зі мною. Поспішаю. Частенько озираюся навкруги, сторожно прислухаюся ніби очікую – раптом хтось вирине з жита. А що ти побачиш, коли суцільне море колосся закриває виднокруг, – хіба за кілька кроків перед себе угледиш кусочок кривулястої доріжки. Довкола вечірнє безгоміння. Повертатися зі школи навіть уночі мені не первина. Я вже не маленький, незабаром сповниться дванадцять, але, як правду сказати, трохи побоююся собак. Особливо коли вони підкрадаються з-заду. В руках у мене добряча палиця. Нехай но спробують! Я знаю звідки ті собаки. Неподалік тут, за вибалком, стоять кілька хатин недавніх переселенців. Пішли люди з села в степ, на хутір, заохочені обіцянками влади і заснували там першу в районі артіль «Джерело». Сільрада наділила їх землею, віднятою у куркулів, пообіцяла кредити поки зіпнуться на ноги, а вони своїм прикладом мали довести перевагу артільного господарства над індивідуальним. Проте, нічого з цього не вийшло. Не встигли новосельці облаштуватися на новому місці, як почалася суцільна колективізація. Тепер всіх стали заганяти до колгоспів, і ніхто вже не дбав про перших артільців. Так вони й залишилися з недобудованими оселями, одним колодязем на кілька дворів, ще більше збіднілі й упосліджені. Ось з цього новоспеченого уже не столипінського, а совєтського хутора й стрічалися на моєму шляху собаки. Голодні та злі.

Незабаром від стежини, по якій іду, потягнеться в бік до того хутора інша, ледь помітна і небезпечна для мене стежина. Не прогавити б!

Так і є!.. А може то мені привидилося?.. За кілька кроків передімною гойднулися стебла озимини. Щось рухалося навпроти. Зупинився, замірився палицею, придивляюся. Ой!.. Не відразу розгледів. Дитина?.. Підходить ближче. Хлопчик!.. Років чотирьох. В самій полотняній сорочичці, босеньке, не покрита русява голівка. Ледве переступає ніжками. Став, дивиться на мене сірими розумними оченятами. Мовчить. Розглядаю його. Личко бліде, на ньому сліди засохлих рівчаків від сліз, ніжки набряклі, шкіра потріскалася в ранках, поблискує сукровиця, ступні взялися струпами. Видно голодне хлоп'я, охляле. Першою думкою було: втекла дитина з дому. А, може, заблудилася? «Ти чий?» – запитую. Ані слова. Потім хриплим голоском: «Не знаю…» – «Як – не знаєш?.. Ну, батько, мати в тебе є?» – «Татка нема… Пішов кудись. А мама є. Вона спить». – «Куди ж ти оце йдеш проти ночі? Може заблукався? Не знаєш як втрапити додому?» – «Знаю. Там наша хата», – показує ручкою в бік хутірця. – «Я хочу до бабусі, в село. Туди». Цього разу кволою ручкою робить жест в напрямку села. «Уже вечір, стає прохолодно, ти ж простудишся, та й бабусі вночі не знайдеш. Давай я тебе одведу додому, а завтра разом з мамою підете до бабусі. Ну?». Беру його за ручку. Хлопчина заперечливо хитає голівкою: «Мама спить… я хочу до бабусі».

Кілька хвилин стою в роздумі. Що робити? Повертатися додому хлопчина не погоджується – там, певно, вже немає нікого з рідних, інакше не відпустили б одного та ще й проти ночі. Взяти його з собою?.. Куди?.. Додому?.. А що скажуть мої батьки? Навколо стільки помирає з голоду і дітей і дорослих, серед них і наші родичі. Хоча б самим якось вижити. Та й не дійде хлопчина і на руках його не донесу. Розгубився. Не дам ради своїм думкам.

А над степом тіні густішають. Сонце востаннє зблимнуло підбитим оком і раптово осіло за лісову смугу. Береться вечірня прохолода. «Що мені робити з тобою», – кажу вслух. Хлопчина мовчить, довірливо прихилившись голівкою до моїх ніг. Невеличка пауза… і я повільно випускаю його ледь тепленьку ручку з своєї руки. Він усе зрозумів. Глянув на мене ще раз сіренькими оченятами і кволенько подибав припухлими, зраненими ніжками по стежечці до села, до бабусі.

За хвилину його русява голівка загубилася серед високої озимини. Пішов і я в протилежний бік. Кілька разів обертався аби вгледіти, вирізнити серед колосся маленький кольору сліпого жита рухливий чубчик – і не міг. «Чи дійде хлопчик до села? – мучила думка. – Чи жива його бабуся?.. Хоч би то!».

Минав час, а почути якусь вісточку про того хлопчину мені не вдавалося, хоча й розпитував людей. Не хотілося думати, що він помер. Завжди згадував його, ідучи до школи тією стежичкою, шкодував, що не зміг допомогти. І боляче було на душі. Згадую й тепер, коли приїжджаю влітку до рідного хутора. Іду в поле. Люблю побродити серед хлібів, особливо коли вони достигають. Що може бути прекраснішим! Легенький вітерець гонить жовтосизі хвилі ген-ген скільки видно до самого обрію. Наче розбурхане безкрає море. Колосся гойдається під вітром, никне до землі, тут же випростується. Вітер хапає невидимими пальцями густі жовтіючі пасма, підставляє їх сонцю, а сонце бавиться ними, розчісує колючі вусики золотим гребінцем, ніжно пестить їх. І яким би не було наше життя, коли дивишся на достигаючі поля – в душі зронюється радість, буде врожай, буде хліб. Мимоволі думка кидається до тих страхітливих голодних років. І тоді мені здається, що то не пшениці широкими хвилями гнуться під вітром. То дітки в полотняних сорочечках вибігли з цвинтаря, взялися за руки і біжать зграйками одна за одною полем. Спотикаються ненароком, падають і знову біжать. Тріпотять їхні шовковисті чубчики кольору стиглого жита, зірочками зблискують волошкові оченята, раз-по-раз виринають з хлібного моря воскові обличчя. Вітер схиляється над ними, нишком запитує: «Куди ви, дітки?.. Куди?..» – «До бабу-у-у-сі – ледве шепчуть їхні вуста. – До бабу-у-сі». – «Чиї ви, дітки?.. Чиї?..» – доскіпується вітер і не може діждатися відповіді. Чиї? ❑

Ігор Лосів

Геополітичні виклики XXI ст. і національна стратегія України

Геополітика протягом останніх століть відіграла драматичну ролю в долі України, і вже з огляду на це має стати однією з найцікавіших для українців навчальних дисциплін. Дуже часто у своїй історії Україна ставала жертвою інтриг різних світових сил та їх коаліцій, потерпала внаслідок їхніх домовленостей і змов.

Український націоналізм має багаті традиції у дослідженні геополітичних проблем, пошуків місця України в европейському та загальносвітовому геополітичному процесі.

Проте XXI століття висуває нові проблеми, адже ситуація у світі стрімко змінюється. Із розвалом СССР припинилося протистояння двох ядерних наддержав і залишилася тільки одна суперпотуга – США, яка здатна сама розв'язувати світові проблеми й диктувати правила глобальної політичної гри. Нині панування Америки, її лідерство у світі не викликає сумнівів, бо йдеться про найбільшу економічну систему плянети, позаконкурентний фінансовий центр, найсильнішу армію, що спроможна керувати бойовими операціями в глобальних маштабах за допомогою цілих систем супутників. Недаремно один з американських військових аналітиків під час телемосту з Москвою сказав росіянам, що їхні генерали навіть не уявляють, наскільки американці переважають їх якісно у військовій сфері. І то не дивно для держави, що витрачає на потреби своєї оборони 360 млрд. долярів на рік (майже 1 млрд. долярів на день). Високорозвинені країни Західної Европи є тут аутсайдерами порівняно з США. Останні військові акції Америки в Афганістані та Іраку продемонстрували найвищий рівень сучасного воєнного мистецтва, на який спроможна держава. Отже, США є тією віссю, навколо якої обертається нині вся світова політика.

Виняткова роля США спонукає деякі европейські країни з лідерськими амбіціями (зокрема Францію та Німеччину) утворювати різноманітні коаліції з метою збалянсування величезного впливу Америки. Цю фронду підтримує Росія, яка, однак, не надто переймається проблемами врівноваження західної цивілізації й прагне використати антиамериканський потенціял европейців для досягнення власних цілей, а саме:

1. Відновлення впливу в Европі, втраченого після розпаду союзу країн-учасників Варшавського договору, Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ), об'єднання Німеччини та краху Московської імперії в 1991 році.

2. Розкол єдиної Європи зсередини, насамперед розірвання евро-атлантичних зв'язків, перетворення НАТО і ЕС на дискусійні клюби, ізоляція тих європейських країн, що орієнтуються на США.

3. Відчуження Західної Європи від США, а в ідеалі – цілковита ізоляція Америки.

4. Проникнення в усі європейські структури для маніпулювання політикою країн НАТО і ЕС.

5. Забезпечення собі свободи дій на постсовєтському просторі з метою відновлення сильного політичного, економічного та ідеологічного контролю над країнами-колишніми республіками СССР.

Реваншистська Росія, де після приходу до влади спецслужб на чолі з Володимиром Путіним демократичний експеримент зазнав остаточної поразки, а на перший плян висуваються ідеали реставрації імперії, російського аґресивно-расистського шовінізму, є і залишатиметься ще тривалий час головною геополітичною загрозою для України. Нині Москва намагається ізолювати Україну від Європи політично, економічно й духовно шляхом втягування до так званих спільних з Росією просторів, які в дійсності є не спільними й наднаціональними, а суто російськими, де Україна має розчинитися й припинити своє існування як окрема культурно-історична реальність. Для України шлях на схід, до евразійських структур (куди її затягує режим Леоніда Кучми), до так званих «особливих відносин» з Росією – самогубний шлях у геополітичну прірву.

Утримання економічної, політичної, духовної дистанції зі східним сусідом є запорукою і необхідною умовою виживання України.

Росія через свої ЗМІ, що цілковито контролюють інформаційний простір України, постійно навіює (разом з нашими урядово-олігархічними телеканалами) українським громадянам антизахідні, насамперед, антиамериканські настрої, намагається сприяти духовному відчуженню українців від Європи й європейських цінностей.

Українцям пропонують реанімовану евразійську і слов'янофільську демагогію, яка, на жаль, знаходить відгук серед проросійської політичної та бізнесової еліти України. Саме ця масована російська пропаґанда формує уявлення мільйонів українців про «аґресивний блок НАТО», «злочини американського імперіялізму» тощо.

Особливо прикро те, що навіть демократична опозиція України не позбавлена подібних хибних уявлень, що в геополітичному сенсі є для нашої країни доволі небезпечними. Під час війни в Іраку деякі представники блоку «Наша Україна» та «Блоку Юлії Тимошенко» виступали із заявами, котрі демонстрували короткозору й примітивну пацифістську наївність. У конкретних умовах України антиамериканізм, підживлюючи комплекси, що формувалися протягом 70 років унаслідок комуністичної пропаґанди, завжди спрацьовує на користь евразійського вибору, на користь Росії. Для української справи будь-який антиамериканізм є контрпродук-

тивним (незважаючи на справедливість окремих критичних заяв на адресу Америки). Таке можуть собі дозволити члени НАТО і ЕС, які чітко усвідомлюють, що попри всі непорозуміння з США, велика заокеанська демократія ніколи не залишить Європу без підтримки в разі геополітичної катастрофи. Українська ситуація не така комфортна. Значною мірою геополітична сталість Української Держави залежить від позиції США, що виключає можливість відновлення Російської імперії. Покищо виключає, незважаючи на політично провокативну поведінку офіційного Києва, який устами Леоніда Кучми навіть міжнародні переговори про вступ України до Світової організації торгівлі від імени нашої держави доручає вести Росії (про це було заявлено під час зустрічі Кучми й Путіна в Ялті), що мовою міжнародного права означає протекторат Росії над Україною.

Між тим, для забезпечення подальшого цивілізованого розвитку, збереження суверенітету, незалежности, територіяльної цілісности держави, національно-культурної самобутности народу Україна має стати органічною складовою європейської цивілізації, вступити до НАТО і ЕС. Нині головною перешкодою на цьому шляху України до Європи є наша компартійно-совєтська по суті, азійська за менталітетом, нігілістична в правовому відношенні криміналізована політична еліта. Без зміни політичної еліти наша країна не має шансів на самозбереження, на европейський розвиток, оскільки ця еліта є антинаціональною і проросійською, генетично походить від колоніяльної адміністрації УССР, а відтак антипатріотизм і аморальність – її визначальні риси.

Зміна політичної еліти передбачає потужний вплив на масову свідомість нації, що забезпечується ЗМІ. З огляду на це слід констатувати, що починаючи з 1991 року, націоналістичним силам не вдалося створити жодного телеканалу, жодної радіостанції, жодної всеукраїнської газети з накладом 500-600 тисяч примірників. Сьогодні то є найпотужніша зброя в політичній боротьбі, що ґарантує контроль над свідомістю, над думкою мільйонів людей. Як свідчать результати соціологічних опитувань, майже 60% української молоді вважає, що українці і росіяни – єдиний народ. Це справжній пропаґандистський тріюмф російських і проросійських ЗМІ в Україні. Якщо найближчим часом національно-патріотичним силам не вдасться створити потужний медія-голдінґ, то президентські вибори 2004 року не віщують їм і країні нічого доброго, адже Українська Нація й надалі залишиться жертвою зомбування з боку кремлівських політтехнологів та їхніх найманців у нашій державі. Отже, без зміни влади в Україні правильний геополітичний вибір реалізуватися не може. Нинішня еліта боїться правового европейського суспільства, законности й прозорости фінансово-економічного життя, чесної конкуренції, громадського контролю над владою – всього того, що є змістом сучасної европейської цивілізації. Київська, донецька, дніпропетровська «родини» воліють співпрацювати з типологічно близькими російськими олігархічно-

мафіозними кланами. Вони сподіваються, що навіть під російським контролем ніхто не заважатиме їм грабувати Україну, чи принаймні отримувати свою частку від російського визиску. Нинішнім керманичам цивілізована Європа не потрібна. Лише після приходу до влади здорових сил української політики і бізнесу можна буде визначити дійсні геополітичні пріоритети України.

Головним стратегічним партнером України мають стати США, – уже навіть тому, що Америка найменше піддається російським впливам. Не слід забувати й те, що саме від США залежить розв'язання головних проблем сучасного світу. Враховуючи дезінтеґраційні процеси в НАТО і ЕС (які підтримуються, а подеколи й провокуються Росією), певні антиамериканські настрої в Західній Європі, Україна може викликати зацікавлення з боку США, якщо виявить себе як послідовний прихильник і союзник Америки. У свою чергу, це позитивно вплине на встановлення продуктивних відносин з Британією, що є на сьогодні найближчим стратегічним партнером США.

Украй несприятливою для нашої держави є позиція Німеччини, яка активно підіграє Москві. Політична вісь Москва-Берлін викликає обґрунтовані побоювання Варшави, адже добрі відносини Німеччини та Росії в минулому нерідко будувались коштом Польщі, а нині й за рахунок України.

Практично ніколи ми не могли розраховувати на прихильність Франції. Ця колись велика держава, що ніяк не може змиритися із втратою того статусу, намагається використовувати Москву для своїх політичних оборудок.

Проте вищесказане аж ніяк не означає, що Францію та Німеччину слід ігнорувати. Саме розуміння шкідливости їхньої політики для України має спонукати нас до підвищення дипломатичної активности на цьому напрямку.

Що стосується Польщі, то з нею принципових розбіжностей немає. Останні конфлікти навколо подій 60-літньої давности на Волині й щодо «цвинтаря орлят» у Львові – є наслідком уміло розпалюваного зі сходу змагання гонорів двох народів. Але Польща і Україна геополітично настільки зацікавлені одна в одній, що все решта повинно відійти на другий плян.

Не передбачається наразі особливих проблем у розвитку відносин України з Еспанією, Італією, Туреччиною, Грецією.

Але справжнім «memento» для України є необхідність якнайшвидшого вступу до НАТО і ЕС. Геополітична ситуація на північно-східному кордоні нашої держави в будь-який момент може непрогнозовано ускладнитися, і Україна знову залишиться сам-на-сам з аґресивним сусідом. ❑

Юрій Щур

Організація Українських Націоналістів на Великій Україні (1929-1939 рр.)

Нині вже є доведеним той факт, що підґрунтя для діяльности ОУН на СУЗ закладалось УВО*. Не вдаючись до аналізи передумов постання ОУН (як відомо, ОУН була створена внаслідок об'єднання УВО з кількома іншими націоналістичними організаціями), зупинимось безпосередньо на Першому Конґресі Українських Націоналістів, який проходив у Відні з 28 січня до 3 лютого 1929 року й носив усеукраїнський характер.

На Конґрес приїхало 30 делеґатів (включно з 2 гостями): 15 зі Східної України й 15 із Західної. У ПУН спочатку переважали наддніпрянці, а пізніше, з виходом Костаріва і Кожевникова, встановилася рівновага. Головою Проводу обрали Є. Коновальця. Особовий склад ПУН був таким: М. Сціборський, Д. Андрієвський, М. Капустянський, П. Кожевників, Д. Демчик та Л. Костарів – походили з Великої України, В. Мартинець та Ю. Вассиян – із ЗУЗ. Головним Суддею став В. Дуб, Головним Контрольним – Я. Моралевич, теж із Великої України.[1]

Одразу ж варто зауважити, що наддніпрянці, котрі брали участь у роботі Конґресу, не представляли українських земель, окупованих большевиками. То були особи, які після поразки УНР виїхали на еміґрацію.[2] Утім, вищенаведені факти однозначно заперечують комуністичну тезу про суто галицький характер українського націоналізму.

Від перших днів свого існування ОУН розгорнула широкомаштабну діяльність на українських землях, загарбаних Польщею. Але, будучи соборницькою, Організація не полишила задумів щодо розбудови мережі на Великій Україні. Тим більше, що там уже функціонували певні структури, закладені УВО. Отже, постає питання: з чим, з якою програмою йшла ОУН на Схід? У цьому пляні доцільною є аналіза Постанов Першого Збору як програмних документів Організації. Так, професор Лев Шанковський зазначає, що ОУН мала поважні недоліки, зокрема, переважання світоглядної проблематики над програмною і політичною, а також деяке захоплення модерними авторитарними ідеями.[3] Останнє, наприклад, цілковито під-

---

* Див.: Визвольний Шлях. – 2003. – Ч. 5. – С. 22-27.

1. Організація Українських Націоналістів. 1929-1954. – На чужині, 1955. – С. 117.

2. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк: «Українське видавництво», 1968. – Т. 1: 1920-1939. – С. 230.

3. Шанковський Л. Українська повстанча армія // Історія Українського Війська. 1917-1995. – Львів: «Світ», 1996. – С. 495.

тверджується другим розділом Постанов, де йдеться про доцільність національної диктатури в часі ведення визвольної боротьби. Згідно документів, законодавчу та виконавчу владу мав формувати Голова держави.[4] Це положення не повинно викликати якихось негативних емоцій, адже в тому, що Українська Революція 1917-1920 рр. зазнала поразки, звинувачували саме демократів. Вважалося, що вони не здатні боронити державу, а відтак була потрібна альтернатива. Також не слід забувати, що в той період ідеї диктатора – рятівника нації – поширювались і в інших країнах Європи.

Оскільки Україна залишалась аґрарною державою, у програмі ОУН чільне місце відводилося проблемам розвитку сільського господарства. Згідно документів, майбутня Українська Держава мала вирішувати аґрарні питання шляхом підтримки середнього селянського господарства, сільськогосподарської кооперації та промисловости. Селянське господарство повинно було будуватися на основі приватної власности на землю; щоб запобігти надмірному зменшенню або збільшенню земельних наділів, плянувалося вреґулювання процесу купівлі-продажу землі з боку держави. Також ґарантувався дешевий продукційний кредит тощо. Однак слід констатувати, що в документах не було чітких роз'яснень того, у який спосіб мають реалізуватися всі зазначені положення.[5] Саме такий спрощений підхід до вирішення цього та інших питань державного будівництва перешкоджав організації революційного руху на СУЗ. До того ж, тут ОУН зустрілася з іще однією проблемою – специфікою політичного життя у підсовєтській Україні. Розгортання руху опору гальмувала політика совєтського керівництва, яке не знищило повністю самостійницьких форм і пішло українським масам на поступки, створивши Українську Совєтську Соціялістичну Республіку. Значна частина місцевого активного елементу погодилася на співпрацю з большевиками, сподіваючись, що у формі УССР можна втілити український зміст і в той спосіб вона стане Українською Державою.[6]

За цих умов (враховуючи також особливості совєтських карних органів) Провід ОУН вирішив не створювати єдиної організаційної мережі на СУЗ. Доцільнішою вважалася перевірена УВО практика формування окремих осередків, які не були пов'язані між собою і розконспірація котроїсь з них не могли призвести до провалу всієї структури. Кожен осередок тримав зв'язок безпосередньо з Головою ПУН Коновальцем.[7]

---

4. Постанови Великого Збору Організації Українських Націоналістів (28.01-2.02.1929 р.) // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби (у збірнику «Причинки до суспільного мислення» – Б. м., 1989). – С. 6.

5. Кондратюк О. Аґрарні програмні засади Організації Українських Націоналістів (1929-1939 рр.) // Розбудова держави. – 1997. – № 3. – С. 58.

6. Шанковський Л. Українська повстанча армія // Історія Українського Війська. 1917-1995. – Львів: «Світ», 1996. – С. 495.

7. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк: «Українське видавництво», 1968. – Т. 1: 1920-1939. – С. 203.

Тож чи було підґрунтя для націоналістичного підпілля на теренах, які входили до складу УССР? Совєтська політика українізації неґативно впливала на поширення ідей націоналізму на СУЗ, однак у кінці 20-х – на початку 30-х років процес українізації згортається, розпочинаються масові репресії щодо української інтеліґенції, посилюються асиміляційні тенденції. Мета цих заходів, здійснюваних совєтською владою, зрозуміла: загальмувати, а відтак і взагалі зупинити процес національного відродження в Україні. Звичайно, все це не могло не викликати спротиву. Так, М. Безотосний зазначає, що опір сталінському диктатові у 20-30-х роках чинився, але масової, тим більше організованої протидії не існувало. Основна причина полягала в тому, що занадто сильним був репресивний апарат, який моментально придушував бодай якісь прояви вільнодумства. Вище партійне керівництво в УССР проти сталінізму майже не виступало, що сприяло зміцненню тоталітарного режиму. Різні форми опору зафіксовані на місцях, а саме: підвищення темпів українізації, засудження сталінських реформ, розповсюдження листівок і висловлення протесту проти командно-адміністративних методів роботи, боротьба проти колективізації і хлібозаготівель, письмові звернення громадян у відповідні інстанції на захист репресованих тощо.[8] Як бачимо, стихійний рух опору існував, і швидше за все, він мав національне підґрунтя, а якщо на чолі таких процесів стоїть організована сила – стихійний рух перетворюється на масовий спротив. Отже, поле для діяльности ОУН було. І її провідник Євген Коновалець це чітко усвідомлював, як усвідомлював і те, що Велика Україна має вирішальне значення у здійсненні національної революції.[9]

Перша документально засвідчена акція ОУН на СУЗ припадає на липень-серпень 1929 року. В цей час на Велику Україну через Румунію було вислано значну кількість націоналістичних видань, які за допомогою підпільної мережі повністю розійшлися серед населення.[10]

Той факт, що друкована продукція ОУН поширювалася серед підсовєтської людности, не викликає нині жодних сумнівів. Приміром, у журналі «Політфронт», ч. 1 за 1930 рік, були вміщені статті, у яких критикувались видання «Літературно-Науковий Вістник» і «Розбудова Нації». Хоча ті матеріяли носять швидше не критичний, а пропаґандивний характер.[11]

Акції ОУН на СУЗ (поширення літератури тощо) не були хаотичними, вони плянувалися заздалегідь. Наслідки й перспективи тієї цілеспря-

8. Безотосний М. Опір сталінізму в Україні (1920-1930-ті рр.) // УІЖ. – 1993. – № 2-3. – С. 102.

9. Бойко Ю. Євген Коновалець і Осередньо-Східні Землі. – На чужині, 1947. – С. 31.

10. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк: «Українське видавництво», 1968. – Т. 1: 1920-1939. – С. 204.

11. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк: «Українське видавництво», 1968. – Т. 1: 1920-1939. – С. 111.

мованої діяльности аналізувались улітку 1933 року на Конференції ОУН в справі Східних Українських Земель. До головних завдань Організації на той час було зараховано: налагодження зв'язків із СУЗ, ведення пропаґанди та здійснення акцій, які б заманіфестували факт існування націоналістичного підпілля на зазначеній території. Для цього передбачалось активізувати діяльність Східно-Української Референтури при Крайовій Екзекутиві ОУН, створити групу із членів ОУН на ЗУЗ, яка б займалася безпосередньо аналізою справ в СССР.

У числі пропаґандивних акцій було запляновано перекидання націоналістичної літератури на СУЗ за допомогою повітряних куль, про що, зокрема, писав Є. Коновалець до М. Сціборського 12 липня 1933 року.[12] Чи переправлялася друкована продукція ОУН у такий спосіб – наразі невідомо. Стосовно ж самої літератури існували дві точки зору: так, Євген Коновалець вважав, що для СУЗ треба друкувати спеціяльні видання, зокрема журнал, який виходив би двічі на місяць, а Євген Онацький, навпаки, застерігав перед цим, вважаючи за доцільне розповсюджувати на східних теренах загальноорганізаційні журнали поряд зі спеціяльно підготовленими для СУЗ летючками.[13]

Робилися спроби пропаґанди цілей ОУН через листівки (О. Бойко подає відомості про дві такі акції), зокрема на Донбасі. Проте ця акція не мала жодних результатів, бо її швидко невтралізувало НКВД.[14]

Водночас ОУН спробувала інтеґрувати своїх членів у різні совєтські структури. За даними Ю. Бойка, підпільну структуру було створено в Червоній армії. Клітини Організації розбудовувались у Київській Військовій Школі, Харківській Школі Червоних Старшин, Полтавській 75-й дивізії і Вінницькому ґарнізоні.[15] Загалом, і Бойко, і Мірчук подають відомості про широкий розмах дій націоналістичного підпілля на Великій Україні, при цьому вони посилаються на тогочасні дані совєтських карних органів про викриття націоналістичних груп в УССР. Проте знаючи специфіку роботи НКВД і вміння цієї структури фабрикувати обвинувачення й отримувати потрібні свідчення від заарештованих, інформація про ОУН як широко розгалужену, численну й активно-дієву структуру сприймається критично. Та не можна говорити, що підпілля на СУЗ не було зовсім. Так, готуючись до Другого Великого Збору ОУН, Коновалець зазначив, що за умови стабільного розвитку підпілля в УССР він у 1938 році відвідає Велику Україну. І ми маємо дані про підготовку цієї візити.[16] Також є відомим той факт, що

12. Онацький Є. У вічному місті. Записки українського журналіста. – Торонто: «Новий шлях», 1985. – Т. 3: 1933 рік. – С. 277.

13. Там само. – С. 466-467.

14. Бойко Ю. Євген Коновалець і Осередньо-Східні Землі. – На чужині, 1947. – С. 50.

15. Там само. – С. 54.

16. Мельник А. Дві зустрічі з Коновальцем // Життя і смерть полковника Коновальця. – Львів: «Червона Калина», 1993. – С. 47.

Євген Коновалець загинув від рук аґента НКВД, який нібито прибув на зв'язок, виконуючи завдання підпільників із СУЗ. Один із членів ОУН на СУЗ видав зв'язкову лінію й НКВД вдалося фізично знищити Голову Організації, проте це не означає, що совєтські карні органи розкрили повністю підпільну мережу на СУЗ. Адже в такому разі вони дізнались би про наміри Коновальця щодо приїзду в УССР і не мали б потреби розробляти складну комбінацію з метою його ліквідації.[17]

Євген Коновалець загинув 23 травня 1938 року в Роттердамі. Він тримав зв'язок із підсовєтським націоналістичним підпіллям особисто, отже після його смерти всі контакти з націоналістами на СУЗ було втрачено. ОУН мусила наново налагоджувати зв'язки і створювати мережу на Великій Україні.

Наразі спробуємо узагальнити викладений матеріял і зробити певні висновки.

1. Різні націоналістичні організації й групи, які були викриті совєтськими карними органами, не завжди належали до мережі ОУН. Та, поза всяким сумнівом, націоналістичне підпілля в УССР існувало. Д. Соловей, порушуючи зазначене питання, стверджував, що все то вигадка еміґраційних політиків і ніякого спротиву не було.[18] Вищевикладений матеріял вказує на помилковість суджень останнього.

2. Цікавою є проблема «культурницького націоналізму» в УССР. Деякі автори стверджують, що багато українських совєтських письменників того часу були пов'язані з націоналістичним підпіллям (про це, зокрема, йдеться у статті Д. Кармазина «Український Націоналізм в УССР»,[19] де автор, спираючись на твори письменників того періоду, визначав їх як націоналістів. До речі, на цьому ж акцентував і Дмитро Мирон-«Орлик»[20]). На нашу думку, це хибна точка зору. Тут доцільно погодитися з П. Мірчуком, який вважав, що, крім деяких осіб, прив'язувати до ОУН письменників, розстріляних або засуджених у 30-х роках, не слід. Безперечним є те, що ці люди під впливом Української Революції, українізації і пропаґанди ОУН ставали на національні позиції.[21]

Загалом же, аналізуючи діяльність ОУН, можна констатувати, що націоналістичне підпілля на СУЗ існувало. Інша справа, що через брак ма-

17. Мірчук П. Євген Коновалець. Лідер українського визвольного руху. – К., 2001. – С. 60.

18. Соловей Д. Голгота України. – Дрогобич: «Відродження», 1993. – Ч. 1: Московсько-большевицький окупаційний терор в УРСР між Першою і Другою світовою війною. – С. 92-102.

19. Кармазин Д. Український Націоналізм в УССР // Організація Українських Націоналістів. 1929-1954. – С. 103-114.

20. Орлик Максим (Дмитро Мирон). Ідея і Чин України. – К.: «Українська Видавнича Спілка». 2001. – С. 37-43.

21. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк: «Українське видавництво», 1968. – Т. 1: 1920-1939. – С. 227.

теріялу (особливо архівного) важко скласти повну картину підпільної боротьби. Тим не менше, ідеї українського націоналізму ширилися серед населення УССР, і це було однією з передумов залучення представників східних регіонів до боротьби за незалежність України під прапором націоналізму. ❑

АРМІЯ БЕЗСМЕРТНИХ
Повстанські світлини

Львів: Видавництво Мс, 2002 рік. Наклад: 1000 пр.
Видавці: Інститут Українознавства ім. Івана Крип'якевича Національної Академії Наук України та часопис «Одностріл». Редактори: В. В'ятрович та В. Мороз. Упорядники: В. В'ятрович, Т. Гривул, В. Гуменюк, В. Манзуренко, В. Мороз, С. Музичук. Дизайн обкладинки: М. Москаль.

Книга містить понад 240 світлин, які відображають боротьбу відділів Української Повстанської Армії та збройного підпілля Організації Українських Націоналістів. Пропонований альбом є першою спробою мовою фотографій комплексно розповісти читачеві про національно-визвольну боротьбу українського народу середини XX ст.

Світлини в альбомі впорядковано за розділами: «Керівництво воюючої України», «Головний Командир УПА Роман Шухевич-«Тарас Чупринка», «Урочисті хвилини», «Нагороди УПА», «З днів боротьби», «Одностріл та символіка Української Повстанської Армії», «У боях і рейдах», «Озброєння УПА», «Їх смерть життя розбудить у народі», «Останній повстанець».

На жаль, не всі постаті на світлинах ідентифіковані. Можливо, хтось із читачів упізнає тих героїв, що залишилися на сторінках альбому безіменними, або є відомим лише псевдо. Просимо сповістити на адресу «Визвольного Шляху».

Безкорисну допомогу у створенні цього альбому надали: історики І. Адамишин, П. Арсенич, Р. Генега, О. Гречаник, А. Задерецький, І. Марчук; учасники визвольного руху Г. Іваницька (Бардин), Д. Кошак, Ю. Паєвський, П. Підлетейчук, В. Яким'юк; Головний Командир УПА В. Кук; провідник ОУН Яремчанського р-ну Івано-Франківської обл. А. Вадюк; сотенний УПА М. Симчич; Всеукраїнський благодійний фонд «Соборність» (голова правління С. Брацюнь); завідувач відділу національно-визвольних змагань України Львівського історичного музею В. Бойко; начальник управління у справах інформації Львівської облдержадміністрації О. Бойкович; куратор, помічник директора Дослідницького Центру Історії Імміґрації університету Міннесоти Дж. Вурл; старший помічник куратора Дослідницького Центру Історії Імміґрації університету Міннесоти Г. Миронюк; народний депутат України О. Івченко; голова правління Сєвєродонецького заводу будівельних конструкцій і матеріялів А. Перекупка.

Ціна: 50 грн.

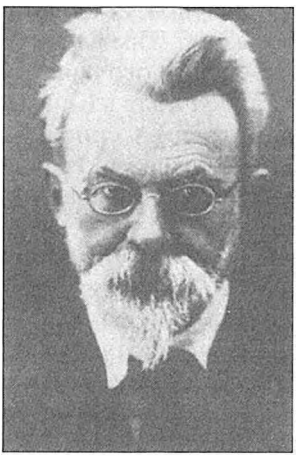
Книгу «Армія безсмертних» можна придбати за адресою: 01034, м. Київ-34, вул. Ярославів Вал, 9, п. 5, тел. (044) 246-47-83. Василь Бойко.

Микола Немкович

Роля Володимира Вернадського у створенні Української Академії наук

І. Передумови створення Української Академії наук

В історії культури кожного народу національна академія наук є важливим чинником на шляху національного і культурного самовизначення, здобуття «визнання рівноправної з іншими народами ваги [...] в одному з найвищих виявів духовної діяльности людства – в науковій праці».[1] Осередки розвитку наукових знань почали з'являтись іще в античні часи. Пізніше виникли установи академічного типу в різних європейських країнах: 1600 року – Лондонське наукове товариство, 1700 року – Берлінське наукове товариство, 1724 року – Петербурзька академія наук, 1863 року – Національна академія наук США. Протягом другої половини XIX – початку XX ст. було засновано ряд слов'янських академій: 1866 року – Югославська академія наук, 1871 року – Польська, 1886 року – Сербська, 1889 року – Чеська, 1911 року – Болгарська. Усі вони, як правило, створювались на базі наукових товариств.

Володимир Вернадський

В Україні, за твердженням М. Грушевського, «старшою» є академія доби Ярослава Мудрого – «явище всесвітнього порядку, варте глибокої уваги і всебічного дослідження».[2] В. Вернадський «найдальшим на Сході зразком» товариства вчених вважав Острозьку академію. Відтак, науковець пропонує розглядати історію академічної думки України як процес, що розпочався в кінці XVI століття. Визначним осередком розвитку освіти й науки, слава про який розійшлася далеко за межі України, поширилась на весь слов'янський світ, стала Києво-Могилянська академія. Усі названі українські осередки розвитку науки були, передусім, навчальними закладами.

1. Сарбей В. Перший президент // Вітчизна. – 1969. – № 12. – С. 174-181.
2. Цит. за: Сарбей В. Перший президент // Вітчизна. – 1969. – № 12. – С. 174-181.

Створення Української академії наук у 1918 році – явище цілком закономірне, зумовлене всім ходом національного культурного розвитку в другій половині XIX – на початку XX ст., насамперед, вітчизняної науки. Воно органічно вписалося в європейський культурний контекст того часу. То був період активного національного самовизначення, утвердження української культури як суб'єкта європейського культурного процесу. У багатьох сферах національної світської культури надбання тієї доби сягнули світового рівня, набули широкого резонансу в усій Європі.[3]

У другій половині XIX – на початку XX ст. українська наука мала вагомі досягнення. Вітчизняні вчені в різних галузях зробили значну кількість відкриттів (часом паралельно з видатними західноєвропейськими вченими), було створено нові теорії, здійснено низку відкриттів, що започатковували нові наукові дисципліни й напрямки. Розгортаються міждисциплінарні дослідження. Так, на той час досить розвиненою, диференційованою на напрямки й дисципліни була фізико-математична наукова галузь (О. Ляпунов, В. Стеклов, М. Авенаріус, М. Пильчиков, В. Каган, В. Цімерман, С. Тимошенко, Ф. Шведов, М. Шіллер, М. Смолуховський та ін.). Європейського рівня, зокрема, досягли розробки представників альгебраїчної школи в Київському університеті (Д. Граве, О. Шмідт, М. Чеботарьов та ін.). Серйозні здобутки мали хемія (М. Бекетов, П. Алексєєв, М. Коновалов, С. Реформатський, О. Сперанський, В. Тимофєєв та ін.), геологія (К. Феофілактов, М. Андрусов, П. Тутковський), біологія (В. Палладін, О. Данилевський, М. Холодний, І. Шмальгаузен, О. Сєверцов), мікробіологія (І. Мечников, І. Сеченов), астрономія (О. Орлов). Помітних успіхів було досягнуто в технічних науках, у кінці XIX ст. почали функціонувати перші технічні вищі навчальні заклади (ВНЗ). Важливі відкриття слід констатувати в галузі літакобудування (І. Сікорський, Ю. Кондратюк, Ф. Терещенко), мостобудування (Є. Патон). У розвиток вітчизняного садівництва значний внесок зробив Л. Симиренко. Український учений-емігрант І. Пулюй винайшов Х-промені. М. Смолуховський створив теорію броунівського руху. Зроблено вагомий внесок у математичну логіку (І. Слешинський). Українські вчені створили нові наукові напрямки, як-от геоботаніка (О. Крамов), М. Бекетов ініціював дослідження в галузі молодої тоді дисципліни фізичної хемії. В. Вернадський, обстоюючи ідею взаємозв'язків різних наук, започаткував геохемію та біогеохемію.

Видатні досягнення слід констатувати й у царині гуманітарних наук, особливо щодо розробки проблем україністики. Так, уперше був створений навчальний курс історії України для ВНЗ (його започаткував М. Грушевський у Львівському університеті в 90-х рр. XIX ст.), написано фундаментальні наукові праці з національної історії (В. Антонович, М. Костомаров, М. Драгоманов, М. Грушевський, Д. Яворницький, Д. Багалій та

3. Історія Академії наук Української РСР (1919-1979). – К., 1979. – 835 с.

ін.). Осягнення європейського рівня мали етнографія (П. Чубинський, П. Житецький, Ф. Вовк, Т. Рильський), музична фолкльористика (Ф. Колесса, К. Квітка), мовознавство (О. Потебня), словникова справа (Б. Грінченко), літературознавство (Я. Головацький, І. Вагилевич, І. Срезневський, І. Франко, М. Грушевський), сходознавство (А. Кримський). У царині економіки М. Туган-Барановський зробив помітний внесок у розвиток теорії кооперації та грошового обігу. Всі ці здобутки створювали сприятливий культурний ґрунт для виникнення наукового осередку, який засвідчив би всьому культурному світові «рівноправність з іншими народами ваги»[4] в галузі вітчизняної науки.

Основними осередками розвитку наукового знання в тому часі були, передусім, різного роду ВНЗ, а також наукові товариства. До провідних центрів української науки належали Київський Св. Володимира, Харківський, Новоросійський (з 1920 – Одеський), Львівський та Чернівецький університети, Київський та Львівський політехнічні, Ніжинський історико-філологічний, Харківський технологічний, Вчительський (Глухів, 1874), Київський бактеріологічний (1896) інститути, Київська, Одеська (1913), Харківська консерваторії та ін.

Процес розвитку науки вимагав тісніших контактів між представниками різних її галузей. У цьому пляні важливими центрами становлення вітчизняної науки в XIX – на початку XX ст. були також наукові товариства – вузькогалузеві й такі, що охоплювали різні сфери, зокрема Філотехнічне товариство (Харків, 1811-1912), Наукове товариство любителів природи при Харківському університеті (1812-1829), Товариство сільського господарства південної Росії (Одеса, 1828), Київське (1840) і Одеське (1849) товариства лікарів, Медичне товариство (Харків, 1861), товариство «Просвіта» (Львів, 1868-1939), історичне товариство Нестора-літописця (Київ, 1873-1919), Математичне товариство (Харків, 1879), Фізико-математичне товариство (Київ, 1889), Історико-філологічне товариство (Харків, 1892) та ін. Переважно силами вищезазначених осередків науки були опубліковані багатотомні серії наукових праць. В усіх цих абсолютно різних за своїм призначенням, метою, ролею в українській культурі осередках розвитку наукового знання відпрацьовувались механізми обміну науковими досягненнями, співпраці фахівців в одній або кількох галузях, набувався досвід розробки певних спільних проєктів, мали місце інші чинники, необхідні для функціонування в майбутньому Академії наук.

Отже, ідея створення Національної Академії наук стає особливо актуальною в другій половині XIX ст. Так, у 1873 році завдяки зусиллям ряду українських діячів – В. Антоновича, М. Лисенка, В. Симиренка та ін. – відкривається Південно-Західний відділ Російського географічного то-

4. Сарбей В. Перший президент // Вітчизна. – 1969. – № 12. – С. 174-181.

вариства (у 1876 році був ліквідований Емським указом). До числа його членів і кореспондентів належало немало відомих представників української інтелігенції – діячів різних галузей науки та мистців, зокрема Ю. Федькович, М. Лисенко, Ф. Вовк, І. Рудченко, П. Чубинський, І. Франко, Леся Українка, М. Кропивницький, О. Кошиць, Т. Рильський, М. Старицький, М. Заньковецька та ін. Цей осередок відіграв помітну ролю у справі згуртування етнографів, фолкльористів, у пожвавленні їхньої діяльности щодо збирання відповідних матеріялів, розгортанні досліджень з історії й тогочасного життя України.

Безпосередньо готували ґрунт для постання УАН два наукових товариства – Наукове товариство ім. Шевченка (виникло 1873 року у Львові як Літературне товариство ім. Т. Шевченка завдяки зусиллям О. Конишського, Є. Милорадович-Скоропадської та ін., а відтак у 1893 році було перетворене в НТШ) та Українське наукове товариство (засноване М. Грушевським у Києві в 1907 році). Уже від самого початку існування вищезазначеного Літературного товариства його члени розуміли, що воно може стати науковим закладом европейського рівня. У 1889 році в журналі «Правда» О. Конишський опублікував статтю, в якій висловлював думку про те, що товариство необхідно реорганізувати в суто наукове. Цю ідею з ініціятиви автора статті, а також В. Антоновича та О. Барвінського було обговорено й ухвалено на загальних зборах об'єднання в 1890 році. Відтак розробляється проєкт нового статуту, який прийняли на загальних зборах товариства 1892 року. У статуті було сформульовано головні пріоритети НТШ: розвиток наукових досліджень «без прямого дидактичного призначення» й відображення їх результатів українською мовою. Новоутворене НТШ мало чітку структуру, яка включала в себе три секції – історико-філософську, філологічну та математично-природописно-лікарську. При них діяли фахові комісії, як, наприклад, Етнографічна. Почав виходити у світ друкований орган товариства – «Записки НТШ». Отже, організація НТШ була аналогічною західноевропейським академіям, фактично товариство виконувало ролю Української Академії наук. Головою товариства обрали М. Грушевського, який ставив за мету перетворення НТШ на академію. Цю ідею він, у свою чергу, перейняв у свого вчителя В. Антоновича. У новому, зініційованому Грушевським статуті товариства вже був поділ на дійсних членів, якими ставали вчені найвищої кваліфікації, і звичайних членів, котрі лише починали свій науковий шлях. До НТШ обрали й деяких зарубіжних учених зі світовим ім'ям, як-от М. Планка, А. Ейнштейна, А. Йоффе та ін. Останнє свідчило про авторитет цього вітчизняного товариства, наукових здобутків його членів серед европейської наукової громадськости.

Однак перебування західноукраїнської культури під тиском Австро-Угорщини унеможливлювало перетворення НТШ на академію, яка працювала б на державному рівні. Усвідомлюючи цей факт, М. Грушевський

зробив спробу створити українську академію в Києві. Він очолив Українське наукове товариство (дійсних членів – 21), у статуті якого зазначалося, що воно є основою академії і що філіяли цієї установи мають відкритися в різних містах України. Подібно до НТШ, у названому товаристві було три секції: історична, філологічна і природничо-лікарська, при яких також функціонувала низка спеціяльних комісій. Діяльність УНТ полягала в координації досліджень українських учених, проведенні наукових зборів, участі в конференціях, а також у виданні часописів «Записки УНТ у Києві», «Україна» та збірників секцій. УНТ видало 21 том наукових праць, завдяки чому наукова праця його членів дістала визнання в Європі. Столипінський циркуляр 1910 року, який заборонив усі українські видання, робота товариств, а відтак і початок Першої світової війни суттєво загальмували діяльність УНТ. Одначе в умовах драматичних колізій політичного плану, швидкої зміни політичних режимів – правління Директорії та Гетьманату, постання УНР, входження України до складу СССР – ідея створення УАН не нівелювалась, а навпаки, ставала дедалі рельєфнішою. 29 березня 1917 року на загальних зборах УНТ знову було порушено питання про організацію УАН. За кілька місяців члени товариства створили комісію з 12 осіб, які мали розробити статут майбутньої академії, з'ясувати питання її фінансування тощо. До складу цієї комісії ввійшли М. Грушевський, І. Ганицький, А. Лобода, Г. Павлуцький та ін. 3 квітня 1918 року до міністерства освіти УНР було подано заяву про необхідність фінансування УНТ з метою реорганізації його в УАН. Отже, УНТ уперше порушило питання про створення національної академії наук на державному рівні. Однак складності політичного характеру, проблеми щодо обрання її президента, інші моменти перешкоджали реалізації зазначеного завдання. Разом з тим, діяльність УНТ і НТШ, цих, за висловом М. Грушевського, «академій в мініятюрі» стала основою для створення УАН.

ІІ. Володимир Вернадський як учений і організатор наукової роботи

Як уже зазначалося, неперecічну, основоположну ролю у створенні Національної Академії наук відіграв В. Вернадський, один із найвидатніших представників світової науки XX ст. Незважаючи на те, що за освітою він був геологом, географи вважають його одним із засновників сучасної географії, а біологи ставлять в один ряд з І. Павловим і друкують його твори у своїх хрестоматіях. Вернадський був натуралістом у широкому розумінні цього слова, започаткував нові на той час науки й наукові напрямки. Саме він поклав початок новій науці – геохемії (першим дав глибоке та вичерпне визначення цієї галузі знань). Розвиваючись на основі хемії, фізики, мінералогії, вона в подальшому стала частиною космічної хемії. В. Вернадський був також творцем генетичної мінералогії,

біогеохемії, кристалографії, радіогеології, зробив величезний внесок у розвиток наукознавства, осмислення загальних питань науки. Він став «батьком» нового підходу до вивчення історії науки: у працях Вернадського вона розкривається як процес самопізнання даної галузі духовної культури.[5] Вчений розглянув біосферу як феномен організований, динамічний, врівноважений, самопідтримуючий і такий, що сам розвивається. Осягнув закономірності формування біосфери як цілісного явища у Всесвіті. Вперше у світовій науці розглянув еволюцію біосфери як єдиний космічний, плянетний, біогенний і антропогенний процес.[6] Визначив якісно нову стадію в еволюції біосфери – ноосферу.[7] Отже, він синтезував основні групи наук – про людину, природу, суспільство.

Наукова спадщина вченого і на сучасному етапі не втратила свого значення. Внесок Вернадського у вивчення питання взаємин людини і природи нині є основою екологічної стратегії, базою для вирішення цієї проблеми в глобальних маштабах. Виникають науки біосферичного циклу, їх теоретичним і філософським підґрунтям стали міркування В. Вернадського. Багато його ідей ще чекають на свою реалізацію в майбутньому.

На сьогодні опубліковано понад 400 робіт дослідника, близько 90 зберігаються в рукописному вигляді. До числа найвідоміших його праць належать «Геохемія», «Біосфера», «Жива речовина», «Досвід описової мінералогії», «Простір і час у живій та неживій матерії», «Наукова думка як плянетарне явище», «Хемічна будова землі та її оточення» та ін.[8]

Володимир Вернадський зажив слави як видатний учений і водночас непересічний організатор наукової роботи. Він був членом багатьох наукових організацій, у тому числі українських, зокрема брав участь у діяльності Московського товариства випробувачів природи (1890), Російського фізико-хемічного товариства (з 1891), Психологічного товариства (з 1901), НТШ (з 1903), а також УНТ, Товариства слов'янської культури (з 1908), Російського географічного товариства (з 1911), Уральського товариства любителів природознавства (з 1913), Мінералогічного товариства (з 1914) тощо. З його іменем нерозривно пов'язані організація і діяльність найрізноманітніших інститутів, комісій, лябораторій, як-от Радієвого інституту (1922), Біогеохемічної лябораторії (1928), Мінералогічного музею АН Росії, Метеоритного комітету, Міжнародної комісії з геологічного часу, Комі-

5. Мочалов И. Владимир Иванович Вернадский и религия. – М., 1991.

6. Микулинский С. В. И. Вернадский как историк науки // Вопросы истории естествознания и техники. – 1980. – № 1. – С. 20-29.

7. Кузнецов И. Естествознание, философия и становление ноосферы // Вопросы философии. – 1974. – № 12. – С. 128-138; Личков Б. В. И. Вернадский как ученый и человек // Природа. – 1946. – № 3. – С. 78-83.

8. Библиография сочинений академика В. И. Вернадского: справочник. – М., 1991; В. И. Вернадский Pro et contra: Антология литературы о В. И. Вернадском за 100 лет (1898-1998). – С.-Пб., 2000. – 868 с.

сії з вивчення природних багатств України (1918), Комісії з історії знань (1921), Комісії з вивчення важкої води, Комісії з вивчення вічної мерзлоти (1932), яка потім стала Інститутом мерзлотознавства СССР, Комісії з вивчення мінеральних вод СССР, котра згодом перетворилася на Гідрогеологічну лабораторію АН СССР, Комісії з визначення геологічного віку на основі атомного розпаду (1939), Комісії з проблеми урану та ін.

Отже, Вернадський мав усі необхідні риси для того, щоб очолити справу організації УАН, а відтак і новостворений головний науковий центр держави.

ІІІ. Вернадський і Україна

Оскільки саме Володимирові Вернадському судилося започаткувати діяльність УАН, постає питання: чи органічною була його провідна роля в цій справі? Адже він працював на терені російської науки, розробляв проєкт української АН, будучи академіком Російської АН. За совєтських часів саме з таких позицій і розглядалося питання участи Вернадського в діяльності УАН на першому етапі її існування.[9] Одначе зауважимо: з Україною вчений був пов'язаний уже самим своїм походженням, родинними зв'язками.[10] Прадід Вернадського, запорозький козак І. Вернадський, свого часу навчався в Києво-Могилянській академії. За словами самого науковця, один із його предків брав участь у визвольній боротьбі українського народу під проводом Б. Хмельницького, а відтак оселився на Чернігівщині. Батько видатного вченого закінчив Київський університет, згодом став його професором, добре володів українською мовою. Він підтримував контакти з видатними діячами вітчизняної культури, зокрема з Т. Шевченком, М. Максимовичем. Дядько матері Вернадського – М. Гулак – був одним із організаторів та членів Кирило-Методіївського братства. Мати Вернадського походила з українського старшинсько-дворянського роду. Іноді сім'я Вернадських відпочивала влітку в маєтку письменника Г. Квітки-Основ'яненка. Дитячі роки В. Вернадський провів у Харкові та Полтаві. Тож не дивно, що перша наукова робота, яку він написав іще в гімназійні роки, була присвячена українській культурі, точніше закарпатським українцям. З 1889 року по 1917 рік вчений щорічно відвідував Україну, був знайомий з І. Франком.

В. Вернадський був добре обізнаний із здобутками й особливостями української науки, зі специфікою всіх тих процесів у національній культурі, що зумовили створення УАН. Він два роки прожив у Києві й пізніше відвідував місто ще вісім разів.

Мешкаючи в селі Шишаки на Полтавщині, а відтак у Києві, він працював над своїми науковими проєктами, продовжував писати книгу «Жи-

9. Академії наук Української РСР. – К., 1967; Історія Академії наук України: 1918-1923. – К., 1993. – 375 с.

10. Сытник К. и др. В. И. Вернадский: Жизнь и деятельность на Украине. – К., 1988.

ва речовина», розробляв проблеми біосфери, в тому числі найвищого рівня її еволюції – ноосфери. До речі, ідея написання праці про живу речовину також виникла в Україні, у 1890 році. У Києві він очолив три комісії: ту, що займалася питаннями вищих навчальних закладів, створення національної Бібліотеки, і передусім – організації УАН.

Відомо, що Україні він присвятив свій єдиний вірш. У численні експедиції брав із собою збірник творів Шевченка. Ці факти красномовно свідчать про те, що Україна і її культура ніколи не були чужими видатному вченому. Отже, його участь у справі створення УАН була цілком органічною.

IV. Організаційна та наукова діяльність Володимира Вернадського у перший рік існування УАН

У 1917 році відбулося знайомство В. Вернадського і М. Василенка – одного з фундаторів Українського наукового товариства, відомого українського історика і громадського діяча, майбутнього міністра народної освіти та мистецтва в уряді П. Скоропадського. Тоді в Петербурзі Василенко вперше поділився з Вернадським думкою про створення Академії наук в Україні, а дещо пізніше запропонував очолити цю працю. Про те свідчить запис В. Вернадського в щоденнику, датований 9 травня 1918 року. Наступна нотатка, зроблена кількома днями пізніше, вказує на те, що вчений почав ретельно обдумувати пропозицію. А 18 травня В. Вернадський уже направив листа М. Василенкові, де містились конкретні міркування й пропозиції щодо заснування Академії наук.

Перше завдання, яке постало перед ученими у зв'язку з організацією УАН, полягало у створенні Комісії для вироблення відповідного законопроєкту. За попереднім задумом Вернадського до складу цієї комісії мали увійти 23 особи, а саме: М. Василенко, два його заступники – І. Красульський та П. Холодний, представник від Міністерства народної освіти та мистецтв, секретар, 12 професорів з різних наукових установ, один представник від НТШ і 4 – від НТУ. За пропозицією Вернадського, до участи в роботі Комісії також було запрошено видатного фахівця в галузі сходознавства, граматики й історії української мови А. Кримського, що на той час працював у Москві, і професора Харківського університету, історика Д. Багалія. Запрошували й М. Грушевського, але той відмовився. У ході зустрічі Вернадського та Грушевського виявились принципові розбіжності в їхніх позиціях щодо процесу організації, структури та ін. питань створення УАН. Із певних причин Комісія почала працювати в дещо скороченому складі. Отже, до складу комісії, крім Вернадського, увійшли Д. Багалій, ректор Київського університету Є. Спекторський та професори цього ВНЗ Б. Кістяківський, Й. Косоногов, О. Сперанський, М. Туган-Барановський, представники УНТ Г. Павлуцький, Є. Тимченко,

П. Тутковський, професор Лазаровського інституту східних мов (Москва) А. Кримський, професор Київського політехнічного інституту М. Кащенко, професор Петроградського інституту шляхів С. Тимошенко, завідуючий дослідними полями і центральною дослідною станцією Всеросійського товариства цукрозаводчиків С. Франкфурт. Секретарем Комісії став голова Архівно-бібліотечного відділу головного управління мистецтва та національної культури В. Модзалевський.

Перше засідання Комісії відбулося 9 липня 1918 року. За кілька місяців свого існування (до листопада 1918 року) її члени розглянули й детально вивчили широке коло проблем, у тому числі питання про підготовку проєктів «Закону» про Академію і її Статуту, утвердження її структури, було обговорено питання про створення конкретних інституцій УАН, введення в структуру академії підрозділу, спрямованого на підготовку молодих наукових кадрів (на той час навчання молодих фахівців відбувалося лише у ВНЗ), формування початкового складу членів Академії, її штату, порушено клопотання про виділення коштів і території під будівництво АН тощо.

Вернадський з його величезним досвідом організатора наукової праці не лише здійснював координацію роботи різних структурних підрозділів вищезазначеної Комісії як її голова, а й ініціював, брав активну участь у розробці цілої низки конкретних проблем.[11] Так, уже на першому засіданні він запропонував свій погляд на завдання і структуру АН.[12] Учений, зокрема, вважав, що в основі цієї структури мають бути чотири відділи – історико-філологічний, фізико-математичний, економічно-юридичний, відділ прикладного природознавства. До складу тих відділів повинні входити такі наукові установи: Фізичний, Біологічний, Мінералогічний інститути, Комісія для видання словника української мови, Хемічна лябораторія, Астрономічна обсерваторія, Національна бібліотека, Національний музей з відділами мінералогічним, археологічним, передісторичної археології, етнографії, ботаніки, зоології, антропології, палеонтології, Історичний український музей. Необхідним він уважав також створення археографічної комісії, Археологічного інституту та ін. Учасники засідання пропозицію Вернадського щодо структури фактично схвалили, було прийнято рішення про те, що вона має включати три відділи – історико-філологічний, фізико-математичний і державно-економічний, при кожному з яких повинна функціонувати підкомісія з внутрішніх організаційних питань.

---

11. В. И. Вернадский Pro et contra: Антология литературы о В. И. Вернадском за 100 лет (1898-1998). – С.-Пб., 2000. – 868 с.; Збірник праць комісії для вироблення законопроєкту про заснування Української академії наук у Києві. – К., 1919. – 118 с.; Из эпистолярного наследия В. И. Вернадского. Письма украинским академикам Н. П. Василенко и А. А. Богомольцу. – К., 1991; Із спогадів: Перший рік Української Академії, 1918-1919 // Наука і культура. – К., 1988. – Вип. № 22. – С. 39-64; К вопросу о создании Академии наук УРСР // Очерки истории естествознания и техники. – К., 1989. – Вип. 36. – С. 1-20.

12. Сарбей В. Перший президент // Вітчизна. – 1969. – № 12. – С. 174-181.

При Академії, наголошував Вернадський, слід створити ряд комісій, що сприятимуть залученню до участи в роботі АН всіх наукових сил України. У цьому сенсі показово й те, що в серпні 1918 року з ініціативи УНТ було скликано з'їзд природознавців України, де Вернадський висловив думку про необхідність об'єднання зусиль учених у цій галузі й розповів про здобутки у справі створення УАН.

Передбачалося, що в межах УАН буде розроблятись понад 60 наукових напрямків за участю 72-х дійсних членів академії. Діяльність першого із названих відділів мала спрямовуватись на вивчення історії і культури українського народу. Отже, вперше в Україні створювався науковий центр, у якому концентрувались найрізноманітніші аспекти вивчення згаданого феномена. Загалом у рамках відділу планувалося розвивати 18 наукових напрямків, у тому числі – історія українського народу, граматика та історія української мови, українська народна словесність, історія українського письменства, історія українського мистецтва в контексті всесвітньої історії мистецтва, етнографія та історична географія України, археологія України, історія української церкви. Водночас передбачалося проведення досліджень з класичної філології, загального мовознавства, арабо-іранської філології, слов'янської історії, візантології, всесвітньої літератури, філософії, російської, білоруської, польської, чеської, болгарської, литовської мов тощо. Брак наукових сил не дозволив тоді створити катедри історії та літератури античного світу, східних мов та ін., але їх зорганізування плянувалося на майбутнє. Особлива увага мала приділятись науковому вивченню проблем українознавства в усій їх багатогранності й взаємозв'язках із світовою культурою та наукою. Концентрація в межах Академії українознавчих наукових напрямків фактично закладала підвалини майбутнього великого структурного підрозділу АН України – відділення мови, літератури і мистецтвознавства, що включив у себе ряд інститутів: Інститути літератури, історії, української мови, а також Інститут мистецтвознавства, фолкльористики та етнології. Це відділення, у свою чергу, входить нині в секцію суспільних наук НАН України.

Новаторство Вернадського особливо виявилось у його ідеях щодо організації другого, фізико-математичного відділу. Туди було включено дисципліни прикладного природознавства, які спочатку вчений запропонував навіть виділити в окремий відділ. Дослідження цього відділу мали розгортатись у царині математики, фізики, механіки, хемії, біології, астрономії, географії, геології, мінералогії, а також у галузях прикладного природознавства – прикладній фізиці, хемії, медичній біології та ін. Цей підвідділ належав до числа тих у структурі Академії, завдяки яким УАН відрізнялася від інших европейських академій, адже ці напрямки репрезентували вже не «чисту» науку, а були безпосередньо пов'язані з технікою, промисловістю, сільським, лісовим та водним господарствами. Внаслідок такої взаємопов'язаности передбачалося створення великої кіль-

кости дослідних установ, як-от хемічна лябораторія, ботанічний сад, геологічний та палеонтологічний музей, інститут експериментальної ботаніки, біологічна станція Азовського моря та багато інших. Було здійснено розподіл наукових дисциплін між академіками, у результаті якого Вернадський очолив роботу в галузі мінералогії.

Отже, Академія мала виконувати координуючу ролю у справі налагодження взаємозв'язків між наукою, промисловістю й технікою в Україні. Тут Вернадський виявив себе не як учений початку XX ст., а мислителем другої його половини. Річ у тім, що він належав до числа тих геніяльних дослідників, які випереджали свій час, надзвичайно тонко відчували історично перспективні тенденції розвитку духовної культури в цілому й науки зокрема. Уже тоді В. Вернадський говорив про те, що характерною рисою XX ст. стане щільне взаємопроникнення різних річищ духовної діяльности людини. В даному разі він передбачив розвиток НТР, яка з середини XX ст. мала яскраве виявлення і в українській культурі.

До організації третього, соціяльно-економічного відділу В. Вернадський також підійшов певною мірою по-новаторськи, адже в існуючих европейських академіях юридичні й економічні науки зазвичай були представлені катедрами. Крім науково-теоретичних питань, цей відділ мав вирішувати і практичні проблеми, які стояли перед економікою України. З 20 катедр відділу 11 віддавалося економічним наукам, решта – юридичним. У межах юридичного підвідділу передбачалося вивчення філософії права, історії українського права, церковного права, слов'янського законодавства, українського звичаєвого права, міжнародного права, державного права, кримінології, цивільного права тощо. У рамках економічного підвідділу мала вивчатись економіка торгівлі, промисловости, сільського господарства, кредиту, банків і грошового обігу, фінансів, соціяльної політики, кооперації, історія світового господарства тощо. М. Туган-Барановський передбачав створення двох економічних інститутів – для вивчення економічної кон'юнктури та статистики населення. Значна частина цих дисциплін також була безпосередньо пов'язана з економічним життям України.

Детально обговорювались на засіданнях Комісії питання створення конкретних, запропонованих Вернадським інституцій УАН. Зокрема, вчений підтримав ідею зорганізування Геодезичного інституту в межах УАН, очолив міжвідомчу нараду, присвячену питанню заснування геодезичного відділення при Київському політехнічному інституті.

При Комісії для вироблення законопроєкту про створення УАН було сформовано ряд підкомісій. Підкомісія, яку очолив Вернадський, займалася питаннями виділення землі під будівництво приміщень УАН, для Ботанічного та Акліматизаційного садів, астрономічної обсерваторії. В. Вернадський разом із А. Кримським і М. Туганом-Барановським увійшов до складу підкомісії. яка ставила собі за мету доопрацювання першого загального розділу Статуту Комісії. На одному з перших засідань

Вернадський порушив питання про назву академії, і Комісія схвалила найменння «Українська академія наук в Києві». У процесі обговорення питання про сформування початкового складу УАН Вернадський висловив думку про те, що перші академіки мають бути призначеними верховною владою, оскільки до числа перших членів УАН увійдуть і представники даної комісії. Було схвалено таку пропозицію: кількість перших академіків мала дорівнювати 12 (по 4 від кожного відділу).

Одним з основних у процесі розробки законопроєкту про створення УАН стало питання організації Національної бібліотеки на зразок бібліотек Парижу, Лондону, Берліну, Петербургу тощо. 20 липня на черговому засіданні Комісії Вернадський оприлюднив проєкт закону про Національну бібліотеку і її фонди, а відтак брав участь у його остаточному доопрацюванні.[13]

Робота Комісії була завершена 17 вересня 1918 року, про що йшлося в доповідній записці Вернадського міністрові народної освіти та мистецтва М. Василенкові від 23 вересня 1918 року. Комісія під головуванням Вернадського підготувала законопроєкт про заснування УАН у Києві, проєкт Статуту і штатів Академії, розрахунок її витрат на жовтень-грудень 1918 року. Вернадський разом із А. Кримським і М. Туганом-Барановським зробив остаточну редакцію цих документів. 14 листопада 1918 року гетьман П. Скоропадський затвердив закон про заснування УАН. Тим же числом датований наказ гетьмана про призначення перших, рекомендованих вищеназваною Комісією академіків УАН, серед яких був і В. Вернадський. Отже, саме цю дату потрібно вважати справжньою точкою відліку в історії Української Академії наук.

Узагальнюючи зазначене вище, зауважимо, що відповідно до розроблених документів, УАН певною мірою уподібнювалася до вже існуючих европейських академій; її засновниками було відібране все найцінніше з досвіду НТШ, УНТ, Петербурзької Академії, зарубіжних інституцій такого пляну. Ідеться, зокрема, про поділ на відділи, наявність постійно діючих комісій, процедуру обрання дійсних членів тощо. Однак Українська Академія наук мала й низку відмінних ознак. Вона створювалась у XX ст., і на її структуру справив вплив процес національного, культурного, державного самовизначення українського народу. Як і інші національні академії, цей науковий заклад мав відіграти велику ролю у розвитку української мови. Він став найпотужнішим науковим центром України, який був покликаний здійснювати координацію всіх наукових сил держави, а також налагодити взаємозв'язок науки й промисловости. Як найвища в державі наукова установа, УАН мала бути незалежною від виконавчих структур, підпорядковуючись тільки верховній державній владі. У визначення всіх цих рис УАН провідна роля належала Вернадському.

13. Історія Академії наук Української РСР (1919-1979). – К., 1979. – 835 с.

Перші збори новоствореної УАН відбулися 27 листопада 1918 року у приміщенні УНТ (тепер Ярославів Вал, 36). У засіданні взяли участь 8 із 12 призначених наказом гетьмана академіків. Закритим голосуванням на посаду президента УАН одноголосно було обрано В. Вернадського. Це рішення затвердив своїм наказом від 30 листопада 1918 року гетьман. Від того часу Вернадському належала виняткова роля у справі координації наукових досліджень в Академії і загалом по всій Україні. У системі УАН найвища влада зосереджувалась у руках Спільного зібрання всіх її академіків. Спільне зібрання разом з президентом розглядало питання, які виходили за межі компетенцій відділів.

За останні місяці 1918 року структуру УАН було збагачено зорганізуванням низки комісій, Інститутів (зокрема Інститут технічної механіки) тощо. У цей час завдяки Вернадському в Академію прийшла когорта талановитих фахівців, які залишили яскравий слід в українській науці. Під головуванням Вернадського була заснована Міжвідомча комісія, призначена для координації діяльности всіх інституцій, пов'язаних з геологічними дослідженнями в Україні.

Наприкінці 1918 року розпочала свою роботу ВБУ (Всенародна бібліотека України), фонди якої активно поповнювались. Вернадський очолив тимчасовий комітет з питань її заснування. До складу комітету входили академіки А. Кримський і Д. Багалій, професор В. Данілевич, завідуючий бібліотекою Київського університету В. Кордт, філолог П. Житецький. Першим актом комітету було створення уставу книгозбірні. Саме В. Вернадський визначив принципи та напрями діяльности бібліотеки, деякі положення її організації та структури. ВБУ стала водночас академічним книгосховищем і суспільною бібліотекою. Її засновники прагнули, щоб вона стала найповнішим універсальним зібранням книг в Україні, базою та культурним центром. У 1919 році проводилось 79 засідань, на більшості з яких головував Вернадський. Бібліотеці були передані матеріяли зібрань Колегії Павла Ґалаґана, основу якої, у свою чергу, складало книжне зібрання М. Маркевича, а весь фонд Колегії становив 9269 томів системно підібраних творів та 800 томів цінних книг XVI-XIX ст. До книгосховищ ВБУ потрапила й бібліотека Першої київської гімназії (100000 томів). Вернадський ініціював передачу багатьох книг ВБУ. Майже на кожному засіданні члени комісії доповідали про існування тих чи інших бібліотек, фондами яких можна було поповнити зібрання ВБУ. Найактивнішими в таких пошуках виявились Вернадський та Кримський. Професійне вивчення книжних зібрань, що надходили, доручили В. Вернадському та В. Кордту. За участю Вернадського були закуплені в 1919-1920 рр. зібрання книг з медицини та природознавства професорів В. Караваєва (470 томів) та К. Якубовича (406 томів), зібрання з біології та ентомології, хемії і медицини Ю. Ваґнера (1618 томів), зібрання академіка П. Тутковського, а також книги історико-філологічного

напрямку, у тому числі бібліотека історичної літератури професора Київського університету І. Лучицького – 2331 томів творів багатьма мовами з історії України, світової історії тощо.

Протягом 1918 року робота УАН мала виключно організаційний характер, проходячи у формі Спільних зібрань та зборів Відділів.

1919 рік був для УАН складним з політичних причин: з приходом совєтської влади почались репресії, ряд співробітників заарештували. Вернадський брав найактивнішу участь у клопотаннях про звільнення цих учених. У той час, коли влада постійно мінялася, і зокрема в період панування денікінців у Києві, дипломатичний талант Вернадського допомагав зберегти УАН, хоча вона тоді зазнала реорганізації, а її наукова діяльність була значно звужена. Пізніше Вернадський зазначав: «Робота Української Академії наук у Києві – це величезна національна справа, і, безумовно, вона залишиться. Вже те, що вона була в ці жахливі роки, є факт великого значення».[14]

Водночас у тих складних умовах розгорнулась велика наукова й науково-організаційна робота УАН. Почали встановлюватись контакти з російською академією. Було започатковано співпрацю Комісії з вивчення природних продуктивних сил, Петроградської Академії та УАН. Вернадський вважав, що про заснування УАН потрібно сповістити інші європейські академії. Почали налагоджуватись конструктивні стосунки, передусім різні форми творчого співробітництва з УНТ. Ряд членів УНТ одночасно стали членами УАН. У такий спосіб втілювалась у життя ідея координації наукової діяльности в межах України й української науки з інонаціональними науковими традиціями.

Усі підрозділи УАН мали значні здобутки. Так, на початку 1919 року запрацювала Постійна комісія, яка займалась укладанням біографічного словника діячів української культури. Було створено нові постійні комісії, як-от для впорядкування словника живої української мови, правописно-термінологічна, археографічна, Комітет з вивчення фавни України, Комітет з вивчення нижчих рослин та ін. Комісію, призначену для вивчення природних багатств України, очолив Вернадський. Розпочала свою роботу біологічна секція та її підвідділи – Ботанічний сад, Акліматизаційний сад. Ряд нових комісій було створено при відділі соціяльних наук, зокрема з вивчення звичаєвого права, народного господарства України та ін. За неповний 1919 рік в УАН почали працювати 26 науково-дослідницьких катедр, 15 комісій, бібліотека, кілька комітетів, зоологічний кабінет, було засновано три інститути, у тому числі Інститут демографії та Інститут технічної механіки. Вийшла у світ низка фундаментальних колективних та індивідуальних праць, наприклад, дві книги «Записок історично-філо-

14. В. И. Вернадский. Из дневников 1920 г. – М., 1988.

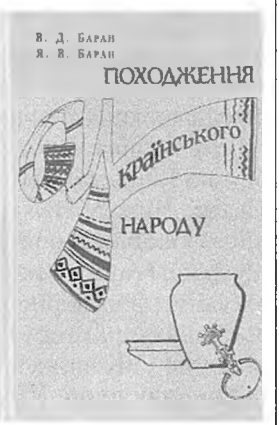
логічного відділу УАН», «Записки соціяльного відділу УАН», «Українська історіографія» Д. Багалія та ін. У 1919 році було обрано 26 академіків УАН, зокрема В. Перетца, М. Біляшівського, М. Сумцова, Б. Кістяківського, О. Орлова, В. Липського, О. Ейхенвальда та ін.

Отже, протягом 1919 року сформувалася розгалужена структура УАН, співробітники її установ зробили значний внесок у розвиток української науки, була закладена міцна база для розвитку УАН у подальшому.

19 грудня на надзвичайному Спільному зібранні у зв'язку з відсутністю Вернадського заступником голови-президента до нових виборів обрали О. Левицького, який відтоді виконував обов'язки президента УАН. З цього часу, фактично, закінчується багатоаспектна діяльність Вернадського як президента УАН. На той період він працював у Таврійському університеті в Криму, хоча формально займав найвищу посаду в УАН до 1921 року. Академіком Академії наук України Вернадський залишався до кінця свого життя.

Отже, в надзвичайно стислий термін за найактивнішої участи Вернадського були закладені основи концепції УАН, які ґрунтувалися на особливостях української науки і культури кінця XIX – початку XX ст. Водночас у процесі їх формування використовувався досвід уже існуючих інонаціональних академій, ряд ознак цієї концепції визначив її як новаторську. Закладені в 1918 році риси концепції Української Академії наук виявились історично перспективними, вони резонували з характерними прикметами наукового знання і ширше – духовної культури другої половини XX ст., є такими, що не втрачають своєї актуальности й до сьогодні. ❑

Баран В., Баран Я. Походження українського народу.
– К.:ІММЕ ім. М. Т. Рильського, 2002. – 406 с.

Книга видана Інститутом мистецтвознавства, фолкльористики та етнології ім. М. Т. Рильського, Інститутом археології НАН України, Науково-дослідним інститутом українознавства Міністерства освіти і науки України за сприяння Союзу Українців у Великій Британії.

Актуальна наукова праця присвячена складній проблемі походження українського та інших східнослов'янських народів. На основі аналізи археологічних матеріялів, писемних, лінґвістичних та інших джерел у дослідженні розкриваються процеси становлення і розвитку слов'ян, їх великого розселення, зародження і формування слов'янських народів. Особливу увагу приділено розвиткові етнокультурних та соціяльних процесів у період Києво-Руської держави, подається критика концепції «давньоруської народности».

Марія Мандрик

Ідейна кристалізація та організаційне становлення українського націоналістичного руху 20-30-х рр. XX ст.

(Частина II. Закінчення)

З початком Першої світової війни українські політичні партії створили у Львові Головну Українську Раду (ГУР) – «міжпартійну організацію галицьких і буковинських Українців та еміґрантів з Наддніпрянщини (Союз Визволення України) на чолі з головою парламентської репрезентації К. Левицьким» [36, с. 22]. Є. Коновалець, незважаючи на мобілізацію до австрійської армії, як представник Українського Студентського Союзу брав активну участь у засіданнях Ради. У серпні 1914 року Головна Українська Рада на особливій таємній нараді під проводом А. Шептицького створила українську військову організацію леґіон Українських Січових Стрільців [36, с. 120; 35, с. 76]. Проте Є. Коновальцеві через певні формальні причини не вдалося потрапити на службу в цей леґіон.

По закінченні чотирьохмісячних кадетських курсів навесні 1915 року Є. Коновалець був призначений у австрійський похідний курінь, що відходив швидким темпом на російський фронт у Карпатах, де готувалася спільна німецько-австрійська військова операція проти російської армії. Під час цих подій він потрапив у російський полон, який відбув у таборі полонених у м. Чорний Яр на Волзі. Наприкінці 1916 року його перекинуто до табору австрійських полонених у м. Царицині, в якому була зосереджена основна маса вояків з леґіону УСС [35, с. 81; 29, с. 8]. Проте Є. Коновальцеві вдалося втекти до Києва, де почала розгортатися українська національна революція. Тут він стає «верховним командантом організованих ним на терені Києва з полонених українців австрійської армії Січових Стрільців» (СС) [35, с. 83].

Зі спогадів підполковника корпусу Січових Стрільців інженера М. Кураха «Після ліквідації поляками корпусу СС виїхав полк. Є. Коновалець на захід – до Відня; переїхали з ним його старшини Мельник, Дашкевич, Кучабський, Чиж, Матчак, Андрух і Даньків, де вони мали зайнятися організацією тих військовиків, що опинились в Австрії, Німеччині, Угорщині, Румунії, Італії і Чехо-Словаччині» [35, с. 82]. Там, у Відні, отже вже 1920 року почалося перше організування українських військовиків, яке в краю набрало характеру підпільної Української Військової Організації під командою Є. Коновальця, коли він приїхав до Львова.

Історія виникнення УВО містить багато суперечностей. Так, наприклад, З. Книш висуває дві теорії щодо зародження цієї організації. Згідно

першої, наголошуючи на рівному значенні зусиль представників різних українських військових частин у творенні УВО, він вважає, що різні військові центри проводили військово-організаційну роботу незалежно один від одного, в ході цього найсильніші організації без спеціяльних нарад злилися воєдино і визнали авторитет Є. Коновальця. Від цього часу і треба говорити про УВО як таку. Друга теорія, прихильниками якої є В. Мартинець та О. Навроцький, вона, до речі, більш наближена до реальних подій, вважає утворення УВО результатом ініціятиви з боку старшин Січових Стрільців. Зразу після припинення діяльности влітку 1920 року Стрілецької Ради – головного керівного органу стрільців, старшини почали займатися підготовкою до творення іншої організації як логічного продовження діяльности Січових Стрільців. Ці тенденції проявилися майже одночасно в Празі та Львові. Якщо порівняти ці два центри, то активніше велася робота у Львові, де вже була створена Начальна Колегія Української Військової Організації, яку очолив О. Навроцький. Колегія підтримувала стосунки з Є. Коновальцем, який перебував у Відні. Незабаром назву було змінено на Начальну Команду Української Військової Організації, що більше відповідало військовому духу та настроям її членів. Є. Коновалець став першим начальним комендантом УВО. Як писав О. Бойдуник, Коновалець був саме тією особистістю, що поєднувала «великі бойові, організаційні та політичні здібності, без застосування яких годі надіятися на повний успіх нової бойової організації» [2, с. 426]. До складу Начальної Команди входили М. Матчак, О. Навроцький, Ю. Полянський, В. Целевич, Я. Чиж, Д. Герчанівський, П. Бакович, М. Саєвич, Д. Паліїв, О. Коберський та ін.

Начальна Команда у Львові діяла в двох головних напрямках: по-перше, це була організаційна та бойова діяльність в Галичині; по-друге – керівництво діяльністю всієї організації. Під впливом обставин та з розгортанням своєї боротьби УВО переживала внутрішню еволюцію, вона все більше почала орієнтуватися на націоналізм, який тоді не мав чітких організаційних та ідеологічних форм. Визнаючи себе як революційну організацію, вона визначила за свою мету консолідування українського народу у боротьбі за створення «власної національної самостійної і з'єдиненої держави» [16, с. 39]. Так і не виробивши власної ідеології та чіткої політичної програми, УВО зайняла ті позиції, які отримали своє чітке оформлення в ідеологічній та практичній діяльності ОУН.

За УВО щойно слідували вже суто націоналістичні організації: Група Української Національної Молоді (ГУНМ) та Легія Українських Націоналістів в Чехословаччині, Українська Партія УПНР чи т.зв. «Загравісти» та Союз Націоналістичної Молоді (СУНМ) у Львові [2, с. 426].

ГУНМ виникла 1 жовтня 1922 року серед українського вояцтва в Йозефові та Ліберці в Чехії. П. Мірчук в «Нарисі історії Організації Українських Націоналістів» наводить термін заснування організації початок

1921 року [21, с. 64]. У Ліберецькому таборі під командуванням ген. Кравса, яка влітку 1920 року перейшла Карпати й була інтернована чехословацькою владою. До них приєдналися втікачі з польського полону та інтерновані з табору в Липнику. Так, в 1920 році у цьому таборі перебувало близько 1 тис. людей. Спочатку організація була задумана як ідеологічна група для самооборони і боротьби з радянофільськими тенденціями та «зміновіховщиною», тобто політичною невизначеністю та ваганнями, намаганнями переглянути ідеали визвольної боротьби [16, с. 44]. С. Наріжний називає її «провідною організацією т. зв. „правиці“». Своїм завданням ця організація ставила «об'єднати українське студентство на думці про державну незалежність України...» [27, с. 82]. Першими організаторами ГУНМ стали М. Коновалець, І. Гижа, І. Ольховий, пізніше додалися О. Бойдуник, Ю. Вассиян, С. Нижанківський та ін.

Філія ГУНМ у Йозефові виникла на весні 1921 року у зв'язку з перевезенням туди інтернованих українців з Ліберця. Чеський уряд з часом почав дозволяти інтернованим переходити з табору в табір у пошуках місця для проживання та праці, а студенти отримали змогу виїжджати на навчання до Праги, Подебрад та Брно. Коли ліквідувалися табори полонених у Чехословаччині, багато членів ГУНМ роз'їхалися по різних університетських осередках продовжувати і закінчувати навчання. Зрозуміло, що з собою вони несли дух організацій, в діяльності яких брали активну участь. Завдяки цьому невдовзі відділи ГУНМу виникли в Празі, Брно, Ліберці, Яблоннім, Братиславі, Берліні, Пшібрамі, Леобені, Відні і навіть у Львові. «Центром для всіх стала Прага в тому значенні, що празька ГУНМ була неначе організаційним й орієнтаційним центром для всіх груп по інших містах і країнах». Щоб надати їй легальний характер вона стала секцією Української Академічної Громади в Чехословаччині [3, с. 365]. ГУНМ підтримувала активні стосунки з українськими землями, що перебували під різними окупаціями. До складу організації увійшли студенти, колишні військові – переважно вихідці з Західної України, в меншому відсотку були представники з Центральної та Східної України.

Новий етап діяльности ГУНМу почався навесні 1924 року, коли в Празі відбувся з'їзд української націоналістично настроєної молоді. На ньому було прийнято ідеологічні основи діяльности, обрано керівний та координуючий орган. Неабиякого значення мало рішення про заснування друкованого видання – часопису «Національна Думка», редактором якого був М. Коновалець, співредактором І. Гижа (існує точка зору, що насправді було навпаки) [22, с. 64-65], пізніше, С. Нижанківський, з літа 1926 року – О. Бабій, з літа 1927 року редакцію перебрав на себе В. Мартинець з функціями технічного редактора й адміністратора [21, с. 233]. Перший друкований примірник часопису побачив світ 1 листопада 1926 року. «Національну Думку» редагував В. Мартинець до жовтня 1927 року, коли він виїхав до Німеччини, щоб стати редактором «Сурми» та готувати

нове видання – «Розбудову Нації». До припинення свого існування в січні 1928 року журнал редагувався членом управи Центральної Еміграційної Спілки Українських Студентів (ЦЕСУСу) О. Бойківим.

На сторінках «Національної Думки», що спочатку виходила як літографічне видання, а згодом – як друковане, публікувалися статті, реферати, полемічні твори, тематика яких так чи інакше стосувалася питання соборности української нації, економічної та військової проблематики, питань вироблення ідеологічних підстав визвольної боротьби та консолідації на їх основі сил задля побудови української державности. Фактично «Національна Думка» вперше порушила питання скликання Конґресу українських націоналістів. Серед авторів були І. Гижа (псевдо Береза), І. Ольховий (псевдо Вільха), М. Коновалець, О. Бойдуник, Д. Андрієвський, Ю. Вассиян, С. Нижанківський, В. Мартинець, В. Галан, Р. Сушко.

Хоча діяльність всередині цієї організації було важко назвати активною, проте зовнішні контакти з аналогічними організаціями були досить тісними. Одна за одною виникали філії ГУНМу в Пшібрамі, Берні, Йозефові, Відні, Ґраці. Організація займалася переважно пропаґандистською діяльністю, готуючи та читаючи на студентських зібраннях реферати політично-ідеологічного характеру. Празька філія ГУНМу вела підготовчу роботу щодо заснування аналогічного відділу в Західній Україні та скоординування його діяльности з закордоном. У 1926 році відділ був створений у Львові, проте початки його були закладені ще в 1925 у формі молодіжного гуртка ідеологічного спрямування. В 1926 році гурток перетворився у філію ГУНМу [20, с. 152; 21, с. 234-235].

Таким чином, ГУНМ стала своєрідною ланкою у формуванні організованого націоналізму та кристалізації його ідейних засад, з її рядів вийшли Ю. Вассиян та В. Мартинець – діячі, які згодом стали одними з фундаторів ОУН та її ідеології. Ніде не наголошуючи на тому, що ГУНМ є націоналістичною організацією, за своїми завданнями та ідеологічним підґрунтям вона була тотожна з діяльністю націоналістичних організацій, які пізніше утворили ОУН.

Леґія Українських Націоналістів (ЛУН) була заснована 12 листопада 1925 року у Празі внаслідок злиття трьох існуючих націоналістичних організацій: Українського Національного Об'єднання (керівники: М. Сціборський, Д. Демчук), Союзу Українських Фашистів (Л. Костарів, П. Кожевників) та Союзу Визволення України (Ю. Коллард, Григорович), що діяли в Празі, Брно і Подебрадах [1, с. 383]. Осередок ЛУН в Подебрадах став надхненником діяльности організації. Тут було значне скупчення активної молоді, яка усвідомлювала, що успіх визвольних змагань залежить від ідейно-політичної підготовки, вміння критично переоцінити вартості та методи боротьби. Навколо цієї організації гуртувалися спочатку переважно вихідці з Наддніпрянщини. Сам факт об'єднання організації трьох політичних напрямків позначився на складі організації: до неї належали

члени Українського Військового Клюбу ім. гетьмана Павла Полуботка у Києві, очолюваного М. Міхновським, які шукали витоки своєї ідеологічної підстави боротьби у козацькій добі та визвольних змаганнях, оскільки саме ці два періоди засвідчили факт наявности української державности. Наступні два напрямки існували в постійній ідейній конфронтації – перші були прихильниками монархістської ідеї, надхненником яких був Л. Костарів, П. Кожевників, інші, що гуртувалися навколо М. Сціборського, виступили проти сліпої орієнтації на західні політичні рухи, зокрема, фашизм, мотивуючи це тим, що українці мають свій менталітет, а отже ця специфіка має бути визначальною. Врешті-решт, як згадує учасник тих подій Ю. Артюшенко, М. Костарів незабаром відійшов у тінь, таким чином, відкривши дорогу М. Сціборському, який «пішов по шляху шукання власної внутрішньоукраїнської ідеологічної синтези» та заснував напрямок, який і призвів до утворення ОУН [1, с. 384].

На перших порах ЛУН проходила шлях свого організаційного становлення та шукала засобів для зведення до єдиного знаменника напрямків боротьби, ідейного підґрунтя та визначення єдиних політичних ідеалів. Цей процес тривав близько двох років. Доброю підмогою у цьому став часопис «Державна Нація», що почав виходити у 1927 році. «І формою розміром, і тематикою цей журнал був подібний до „Національної Думки", а редагував його студент П. Кожевників при співпраці Д. Демчука, інж. М. Сціборського та ін…» [21, с. 234]. Згодом ЛУН розвинула широку сітку своїх філій у Франції, Німеччині, Туреччині, Канаді, Люксембурзі [16, с. 51-52]. До складу організації в різні роки входили Д. Демчук, П. Вигнанський, Є. Маланюк, Р. Мінів, М. Ніцкевич та інші.

Легія проводила діяльність у напрямку сконсолідування українських політичних чинників у формі утворення Українського національно-політичного об'єднання. Проте процес консолідації не досяг своїх завдань через міжпартійні чвари та суперечки. Ця ж причина призвела і до поразки визвольних змагань, тому міжпартійні негаразди знову сприймалися націоналістично настроєною молоддю боляче, оскільки, судячи з набутого досвіду боротьби, саме це паралізувало та руйнувало суцільний фронт сил народу, що було якраз на руку ворогам і становило загрозу подальшим визвольним змаганням українського народу. Тому ЛУН домагається об'єднання не на ідеологічному ґрунті, а на засаді визволення з-під влади окупантів та забезпечення інтересів нації, щоб з часом охопити найпрогресивніші політичні сили єдиною націоналістичною організацією.

Тісні зв'язки української еміґрації із Західною Україною сприяли тому, що і тут відбувалися аналогічні процеси, спрямовані на формування організаційних засад націоналістичного руху. Основою цих організацій, що сповідували ідею визволення українських земель, теж становила студентська молодь. Українське студентство в Західній Україні стало своєрідним об'єктом наступу з боку різних партійно-політичних напрямків,

які виникли в новій політичній ситуації, оскільки воно є тим особливим придатним ґрунтом для поширення та сприйняття нових політичних ідей і концепцій. В першу чергу це стосується активних радянофільських впливів. Процеси, що відбувалися в УССР – впровадження нової економічної політики, «українізація», «опіка» українською культурою та літературою – створили сприятливі умови для поширення совєтофільських тенденцій серед студентської молоді Західної України. Зрозуміло, що потрібно було створити захист від большевицької пропаґанди, протидіяти охопленню молоді неґативними впливами.

Протягом 1923-1924 рр. почали утворюватися окремі таємні гуртки з бойовим наставленням і зацікавленням політичною проблематикою. Так, наприкінці 1923 року у Львові за сприяння УВО постала нова політична партія, Українська Партія Національної Революції (УПНР), яка для маскування перед польською владою називала себе Українською Партією Національної Роботи. Ця партія вже робила чіткий наголос на українському націоналізмі. Засновником був Д. Донцов. Але фактичним організатором і керівником її був член Начальної Команди УВО Д. Паліїв. Друкованим органом партії був тижневик «Заграва», що виходив під редакцією Д. Донцова, тому членів партії популярно називали «заграві-стами» [3, с. 363-364]. На жаль, ця партія не розвинула належної діяльности і не поширила своїх впливів серед народу. В липні 1925 року УПНР разом з групою членів Трудової Партії, об'єднаною навколо львівського щоденника «Діло» з іншою групою, що видавала «Слово» і «Наш прапор» створили Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО). В складі УНДО змагалися дві ідейні групи – автономісти та самостійники. Врешті-решт, обравши курс на здобуття для Галичини автономії в межах польської держави, УНДО фактично відійшло від ідейних засад, які поділяли ГУНМ і створений в 1926 році у Львові Союз Української Націоналістичної Молоді (СУНМ).

У 1925 році націоналістично налаштована частина українського студентства засновує першу в Західній Україні нелеґальну націоналістичну організацію Групу Української Державницької Молоді (ГУДМ). Першим головою ГУДМу став Д. Квасниця. Термін «державницький» був тоді досить популярним, оскільки тодішня молодь захоплювалася ідеями В. Липинського, тому не дивно, що Д. Квасниця запропонував таку назву організації. Проте члени ГУДМ не мали чітко виробленої ідеологічної платформи, їхня діяльність будувалася на патріотизмі, власній ініціятиві, молодечому запалі. До цієї організації належали С. Охримович, Ю. Вассиян, І. Ґабрусевич, Б. Кравців, О. Боднарович, В. Диденко [22, с. 55]. Протягом року діяльности ГУДМ зуміла привернути до себе багато молоді, світоглядні орієнтири якої проходили певну кристалізацію в цій організації. Невдовзі, Група, поділившись, утворила дві менші. Першу очолив З. Диденко, який був добре знайомим з Д. Донцовим, що й справило на нього значний вплив.

Це в свою чергу призвело до певного відсіву в рядах Групи, з часом залишилися в ній лише ті, хто сповідував ідейні засади чинного націоналізму. Назву «державницький» незабаром замінено на «націоналістичний».

У цей час чітке зацікавлення діяльністю Групи проявляється з боку УНДО, яке вбачало у цій молоді добру підмогу і поповнення своїх рядів. Нестійкість у поглядах, відсутність бажання активної співпраці з УНДО, зв'язки з Д. Донцовим стали причинами усунення З. Диденка з голови Групи, його замінив О. Боднарович – прихильник УНДО. Тепер ундівці почали посідати чільне місце на засіданнях, дискусіях, що проводилися в ГУНМ. Все йшло до того, що ці дві організації мали злитися в єдине ціле, звісно визнавши платформу УНДО. Проте цього не сталося. Сама організація в 1926 році увійшла до складу новоствореного Союзу Української Націоналістичної Молоді [16, с. 75].

Паралельно з цією організацією, яка об'єднувала студентів Львівського університету, активно розвинула свою діяльність Організація Вищих Кляс Українських Гімназій, члени якої гуртувалися навколо молодіжного нелегального часопису «Метеор» [19, с. 400]. Серед провідних членів організації були брати Шухевичі, С. Бандера, С. Ленкавський, В. Янів та ін. Отже, націоналістичним рухом було охоплено гімназійну та студентську молодь, що дало змогу згуртувати нові національно свідомі сили, які пізніше влилися в інші більш досконалі форми націоналістичного руху і дали змогу виробити нове світобачення, що і створило основу для організаційного та ідеологічного оформлення націоналізму в ОУН.

У 1926 році у Львові постав Союз Української Націоналістичної Молоді. До нього включено всі групи націоналістичної молоді, що утворилися на західноукраїнських землях. Головою Союзу став О. Боднарович. У 1927 році почав виходити у Львові орган Союзу Української Націоналістичної Молоді під назвою «Смолоскипи». Під назвою було написано: «Періодичний журнал Української Націоналістичної Молоді у Львові». Редактором цього органу був О. Боднарович. У 1927 році вийшло чотири номери, а в 1928 році він припинив своє існування. У своїх споминах С. Ленкавський писав, що О. Боднарович при зустрічі його повідомив, що до Союзу входять чотири «дійсні члени». На здивування С. Ленкавського, голова відповів, що дійсними він вважає членів Проводу СУНМ: себе, С. Охримовича, М. Демковича-Добрянського, Б. Кравціва» [19, с. 402].

Організаційно СУНМ поділявся на групи – студентські, середньошкільні, ремісничі, робітничі, селянські. Провід кожної з груп складався з референтів, залежно від напрямку діяльности. Найголовнішим завданням СУНМу було формування націоналістичного світогляду молоді та її підготовка до визвольної боротьби. Задля цього проводилися різні зустрічі, лекції, дискусії, що в свою чергу розширювали політичний кругозір, поглиблювали знання з історії власного народу, виробляли аналітичний підхід до розгляду подій українського та міжнародного життя. Діяль-

ність СУНМу була значно ширшою, ніж у його попередників, оскільки вона зводилася не лише до праці кожного члена організації над собою, але й до активного впливу на оточуючих. Неабиякого значення мала тісна співпраця з Д. Донцовим, організація зустрічей з ним у різних куточках західноукраїнських земель. Союз чинив опір будь-яким намаганням большевизму проникнути в культурне життя краю.

Проте невдовзі, а саме наприкінці 1927 року, майже одночасно з І Конференцією українських націоналістів, керівництво СУНМу почало тяжіти до єднання з УНДО. Але маючи гіркий досвід протистояння в ГУНМі щодо переходу на платформу УНДО, сунмівці зуміли вчасно зупинити ці події – від головування відсторонено О. Боднаровича, а разом з ним і секретаря М. Демковича-Добрянського [19, с. 78]. Головою СУНМу став Б. Кравців. Організація пройшовши складний шлях ідеологічної та організаційної еволюції, внутрішньо згуртувалася, виховала цілу когорту молодих політичних діячів, що і створило передумови для входження її до складу ОУН.

Всі ці організації, як на еміґрації, так і на території Західної України, творилися на підставах світогляду українського націоналізму і співпрацювали в розробленні його ідеології, розуміли, що успіх подальших дій залежатиме від уміння виробити спільне підґрунтя та сконсолідувати власні сили заради єдиного політичного ідеалу. Тому виникла нагальна потреба у єднанні усіх націоналістичних організацій і оформлення їх в єдине організаційне та ідейне русло, до чого й велася активна підготовча робота.

У червні 1925 року паралельно з ІІІ з'їздом ЦЕСУСу в Пршібрамі були проведені спільні наради з представниками інших еміґрантських студентських організацій, що сповідували націоналістичну ідеологію. З метою об'єднання зусиль тоді була висловлена думка щодо створення Союзу Українських Національно-Політичних Студентських Організацій [6, с. 135]. Представники ГУНМу, погодившись з цією ідеєю, висловили думку щодо необхідности докладного вивчення ідеологій цих організацій з метою визначення спільного ідейного ідеологічного підґрунтя. Так було започатковано низку майже трьохмісячних зустрічей-нарад, в результаті яких були вироблені вихідні положення, на яких мало бути побудоване об'єднання організацій. Зокрема, одним з принципів визнано «Суверенність, повна самостійність та Соборність Української держави» [12, с. 43].

Наступним підготовчим заходом до консолідації усіх українських націоналістичних угруповань, організацій стала конференція, проведена в Празі у травні 1926 року зразу ж після маніфестаційної жалобної академії по вбитому С. Петлюрі. В ній взяли участь політичні групи, об'єднані в Українську Народну Раду, їх представив О. Шульгин; гетьманці з проф. Д. Дорошенком; соціялісти-революціонери з М. Шульгіним; соціял-демократи з М. Галаном та другий напрямок соціял-демократів з проф. І. Мазепою; ЛУН з М. Сціборським та Д. Демчуком, ГУНМ з О. Бойдуником і В. Мартинцем, а також представники УВО з проф. Л. Бичем [1, с. 389]. Після трьохденних

нарад всетаки політичні угруповання не змогли прийти до спільного знаменника, особливо суперечки загострилися з приводу майбутнього суспільного ладу, що і призвело до ідейного розколу між присутніми та припинення роботи конференції. Незважаючи на безрезультативність цього заходу, всетаки він став доброю наукою на майбутнє, оскільки прихильникам більш радикальних дій стало зрозумілим, що треба звузити коло організацій для створення майбутнього об'єднання і здійснювати консолідацію на ідеологічній основі. Тому невдовзі були проведені переговори між представниками ГУНМ та ЛУН, на яких було вирішено створити Союз Організацій Українських Націоналістів (СОУН). Були розроблені статути обох організацій і на установчих зборах 12 липня 1927 року прийнято статути й обрано керівні органи Союзу. Завдання СОУН чітко відобразили націоналістичний характер організації, що мала «плекати ідеологію українського націоналізму; продовжувати визвольні змагання за привернення суверенности Українській Соборній Державі» [3, с. 367].

Таким чином, ці військові і націоналістичні організації поза своїми революційно-бойовими (УВО), світоглядно-ідеологічними (ГУНМ) і політичними (ЛУН) акціями й завданнями ініціювали і робили постійні заходи щодо консолідації тих сил в один суцільний фронт боротьби, з одним диспозиційним і керівним центром визвольних змагань і політики. Крайній радикалізм відобразився в ідеологічній плятформі ГУНМу та ЛУНу, де заради визволення нації – чи то з-під польського, чи то московського ярма – не повинна поставати проблема щодо вибору засобів боротьби: «... жадна боротьба не узнає сантиментів, а тим більше боротьба за буття або небуття» [14, с. 6]. Проте, щоб знову не зазнати доленосної поразки, потрібно було реалізовувати свої політичні пляни поступовими кроками. За висловом О. Бойдуника, таких етапів мало бути два: перший передбачав необхідність створення єдиної націоналістичної організації, яка б стала своєрідним руслом, куди мали влитися інші організації, на другому етапі мала відбуватися «світоглядово-ідеологічна і політична розбудова...» [2, с. 427]. Саме на ОУН покладалося завдання припинення політичних і партійних міжусобиць та консолідація сил у суцільному фронті боротьби. Активною діяльністю та намаганням поставити в політичну площину повне визволення нації як необхідну умову для її подальшого розвитку, організації-попередниці ОУН своїм радикалізмом зуміли згуртувати навколо себе нову молодь, що і стало визначальним чинником у подальшому розвитку націоналістичного руху.

Наступним кроком стало проведення в 1927 році конференції делеґатів поодиноких націоналістичних організацій і УВО, що покликала до життя Провід Українських Націоналістів (ПУН) на чолі з Є. Коновальцем. Від того часу керівництво рухом перебувало в руках того ПУНу, який підготував і провів з 27 січня по 3 лютого 1929 року Конґрес Українських Націоналістів, у підготовці якого взяли активну участь представники ЛУНу.

Крім тих важливих постанов, що стосувалися державного устрою, економічної та соціяльної проблематики, на Конґресі було прийнято рішення про утворення Організації Українських Націоналістів, що об'єднала в собі інші організації націоналістичного спрямування. Так, зокрема, на засіданні Генеральної Ради ЛУН у Празі в березні 1929 року було заявлено, що ЛУН визнає Устрій ОУН, тим самим влившись у спільне націоналістичне русло [6, с. 135]. ОУН мала відіграти ролю консолідуючого фактору на шляху спільного та узгодженого виявлення волі й думок з боку організацій, гуртків та одиниць, що досі загально діяли в дусі націоналістичної ідеології, однак не були ще пов'язані формою єдиної організації. Фактично вона мала об'єднати в собі сили, для яких ідеал власної держави перестав існувати на теоретико-філософському рівні і перетворився в систему конкретних вимог нації.

На Конґресі, що проходив під головуванням М. Сціборського та секретарством М. Мартинця, були прийняті постанови щодо вироблення ідеологічних засад визвольної боротьби. Зокрема було заявлено, що «... остаточно оформився ідеал Незалежної Соборної Української Держави... Цей ідеал ліг в основу нового українського світогляду й нового творчого чину, – в основу українського націоналізму» [6, с. 1]. Таким чином, був накреслений стрижень, навколо якого з часом і сформувалася ідеологія українського націоналізму. Даний вибір тоді був справді виправданий, оскільки саме розуміння шляхів розбудови української державности, на думку М. Ніцкевича, поділило українське суспільство на два непримиренні табори – на націоналістів, які задля досягнення державної незалежности жертвують своїм життям, які визнають радикальні методи боротьби, і на «реалістів» – прихильників так званої «реальної політики», тобто більш поміркованих дій та політичних кроків. Це явище він називає фатальним, оскільки «одні поглиблюють прірву, що ділить нас із історичними ворогами, а другі спільно ж із тими ворогами її намагаються засипати» [28, с. 20]. Я. Оршан, один з активних учасників націоналістичного руху, відомий публіцист, у своїй статті «Націоналісти» піддавав гострій критиці половинчатість «реалістів», порівнюючи їхню політику з жебракуванням, випрошуванням спочатку «культурної автономії», потім «територіяльної автономії», пізніше «самостійности». Справді, це найлегший і найвигідніший шлях, оскільки не вимагає жертв, затрат. Але потрібно передбачити наслідки таких методів. Результат буде відповідним: «Етапами (століттями!) дійдемо до самостійної „неньки України“» [31, с. 3]. Сумніви та невизначеність, зайва поміркованість та лявірування між протилежними полюсами уможливлювали чергову національну катастрофу.

Розуміння цього та аналіза причин поразки у національно-визвольних змаганнях 1917-1920 рр. дав змогу усвідомити ті негативні явища, через які політичні шанси на визволення можуть бути знову втрачені. Тому вироблення нового способу мислення, світобачення було чи не найважливішим

і найскладнішим завданням. Ідеологи українського націоналізму окреслили коло тих речей та явищ, які найбільше дезінтеґрують націю і носять фатальний характер для подальшої долі визвольної боротьби. Ю. Бойко, один з учасників націоналістичного руху, аналізуючи ідеологічні засади націоналізму, підкреслює, що «... ні скрайній раціоналізм, що кінчить статикою свідомости, ні чистий волюнтаризм, що врешті губиться в містичній неозначеності сліпої прастихії, не підходять для цілей націоналістичної ідеології, яка найглибшу свою істоту віднаходить в синтезі чинної ідеї... вона (ідея) становить вимогу організації людських індивідуальностей, а не колективу психо-соціяльних однородців» [5, с. 71]. Таким чином, націоналістична ідеологія формується в сфері духу, підсвідомого, сам процес цього творення частіше всього не має раціоналістичного пояснення. Проте не може вона виникнути з нічого, її центральним стрижнем має стати ідея як збірне поняття, що відображає національні прагнення.

Вихідним положенням ідеологи націоналізму вважають націю. На противагу пануючій в совєтської ідеології клясовій теорії, М. Ніцкевич вбачає в нації не механічне об'єднання складників, нівелювання особистостей, поглинання їх державною організацією. Нація становить живий організм, кожен елемент якого забезпечений правничо і має можливості для всебічного гармонійного розвитку, одночасно виконуючи свої зобов'язання щодо національної спільноти [28, с. 24-25].

Націоналізм – це активність, яка ламає перешкоди на шляху досягнення ідеалів; це культ боротьби з обставинами, що заперечує пасивне до них пристосування. Власне ця духова прикмета робить націоналізм революційним фактором. В сучасній добі вихідним положенням українського націоналізму є боротьба за самостійну, соборну державність, писав М. Ніцкевич у 1936 році. «Націоналізм усе підпорядковує цілям і завданням Української Національної Революції, що є не сумою певних механічних заходів для поборення ворогів, лише глибоким процесом переміни нашої психології, способів думання й науково активно змагатися за національні інтереси» [28, с. 15]. Думка, що націоналізм має бути покладений у розбудову усіх ділянок життя – духовної, політичної, економічної, стала аксіомою для фундаторів націоналістичної ідеології. Проте насамперед має бути розроблене ідейне підґрунтя визвольної боротьби та розбудови державности, для того, щоб знати куди треба прямувати, задля чого мобілізувати сили народу. Саме формуючи націоналістичний світогляд, тим самим виховується нова свідомість, без якої неможлива розбудова будь-якої з галузей суспільного життя.

Сутності націоналізму як складної теоретичної концепції та шляху національного визволення торкалися й інші творці націоналістичної ідеології. Зокрема О. Бойдуник визначив як дві основні засади українського націоналізму – солідаризм і консолідаризм. На його думку, засада «Україна для українців», яка була завжди наріжним каменем при звинуваченні українських

націоналістів у шовінізмі і т. п., логічно витікає з самої ідеї українського націоналізму, а з нею і засада власних сил народу, опертя на них як незаперечна умова перемоги. Можна сміливо сказати, що ті обидві невідлучні одна від одної засади стали складовими елементами як ідеології, так і політики ОУН, а отже і її боротьби за здобуття соборности українських земель. Засада власних сил зумовлює консолідацію тих сил в один суцільний визвольний фронт боротьби з одним диспозиційним і керівним центром на час визвольних змагань так, як ця ж сама засада зумовлює національний солідаризм у будівництві й збереженні суверенної держави [2, с. 424].

Український національний солідаризм відрізняється від консолідаризму своїм призначенням – він випливає з необхідности втримати в єдиній цілості суспільство, що розподілене на різні групи, спільноти та одночасно забезпечити йому стабільність й процвітання, захист від зовнішніх зазіхань. Український націоналістичний солідаризм передбачає дотримання прав та виконання обов'язків кожного члена людської спільноти перед іншими у процесі творення цінностей та їх розподілу. Консолідація є актуальною, коли народ став на шлях боротьби і власними силами прагне визволення та побудови суверенної держави, це, так би мовити, шлях єднання зусиль у боротьбі за єдину мету [2, с. 425]. Якщо аналізувати тогочасну українську дійсність, то консолідація, побудована на відповідному морально-етичному та психологічному підґрунті, стала умовою для подальшого розвитку визвольної боротьби, оскільки потреба в ній виникає в першу чергу у недержавної нації, що прагне незалежности.

Таким чином, шлях організаційного оформлення та остаточного сконсолідування усіх націоналістичних організацій у єдине русло боротьби був складним і тривалим. Іноді організації чи групи виникали незалежно одна від одної, як в еміґрації, так і в Західній Україні, проте сповідуючи ті самі ідеали, що свідчить про те, що усвідомлення необхідности державної незалежности ставало характерною рисою націоналістичних організацій. Націоналізм, за висловом Д. Кармазина, виступив як антитеза психології рабства і як самостійницький рух, «що прагнув позбутися всякої неволі, а не змінити лише одну форму неволі на іншу» [15, с. 21]. Поряд з організаційними змінами, відбувалися процеси світоглядної еволюції, вироблення спільних ідеологічних засад боротьби, які стали пізніше ключовими в ідеології українського націоналізму, виробленій Проводом ОУН.

Джерела та література

1. Артюшенко Ю. Легія Українських Націоналістів // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 380-394.
2. Бойдуник О. Організація Українських Націоналістів і засади власних сил народу // Організація Українських Націоналістів 1929-1954. – На чужині, 1955. – С. 421-443.

3. Бойдуник О. Як дійшло до створення Організації Українських Націоналістів // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 359-379.
4. Бойків О. Командир – Державний Муж – Творець організованого націоналізму // Організація Українських Націоналістів 1929-1954. – На чужині, 1955. – С. 49-68.
5. Бойко Ю. Ідеологічні основи українського націоналізму // Організація Українських Націоналістів 1929-1954. – На чужині, 1955. – С. 69-88.
6. Від Конґресу Українських Націоналістів // Розбудова нації. – Прага. – 1929. – січень-лютий. – Ч. 1-2. – С. 1-3.
7. Від Генеральної Ради Леґії Українських Націоналістів // Розбудова нації. – Прага. – 1929. – березень-квітень. – Ч. 3-4. – С. 135.
8. Волинець А. Микола Міхновський (в другі роковини трагічної смерті 3. 05. 1924 року) // Міхновський М. Самостійна Україна. – К.: Діокор, 2002. – С. 65-76.
9. Гундорова Т. Суспільно-літературний рух «Молодої України» і проблеми модерної української нації // Сучасність: література, наука, мистецтво, політологія, суспільне життя. – 1992. – № 3. – С. 108-113.
10. Донцов Д. Росія чи Европа // Літературно-науковий вістник. – Львів. – 1929. – Кн. І. – С. 62-79.
11. Дужий П. Розвиток націоналістичної думки в Україні / Конференція українських націоналістів: Матеріали й документи. – К., 1992. – 243 с.
12. З життя Групи У.Н.М. Звіт з діяльности Виділу Групи УНМ за час від 5.11.1924 до 5.11.1925, виголошений головою на загальних Зборах Групи дня 7.11.1925 // Національна Думка. – Прага. – 1925. – Ч. 5. – С. 41-44.
13. Зінкевич О. Студентські роки Євгена Коновальця // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 88-111.
14. І. Г. Наша ідеольогія // Національна думка. – Прага. – 1924. – квітень. – Ч.1. – С. 3-10; – травень. – Ч. 2. – С. 2-9; – червень. – Ч. 3. – С. 3-7.
15. Кармазин Д. До проблеми українського націоналізму // Орлик. – Берхтесґаден. – 1947. – березень-квітень. – Ч. 3-4. – С. 17-22.
16. Книш З. При джерелах українського організованого націоналізму / Передм. Д. Квітковського. – Торонто: Срібна сурма, 1970. – 186 с.
17. Книш З. Євген Коновалець в очах молодшої генерації УВО // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 274-287.
18. Коллярд Ю. Спогади юнацьких днів // ЛНВ. – 1928. – Т. 27. – С. 133-141.
19. Ленкавський С. Націоналістичний рух на ЗУЗ та І-ий Конґрес Українських Націоналістів // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 395-425.
20. Мартинець В. Первопочатки українського організованого націоналізму // Мартинець В. Українське підпілля від УВО до ОУН: спогади й матеріяли до передісторії та історії українського організованого націоналізму. – Б.м., 1949. – С. 117-200.
21. Мартинець В. Українська націоналістична преса // Організація Українських Націоналістів 1929-1954. – На чужині, 1955. – С. 229-246.
22. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – Мюнхен та ін.: Укр. вид-во, 1968. – Т. 1: 1920-1939. – 639 с.

23. Міхновський М. Одвертий лист до міністра Сипягіна // Міхновський М. Самостійна Україна. – К.: Діокор, 2002. – С. 45-47.
24. Міхновський М. Справа української інтелігенції в програмі Української народної партії (фрагмент) // Міхновський М. Самостійна Україна. – К.: Діокор, 2002. – С. 47-48.
25. Міхновський М. Самостійна Україна // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 147-158.
26. Міхновський М. Націоналізм – всесвітня сила // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 159-160.
27. Наріжний С. Українська еміґрація: культурна праця української еміґрації між двома світовими війнами. – Ч. 1. – Прага, 1942. – 352 с.
28. Ніцкевич М. До основних питань націоналізму. – Париж, 1936. – 56 с.
29. Никифорук В.М. ОУН-УПА: Дорога з ночі. До 50-річчя Української Повстанської Армії. – Городенка. Редакція газети «Край». – 1992. – 96 с.
30. Орлик М. Ідея і чин України: 1940. – К.: Українська видавнича спілка, 2001. – 216 с.
31. Оршан Я. Націоналісти // Самостійність. – 1936. – 25 жовтня. – Ч. 43. – Рік III.
32. Постанови Конґресу Українських Націоналістів // Розбудова нації. – Прага. – 1929. – березень-квітень. – Ч. 3-4. – С. 131-134.
33. Програма праці ідеольоґічної референтури Проводу Українських Націоналістів // Розбудова нації. – Прага. – 1930. – липень-серпень. – Ч. 7-8. – С. 187-189.
34. Сарбей В. Г. Національне відродження // Україна крізь віки. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – Т. 9. – 336 с.
35. Шах С. Молодість Євгена Коновальця // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 45-87.
36. Ярославин С. Визвольна боротьба на Західньо-Українських Землях у 1918-1923 роках. – Філядельфія, 1956. – 182 с.
37. Програма виховання в Організації Українських Націоналістів // Розбудова нації. – Прага. – 1929. – жовтень-листопад. – Ч. 10-11. – С. 349-352; – грудень. – Ч. 12. – С. 402-407.

❑

Роман Коваль

Український поет Кубані Василь Мова

(1842-1891)

Василь Мова

У цій публікації йтиметься про великого кубанського українця, письменника Василя Мову, який свій напрям у літературі визначив лаконічно: це був поклик крови.[1]

Василь Мова народився 13 січня 1842 року у родині сотника Чорноморського козацького війська на хуторі Солодкий Лиман, що поблизу станиці Стародерев'янківської на Кубані (тепер Канівський район Краснодарського краю).[2]

У Солодкому Лимані мав своє риболовецьке господарство відомий кубанський письменник, отаман Чорноморського козацького війська Яків Кухаренко. Коли він приїздив до Солодкого Лиману рибалити, то завжди зустрічався зі своїм товаришем ще з перших років військової служби, сотником Семеном Мовою.

Яків Кухаренко причетний до того, як склалася доля сина сотника. Коли в станиці Уманській відкрилося початкове двокласне училище, отаман допоміг малому козакові туди вступити й отримати пансіон військовим коштом.

Знайомство з відомим кубанським письменником мало великий вплив на юного Василя Мову, тим більше, що Яків Кухаренко товаришував із Тарасом Шевченком. У домі отамана Чорноморського козацького війська зберігалися реліквії: рукопис однієї з поем великого Кобзаря, рукописи його віршів, оригінали малюнків.[3]

Згодом за сприяння Якова Кухаренка Василя Мову було віддано на навчання (знову ж таки коштом Чорноморського козацького війська) до Катеринодарської військової гімназії.

---

1. Энциклопедический словарь по истории Кубани. С древнейших времен до октября 1917 года. – Краснодар, 1997. – С. 279.
2. Мова (Лиманський) В. До О. Я. Конiського // Старе гніздо й молоді птахи. – Київ: «Дніпро», 1990. – С. 392.
3. Энциклопедический словарь по истории Кубани. С древнейших времен до октября 1917 года. – Краснодар, 1997. – С. 278.

У гімназії панував культ поезії Івана Котляревського й Тараса Шевченка. Вчителі та учні на уроках і у вільний час спілкувались українською мовою.[4]

Тож не дивно, що саме в стінах цієї гімназії Василь почав писати перші свої віршовані твори українською мовою.

1860 року вісімнадцятилітній юнак вступає до Харківського імператорського університету. Напевно, саме Яків Кухаренко допоміг йому отримати можливість навчатися військовим коштом. Протягом перших двох років кубанський козак здобував освіту на історико-філологічному факультеті.

Василь Мова разом зі своїми товаришами-кубанцями активно включився в громадське життя, став членом харківської «Громади», на зборах якої жваво обговорювались проблеми українського народу, просвітянського руху, історична доля нашої Батьківщини.

Педагог Христя Алчевська у своїх спогадах зазначала, що в 1860-х роках до складу харківської «Громади» входило близько 80 студентів і семінаристів. «Тут я почула, – писала вона, –

> чудові українські пісні, почула рідну українську мову, познайомилась із палкими прагненнями цієї ідейної молоді, яка намагалася зблизитися зі своїм народом, зробити його письменним... В цьому українському гуртку було немало видатних людей, які уславились пізніше в літературі, як, наприклад, поет Мова... Залітали до нас і заїжджі гості: Куліш, Стороженко і професор Пулюй із Галичини, Рильський із Києва. Це викликало ще більше пожвавлення нашого і без того жвавого гуртка, ще більше піднімало дух.[5]

Василь Мова називав цю харківську «Громаду» «гуртом метких і гарячих» осіб, які хотіли «за Україну сміло стати».[6]

У рік смерти Тараса Шевченка Василь Мова дебютував як поет на шпальтах квітневого числа журналу «Основа» – єдиного українського друкованого видання на всю імперію. Та вже наступного року цей журнал заборонили, а відтак українські письменники втратили можливість леґально публікувати свої твори в межах Російської імперії. А в 1863 році міністр внутрішніх справ Росії Петро Валуєв під впливом реакційних російських публіцистів ухвалив рішення про заборону книговидання українською мовою.

Можливо, це випадковість, але від третього курсу Василь Мова навчається вже на правничому факультеті, хоча, здавалося, історико-філологічний краще пасував до творчої натури поета, залюбленого в минув-

4. Там само.

5. Цит. за: Ставицький О. Поет доби лихоліття // Старе гніздо й молоді птахи. – Київ: «Дніпро». 1990. – С. 7-8.

6. Мова (Лиманський) В. Гук до товариства молодечого віку // Старе гніздо й молоді птахи. – Київ: «Дніпро». 1990. – С. 83.

шину свого народу. Висловимо припущення, що Василь Мова залишив історико-філологічний факультет, бо не мав наміру після завершення навчання викладати імперську історію з шовіністичних позицій.

Закінчивши університет зі ступенем кандидата права, він повертається на малу батьківщину. Незважаючи на те, що друкувати твори не було можливости, кубанський поет не припиняє своєї праці. У ранній період творчости Василь Мова перебував у щасливому полоні романтичних мотивів молодого Тараса Шевченка. Практично всі поезії кубанського мистця пронизані думкою про долю рідної землі. Тема України, її минулого та майбутнього, буття українського народу домінує у творчості кубанського поета.

Від 1873 року Василь Мова обіймав посаду судового слідчого, затим мирового судді, присяжного повіреного в станиці Усть-Лабинській, Єйську та Катеринодарі. Роз'їжджаючи станицями як судовий слідчий, він збагачується враженнями й пише цикл оповідань «Малюнки з натури».

«На початку сімдесятих років, – згадував пізніше Василь Мова, – довелося мені служити слідчим суддею в надкубанській країні, якраз на границі Чорноморії з Лінією. Країна та багата на душогубства, розбишацтва, грабунки та злодійства... Слідчеська праця [...] зазнайомлює [...] з виворотом народного життя, помагає спізнати хмуру, ганебну [...] його сторону». Яким би ідеалістом не був слідчий, зазначає Василь Мова, але за кілька років такої праці «рожева полуда в його поглядах на народ і народне життя відпадає» і замінюється на «зовсім хмуру поволоку». «Замість чеснот і всяких інших симпатичних проявів народного духу на кожному ступні зустріне він зледащілість, розпуство, ганебні похопи та потяги, зроджені і розплоджені нуждою, лихом та темнотою – наслідком ледачого суспільного строю [...] Взагалі, кожному, хто попрацює на такій посаді, народ із його життям освітлюється зовсім іншим світлом – менше барвистим, але більше натуральним...».[7]

Подібно до інших українських письменників тієї доби, Василь Мова вів подвійне життя: працю на державній посаді з її офіційною, точніше «казьонною» російською мовою він поєднував з українською літературною творчістю.

Творчу активність письменника гальмувала неможливість, за висловом Зеновія Красівського, «опублікувати себе». «Немає де друкуватись.., – писав Василь Мова в листі до письменника Олександра Кониського, – і кожен нидіє потихеньку в самоті!».[8]

7. Мова (Лиманський) В. Малюнки з натури // Старе гніздо й молоді птахи. – Київ: «Дніпро», 1990. – С. 372-373.

8. Мова (Лиманський) В. До О. Я. Кониського // Старе гніздо й молоді птахи. – Київ: «Дніпро», 1990. – С. 386.

Василь Мова намагався отримати цензурний дозвіл на друк своїх творів у Росії. Та де там!

Залишалась єдина можливість «опублікувати себе» – за кордоном, в Австро-Угорщині. Тож «стративши надію на недалекий слушний час для рідної мови в російській Україні», Василь Мова «зважився [...] подати у світ» свої твори.[9]

Вірші Василя Мови під псевдонімами В. Лиманський, В. Мигуцький та В. Мигученко час од часу з'являлись у галицьких виданнях «Діло», «Зоря», «Світ», «Правда» та інших. За прибраними іменами він змушений був ховатися внаслідок антиукраїнської політики Росії. Його начальство навіть не підозрювало, що скромний працівник Василь Мова є видатним українським письменником Кубані, серце якого палахкотить і рветься від розпуки за нещасливу долю свого народу.

Про коло літературних зацікавлень кубанського поета промовляють назви його віршів: «До Нечуя», «Михайлові Старицькому», «Олександру Яковичу Кониському», «До Олени Пчілки», «В роковини смерти Тараса Шевченка», «Христині Данилівні Алчевській». Неодноразово епіграфами до своїх віршів Василь Мова брав рядки зі спадщини Пантелеймона Куліша.

1876 року в галицькому журналі «Правда» було опубліковано поему Василя Мови «Козачий кістяк», у якій поет намагався «зрозуміти, чому за сто років із часу зруйнування Січі Україна опинилася у такому тяжкому становищі».[10]

Важливе місце у творчому доробку поета посідає також поема «На степи!» (1883), у якій зображене тяжке життя українських переселенців на кубанських землях. Це розповідь про крах надій українського селянства вибитися з віковічної бідности. Твір пройнятий гарячим уболіванням за долю розорюваного люду та матері-України, за виразом поета, «убогої щастям, / А лихом багатої».[11]

Чого і звідколи
Та гнітом важким
Гнітить нас недоля?

– запитує Василь Мова й сам відповідає: причиною цих нещасть є панування Москви, яка спільно зі своїми посіпаками, що їх поет називає «хижими чужинцями»,[12] довела до розорення квітучий український сад.

За життя кубанському поетові вдалося оприлюднити лише малу частину своїх творів. У столі письменника завжди лежали стоси рукописів, надрукувати які не було жодної надії, – так писав про Василя Мову до-

9. Ставицький О. Примітки // Старе гніздо й молоді птахи. – Київ: «Дніпро», 1990. – С. 396.
10. Білий Д. Малиновий клин. – К.: Т-во «Україна», 1994. – С. 69.
11. Мова (Лиманський) В. Козачий кістяк // Старе гніздо й молоді птахи. – Київ: «Дніпро», 1990. – С. 65.
12. Мова (Лиманський) В. На прощання з Україною // Старе гніздо й молоді птахи. – Київ: «Дніпро», 1990. – С. 57.

слідник його творчости Олекса Ставицький. «Тим більше не було надії побачити здійснення ідеалів, до яких поет прагнув з юних літ. Тож не дивно, що в поезіях Василя Мови останніх років життя посилюються мотиви туги й самотности».[13]

Уже після смерти кубанського поета Іван Франко в «Літературно-науковому вістнику» описав зміст неопублікованої поетичної збірки Василя Мови «Проліски» й оприлюднив кілька фрагментів. У передмові до цієї збірки Василь Мова написав:

> Автор сих віршувань, закинутий долею на довгі роки хоч у рідний, та далекий і глухий закуток України [...] працював на ниві рідного слова самотньо, і працював більше над збиранням і впорядкуванням лексичного матеріялу, ніж над творами літературними. Але від часу до часу пробував пера і на самостійних творах і потикався з ними до російської цензури, в котрій йому притьмом не пощастило. Така невдача тяжко знеохочувала до роботи, але все ж таки за двадцять п'ять років у теці автора чимало набралося писаного паперу і між ними жменька оцих віршувань, з котрих невеличка частина в різні часи була надрукована в галицьких часописах.[14]

Лише в 1907 році – через 25 років після написання, вже після смерти автора – побачила світ його драма «Старе гніздо й молоді птахи». Дія п'єси відбувається на «широкому й соковитому тлі побуту кубанських козаків середини XIX ст.».[15] У центрі розповіді – трагедія батька, котрий бачить, як розорюється створене його руками гніздо, і сам він, поза своєю волею, цю руїну наближує. Йому, батькові – носію старовинних козацьких традицій, протистоять нікчемні, душевно спустошені, морально скалічені, «городські» діти. Отже, п'єса «Старе гніздо й молоді птахи» присвячена проблемам денаціоналізації та зв'язаної з нею деморалізації людини.[16] Водночас цей твір зберіг для нас козацькі типи й характери, які вже відійшли в минуле. П'єса є чи не найціннішим документом епохи про Чорноморію на порозі так званого нового часу.

Драма «Старе гніздо й молоді птахи» відразу здобула велику популярність, а відтак мистецтвознавцем Гнатом Хоткевичем була «пристосована для сцени» й 1909 року в новому варіянті видана у Львові. У передмові до видання Гнат Хоткевич писав: «В усій нашій літературі, а особливо в драматичній, мало знайдеться речей, таких щиро народних і глибоко артистичних життєвою правдою».[17]

---

13. Ставицький О. Поет доби лихоліття // Старе гніздо й молоді птахи. – Київ: «Дніпро», 1990. – С. 15.

14. Цит. за: Ставицький О. Примітки // Старе гніздо й молоді птахи. – Київ: «Дніпро», 1990. – С. 396.

15. Енциклопедія українознавства. – Львів, 1996 – Т. 5. – С. 1622.

16. Энциклопедический словарь по истории Кубани. С древнейших времен до октября 1917 года. – Краснодар, 1997. – С. 279.

17. Мова (Лиманський) В. Старе гніздо й молоді птахи. – Львів, 1909. – С. 3.

«В часи панування етнографічного реалізму, перемішаного з ідеалізацією козацької романтики, – зазначено в „Енциклопедії українознавства“, – Василь (Мова) піднісся до тверезо-критичної оцінки Козаччини, розвинув надзвичайно своєрідний стиль [...] виробив дуже своєрідний словник поетичної мови [...] (Василя) Мову можна вважати за раннього попередника експресіонізму в українській прозі й поезії».[18] На думку Юрія Шевельова, Василь Мова зумів здолати характерне для його сучасників примітивне зображення побуту. Мистець виявив у собі риси письменника-експериментатора, попередника експресіонізму в українській поезії.[19]

Попри вкрай несприятливі умови для творчости (діяв Валуєвський указ!), Василь Мова зумів увійти в українську історію як поет, прозаїк, драматург, мемуарист, перекладач, філолог, правник.

На превеликий жаль, багато творів Василя Мови втрачено, зокрема з чотирьох його драм до нас дійшла тільки одна. З прозових творів зберігся лише нарис «Три мандрьохи».[20] А були ще оповідання «Чабани», «Шептуха», «Сердитий поштар», цикл «З пам'яткової книжки слідчого судді», чимало статтей та розвідок.

Помер Василь Мова у м. Катеринодарі 1 червня (за старим стилем) 1891 року.

1990 року, до століття від дня смерти кубанського поета, у київському видавництві «Дніпро» вийшла найповніша збірка його творів під назвою «Старе гніздо й молоді птахи». Слід подякувати упорядникові Олексі Ставицькому, який написав до книги змістовну передмову під назвою «Поет доби лихоліття», опублікував, окрім п'єси, ще й частину поетичної спадщини та кілька листів мистця до Олександра Кониського.

Насамкінець варто передати сучасним поколінням українців поетичне вітання від Василя Мови:

Поздоров же, Боже,
Неньку Україну!
Пронеси від неї
Лихую годину!..
Та поздоров, Боже,
Всіх на дух не нищих,
Всіх, хто любить щиро
Вбоге родовище;
Всіх, хто свого часу
Дарма не марнує,

18. Енциклопедія українознавства. – Львів, 1996 – Т. 5. – С. 1622.

19. Энциклопедический словарь по истории Кубани. С древнейших времен до октября 1917 года. – Краснодар, 1997. – С. 279.

20. Там само. – С. 278.

На народне щастя
Скільки сил працює;
Всіх, хто перепони
Сміло поборяє,
Хто храбрує серцем,
Розумом буяє;
Всіх, хто Кобзареві
Зберіг заповіти…

Отже, спом'янемо «незлим, тихим» і вдячним словом великого сина України, кубанського поета Василя Мову, який усе своє свідоме життя ніс у серці, як іскру Божу, Шевченкові заповіти. ❑

Сергійчук Володимир. Трагедія Волині. Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни.
– К.: «Українська Видавнича Спілка», 2003. – 140 с.

У пропонованому дослідженні розкриваються причини й перебіг польсько-українського збройного конфлікту на Волині в роки Другої світової війни. Автор залучив до наукового обігу значну кількість нових документів, у тому числі з колишніх таємних архівів, що дало йому можливість зробити такий висновок: протистояння між обома народами відбувалося насамперед через несприйняття польською політичною елітою та частиною поляків прагнень українців творити власну державу на споконвічній українській землі.

Книгу підготовлено за підтримки народного депутата України Василя Червонія, добродіїв Анатолія Перекупки та Володимира Ляхова, Міжнародного громадського об'єднання «Волинське братство», Українсько-польського форуму, об'єднання українців Закерзоння (Торонто, Канада) та Українсько-Американської Фундації «Воля».

Ціна: 5 грн.

Тим, хто бажає придбати книгу Володимира Сергійчука «Трагедія Волині. Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни», пропонуємо звертатись за адресою:

01034, м. Київ, вул. Ярославів Вал, 9, п. 4, тел. (044) 234-70-20.

Сергій Квіт

Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет

(Частина IV)

4. Естетичні засади

4.1. Європа і Просвіта

Дискусія щодо «Европи» і «Просвіти» у 20-х роках XX століття точилася не так навколо двох певних естетичних доктрин, як навколо принципів, що в різний час і за різних умов набували різного вияву й оформлення. Для бездержавної України то було також політичним протистоянням. Дослідниця Тамара Гундорова вбачає можливість об'єктивного погляду на зазначену дилему з позицій сьогодення: «Культурний плюралізм, прикметний для сучасного світу, дає змогу побачити українську культуру не лише через опозицію „Европи" і „Просвіти", але в її самодостатності (навіть марґінальності)».[1]

Відповідно передбачається, що у 20-х роках незаанґажований погляд був неможливий через пристрасність самої дискусії. Мовляв, учасник диспуту не міг одночасно виконувати функції арбітра. Можливо, «культурний плюралізм» у Тамари Гундорової – це методологія постмодернізму, яка цікавиться всім і хоче зрозуміти все. Дослідниця зазначає:

> Характерне для европейської культури протиставлення модернізму та позитивізму в українській літературі трансформується в модерністсько-народницьку опозицію. Естетичний модерн початку XX ст. знову повертається до питання «високої» та «народної» культури. Причому ідея «вищої» літератури/культури, звільнена від «народницької» інверсії, стає лозунгом українського модернізму, а «народна» культура – символом національно-культурного герметизму. У 20-х роках нинішнього століття ця культурна опозиція трансформується в зіставлення «Европи» і «Просвіти». Як колізія «европеїзму» і «народництва», оформлюється пізніше, в повоєнні роки (МУР), а нині, здається, знову повертається до протиставлення «поставанґардизму» і «народництва» в постмодерністській ситуації кінця XX ст. (дискусії навколо «нової» літератури).[2]

Однак Тамара Гундорова жодним словом не згадує вістниківське заперечення народництва, після якого вже прийшов МУР. До того ж, дискусія довкола «нової» літератури від другої половини 80-х років не обмежувалася певним естетичним вибором (чи виборами), а мала, як і в добу вістників-

ства, ідеологічний характер, тільки з відмінною проєкцією на політику. Наприкінці XX століття на перший плян висувається заперечення маргінальности як не-українськости тексту й ширше – свідомости. Із цього погляду однаково неприйнятними є авангардизм і постмодернізм, оскільки другий розглядається як своєрідний різновид першого. У такому випадку авангардизм виступає окремим естетичним принципом і не має нічого спільного з явищем авангарду як способом самовияву культури. Відповідно певним естетичним позитивом виступає національна органічність мислення, що у свою чергу зумовлює необхідність нового прочитання української класики, зокрема Івана Нечуя-Левицького та Панаса Мирного.

Дмитро Донцов та все середовище вістниківців не брали участи у літературній дискусії, яка точилася на Наддніпрянщині саме тому, що вони не були змушені втискувати своє розуміння Европи в примітивні гасла, які зумів висунути Микола Хвильовий в умовах підсовєтської дійсности. Дмитро Донцов засвідчив адекватне розуміння т. зв. літературної дискусії 20-х років:

> Як би не розв'язували «загадки Хвильового» та його смерти, розв'язка буде проста. Загадка смерти в сім випадку була й загадкою життя. Хоч би він навіть сам натиснув курок револьвера, зброю йому вложила до рук та сама «велетенська, фатальна» сила – як він її звав – яка нищила його за життя, яка забила Чупринку й Міхновського, звела в ранню могилу Шевченка і П. Грабовського, зробила божевільним Гоголя, поминаючи масу інших «незнаних вояків» пера: – Москва.[3]

Певний естетичний зміст завжди вимагає відповідної форми. У тому випадку, коли зміст не відповідає формі, а форма змістові. втрачається органічність міркування і зокрема – національна органічність мислення. Микола Хвильовий не висловив конкретно того, що хотів і повинен був висловити. «Його драма була в тім, що його романтика не відважилася – наперекір засвоєній догмі – знайти для себе матеріяльної підстави, а культ плебсу – мав уже готове „романтичне кліше" (made in Moscow), яке знову не міг прийняти поет».[4] Він не вийшов за межі совєтської фразеології, а відтак і неукраїнської парадигми. Подібно до того наприкінці XX – на початку XXI століття українська естетична й політична думка перебуває у вимірі фальшивої псевдоліберальної, в т. ч. постмодерністської риторики, яка об'єктивно пригнічує нормальний розвиток української гуманітарної свідомости.

Для Дмитра Донцова Европа є чимось набагато складнішим, ніж звичайне протиставлення «Просвіті». Насамперед це спосіб мислення та інтерпретації життя. Йому імпонує погляд Р. Унґерса, книжка якого «Історія літератури як історія проблеми» побачила світ 1924 року.

> Разом з Дільтеєм (на якого він покликається) твердить Унґерс, що «літературна творчість є тлумаченням життя». В чинах, в окремих постатях літературного твору завше прозирає певний «життєвий настрій», певне розуміння «змісту

і значення життя» [...] «Лише релігійно-метафізична воля новітніх часів, – пише Унґерс, – проклала шлях такому зрозумінню літературної критики». Ось чому наша критика, яка – назагал – відстала на кількадесять літ від свого часу, бачила лише «публіцистику» в деяких моїх спробах підійти до окремих авторів з точки зору «історії літератури як історії проблем». Щойно за десять літ відкопають, мабуть, у нас теорії Дільтея й Унґерса і переповідять їх як «останнє слово» науки, очевидно, коли вичитають про се в польській пресі [...]

Яке є відношення людини до згаданих проблем життя? Я б назвав дві найважливіші категорії сього відношення: активне і пасивне, або – сказати з Ніцше – діонізівське і аполінійське. Друге є захоплення статичною «красою» або туга за нею, визволення від руху; діонізійське наставлення життя – се активне сприйняття руху, шал творення й нищення. Одне шукає пристрастей і конфліктів, друге – тікає від них. Друге – се ностальгія за «щастям» втоми і перепочинку, перше – замість «щастя» шукає розросту й перемоги.[5]

Тобто Европа у розумінні Донцова – це відповідний погляд на життя, згідно з яким не існує нічого статичного і завмерлого, все сприймається в розвитку й динаміці. Тому правильніше назвати літературознавчу публіцистику Дмитра Донцова есеїстикою, що належить до романтичної традиції герменевтики Фрідріха Шлейєрмахера (1768-1834) та Вільгельма Дільтея (1833-1911), які вважали інтерпретацію таким же мистецтвом, як і власне мистецька творчість. Комплексне вираження однієї системи поглядів на мистецтво передбачає наявність інших цільних систем, можливо, протилежних, але авторських, адресних і таких, за які несе відповідальність автор. Естетичний світ Донцова – це не лише набір певних позитивних тверджень. Він також окреслює всесвіт естетичної поліфонії різних точок зору. «Тоталітаризм» донцовської есеїстики полягає у вимозі романтичного, тобто матеріяльно незаанґажованого погляду на розглядувану проблематику.

Разом з тим, це не клясичний модернізм, де літературні проблеми можуть бути тільки літературними проблемами. Дмитро Донцов романтично розвиває модернізм. «Мистецтво для мистецтва? – Ні, мистецтво для мистців!».[6] Тобто для тих, хто прагне. У нього модернізм поєднується з національно-релігійним екзистенціялізмом, інтуїтивізмом та романтизмом.

Донцов відкидає формальне доктринерство. Він уважно слідкує за творчістю кращих письменників Наддніпрянщини – Плужника, Тичини, Сосюри, Бажана, Фальківського, Слісаренка, Хвильового, Семенка – за настроями і півтонами. Дмитро Донцов відзначає цікаву закономірність: навіть перебуваючи на службі у чужої доктрини, українські літератори нівелюють її стрункість. Так виявляється відома «шатость малоросійська». Не маючи можливости бути щирими в чужій ідеологічній системі, українці починають шукати шпарини для вияву власного почування, що є ворожим цій накиненій доктрині. Проте на виході – однаково текст неорганічний і марґінальний.

Він пише про большевизм, що «ідея ся є в нас імпортована, Україна не хотіла її приймати, уважала за предмет люксусу. І тому наклала на неї величезне мито – з життя міліонів юнацтва. Але Москва заплатила мито і „красний товар“ залляв наші міста і села».[7] Проте Україна органічно не прийняла большевизму. «Хочете знати, як нова революційна еліта на Україні прийняла російську доктрину комунізму? – Читайте українських ліриків».[8]

Донцов пише про внутрішні протиріччя у процесі большевизації України, називаючи його псевдоморфозами. «Се, що тепер панує в Україні під видом комуністичних настроїв, се лиш псевдоморфоза [...] Але настав час, аби тіло нації прийняло власну форму, відкинувши невластиві чужі! Бо в національнім життю такі псевдоморфози несуть лиш катастрофи і заникнення національної творчости на всіх ділянках життя [...] Наша національна ідеологія трошки знає, але мало хоче».[9] Національна ідеологія й ширше – національне духовне життя повинне розвиватися в органічних формах. «Дисгармонія? – запитує Дмитро Донцов. – Її не позбудемося, доки не перестанемо бути невільниками доктрини (замість стати слугами життя)».[10]

Погляд Донцова на літературне життя Наддніпрянщини був далеким від одномірности. Він структурує його на різні табори й середовища.

> Одні прийняли нову буденщину, симулюючи свій порожній вже патос гамірливим тарахкотінням комуністичної фрази, – таких була більшість (В. Поліщук, П. Тичина). Другі, щирійші, (і сильнійші) відсахнулися від дзеркала, піднесеного дійсністю, не приймаючи цих буднів, картаючи їх сатирою, або шукаючи нового підложа для невигаслого ще революційного запалу, – се були «романтики» (В. Сосюра, В. Підмогильний, найперше – М. Хвильовий). Треті, нарешті, поволі відвертаються і від нового побуту, і від всякого, не лиш комуністичного патосу, шукаючи ратунку в тихій пристані «чистої поезії», – се «неоклясики».[11]

Д. Донцов виявляє особливу спорідненість з позицією неоклясиків через те, що вбачав у ній бунт індивідуалізму. «Лиш несправедливо бачуть противники неоклясиків у них поворот до „просвітянства“ [...] Є між ними і просвітянциною велика різниця!».[12]

У Ч. 4-6 «Літературно-Наукового Вістника» за 1918 рік Дмитро Донцов друкує статтю, присвячену пам'яті Лесі Українки, де вперше трактує її як генія. «Жадне ім'я, – пише він, – в українській літературі не лишилось так мало зрозумілим, як ім'я Лесі Українки. І жадне інше не дає нам більшого права називатися европейським народом».[13]

На цю публікацію відгукується Микола Зеров у своєму «Книгарі»: «П'ята річниця смерти Л. Українки (в липні 1918) пройшла якось дуже непомітно: без публічних відчитів, без концертів, без поминальних докладів та статтів. З усієї української преси, здається, один тільки „Літ.-Наук. Вістник“ озвався на неї патетичною заміткою Дм. Донцова, повною слушних спостережень і гіперболічних оцінок».[14] Зеров бере за основу оцінку Лесі Українки Дмитром Донцовим, посилається на нього.

Фактично на тих визначальних висловлюваннях Донцова ґрунтується наше ставлення до неї саме як до генія.

Сам Донцов прихильність Миколи Зерова вважав для себе великою честю: «До мого підходу є апробуючий відзив Миколи Зерова (в його творі про Лесю Українку) і це для мене важить більше, ніж сотки закидів в „односторонності" т. зв. літературознавців, які не знають що Слово, а тим більше поезія – це містерія, яку розгадати є головним обов'язком критика».[15]

Це романтичний погляд на літературну критику, який, до речі, був досить поширеним у ті часи і який ніколи не втратить своєї актуальности. Адже дійсно, критика – це мистецтво. Так і в Леоніда Білецького: «Кінцева мета науки – винаходити закони. І за наукове опрацювання може вважатися лише такий дослід явищ природи й духу, який ставить собі за мету винаходити закони, що лежать в основі цих явищ, – іншими словами: лише ті люди здібні науково мислити, що за низкою сирівців, за низкою окремих фактів здібні відчути і дослідити їх душу».[16]

Очевидно, лідери неоклясиків і вістниківців мали взаємну прихильність. Зеров черпав інформацію про постать Донцова й з інших можливих джерел. Так, у листі від 2 травня 1926 року Михайло Рудницький пише до Зерова: «Редактор Д. Д. – інтеліґентна людина».[17] Про це також свідчить лист Павла Тичини до Миколи Зерова від 26 лютого 1924 року.[18]

Справа полягала не тільки в заочних дружніх стосунках. З ідеологічного погляду вістниківців поєднували з неоклясиками вихідні точки полеміки, вміщені в гаслі Миколи Зерова «Ad Fontes!». Мистецький пошук можливий не сам по собі (авангардизм), а на тлі культури (авангард). У літературній дискусії Зеров фактично виступив спільником Хвильового. Отже, можна говорити про певний ідеологічний тріюмвірат, додавши сюди Дмитра Донцова.

Дарма, що Микола Хвильовий змушений був у різний спосіб висловлювати льояльність до окупаційної влади, навіть примістивши самого Донцова у «штабі Духоніна». Головний редактор ЛНВ чітко усвідомлював ситуацію. «Певно! Певно! Але не сі „перспективи", що отвираються в Совдепії для різнодумців найстрашнійші. Найстрашнійшою є та моральна смерть, яка жде там кождого, кому переконання або просто почуття самоповаги не позволяє присягати на кожду букву Ленінського корану. Найстрашнійшою є примусова мовчанка тих, які хотіли і могли би не одно сказати, проклинаючи годину слабости, що змусила їх угнути коліна перед „Месією зі сходу"».[19]

Совєтський режим вдавався до хитрощів з метою виграти час. Інтелектуали запрошувалися до дискусії. У різних часописах з'являлися оголошення такого пляну:

> Під цим заголовком редакція розпочинає цикл дискусійних статтів на теми мистецтва. Саме тепер наступає час художнього та ідеологічного оформлення для багатьох мистців, зокрема – мистців слова. Скрізь точиться завзята боротьба, інколи – надто гостра, але загалом показна для безсумнівного зросту

пореволюційної культури. Щоб дати можливість звичайному читачеві ознайомитися з найголовнішими критично-мистецькими течіями, редакція й улаштовує цей куток «Мистецької Трибуни».[20]

Руками таких критиків, як Андрій Хвиля, совєтська влада намагалася розбити справу покоління. Хвиля галасував: «Партія била хвильовизм, як певну культурно-політичну теорію, що в дальшому її розвиткові й практичному застосуванні вела до націоналізму. М. Хвильовий визнав свої помилки, став до активної роботи на культурному фронті, і партія допомагатиме йому стояти на ленінських позиціях».[21] Адже «Відомо ж хто Донцов? – Фашист».[22]

Літературна дискусія була належним чином інтерпретована в українському літературознавстві ще в 30-х роках. Так, Ярослав Гординський писав:

Підсумки літературної дискусії 1925-1928 рр. ясні: перемогла компартія (російська й за нею українська), але тільки назверх; 5 років пізніше Хвильовий і за ним Скрипник пішли в могилу, але хвильовизм лишився для України, як заповіт: теорія боротьби двох культур, своєрідне відродження українського месіянізму (азіятсько-західньоевропейський ренесанс) і нестримне змагання до клясичного вдосконалення літератури й культури. (З корективом: розумного й поміркованого масовізму) та зв'язана з сим туга за Західною Европою.[23]

Надзвичайно уважним дослідником стосунків Дмитра Донцова і Миколи Хвильового виявив себе Роман Рахманний: «На тлі цієї двадцятиріччної доби виділяються дві інтелектуальні постаті, як два протиставні виступи-віщуни на двох кінцях української землі: Дмитро Донцов і Микола Хвильовий. Їхнє співвідношення і їхні ідеї визначили характер українства обабіч „залізної завіси", що протягом 20-ти років розділяла Україну на дві відмінні частини, хоч зв'язок між ними ще не зовсім перервано».[24]

Роман Рахманний говорить не просто про певну взаємодію обох діячів, а про вплив Дмитра Донцова на Миколу Хвильового.

Вплив Донцова на покоління М. Хвильового і його однолітків поза кордонами совєтизованої України був ширший, глибший і триваліший у своїх наслідках, як вплив пориву й писань Хвильового. Свої українські тези Донцов формував ясно, логічно і передавав їх читачам своїм своєрідним «барабанним» стилем та аргументами, які ґрунтувалися в його доброму знанні західноевропейської культури й суспільствознавства. Хвильовий писав імпресіоністським стилем, не дав ні одної суцільної, політично довершеної статті, яка б унапрямлювала його читачів, що жили після Актів 22 січня 1918 і 1919 років. Його характер і темперамент сатирика-полеміста, що любив шпигати будь-кого прямо й навідмаш, не дозволяли йому зосередити свою увагу на суттєвому і присвятити свої вміння непроминальному замість займатися особистими суперечками місцевого характеру саме в час українсько-російської конфронтації. Вплив Донцова на мислення і поступове формування української думки Хвильового був незаперечний.[25]

Дослідник також вказує на марґінальність, неприродність, неорганічність тез Миколи Хвильового для українського контексту, на вимушеність форми їхнього втілення. Зокрема через те він не може стати прапором для майбутніх українських «лівих», якщо вони хочуть бути українцями.

> За поривання М. Хвильового не пішов на смерть свідомо ніхто з його прихильників, яких – як кажуть його еміґраційні величальники – були «тисячі». Він не став прапорним іменем ані для своїх сучасників, ані для покоління після смерти Сталіна 1953 року. Тим часом за ідеї Д. Донцова на всі небезпеки революційно-визвольного життя – на в'язнення, тортури і на смерть свідомо йшли численні українці та українки, для яких ім'я Донцова було прапороносним іменем.[26]

Ставлення Дмитра Донцова до Миколи Хвильового Роман Рахманний визначає як дипломатичне. То не був приклад співпраці чи ідеологічного опонування. З боку Донцова – це приклад національної солідарности, важливої у справі поширення ідеології українського націоналізму.

> Спостерігши шукання Хвильового з часу його переходу на прозу і згодом на памфлети, Донцов розсудливо допомагав йому знаходити український шлях і остерігав Хвильового перед небезпеками від будь-якого компромісу з Москвою. Коли ж Хвильовий заламався, Донцов не накинувся на нього з такою лайкою, яку можна було прочитати на Донцова з боку совєтоукраїнських авторів і самого Хвильового. Донцов трактував Хвильового як молодшого блудного українського брата – жертву російської імперіяльної сили, що взяла в свій полон буквально тисячі «Хвильових» [...]
>
> Мабуть, щоб не послабити свого обвинувачення Москві, як убивниці Хвильового, Донцов не висунув запитання, чому Хвильовий вибрав самогубство, а не удар по ворогові, який саме штучним голодом знищував мільйони українців? Чому Хвильовий (а втім М. Скрипник і П. Любченко), маючи зброю в руках, якої не мали українські селяни, не зробив протестного удару по ворогові тією зброєю і не залишив протестного листа-маніфеста з поясненням свого удару?..
>
> Можливо, Донцов вважав, що «лежачого», а тут ще й мертвого, українця не годиться бити, коли винуватцем була і є Москва. Це корисно свідчить про Донцова як націоналіста з людськими почуваннями [...] Донцов розкрив таємницю М. Хвильового та інших недозрілих українських націонал-комуністів, коли він назвав їх роздвоєними душами, які не в силі впоратися з проблемою: якою мірою вони українці, а якою мірою вони всеросійські піддані.[27]

Завдяки своїй дипломатичності, Дмитро Донцов фактично став учасником тих ідеологічних процесів, які розгорталися на Наддніпрянщині у 20-х роках. «Бо те, що тепер укрите на тамтім березі, сто разів цікавійше від всяких „українізацій". Маємо діло з духовим здвигом серед українства, глибоким і вагітним необчисленними наслідками. Приглядатися цьому здвигові можна головно в літературі».[28]

З іншого боку, впрягаючись у балаганну марксистську риторику, рано чи пізно, інтелектуал переставав бути українським інтеліґентом. Далі мо-

ва може йти тільки про відбудову російської імперії. Між совєтським і російським патріотизмом «я сих тендітних границь не бачу»,[29] – зазначив Дмитро Донцов. Через десятиліття це потвердили дисиденти. За словами Івана Сокульського, «першою елементарною умовою мого існування як особистости – є право бути українцем (з усіма випливаючими звідси наслідками). Все моє свідоме й несвідоме життя свідчить, що такого права, права на Україну – я не мав і не маю [...] На своєму власному досвіді переконався – українцеві, будь він хоч тричі марксистом, немає тут іншого місця, окрім тюрми та „психушки“».[30] Знову проблема національного та екзистенційного вибору, споріднена з Донцовською філософією боротьби. «Можна мовчати про речі, що не торкаються тебе. Та коли йдеться про основне: про підвалини нашої духовности, про те, бути чи не бути людині як особистості, тут мовчання рівнозначне зраді самого себе, ганебній втечі з поля бою.

– Далі відступати нікуди!

– Далі – я сам!».[31]

Розгляд питання «Европа» чи «Просвіта» в тодішніх умовах збігається з іншим: «Росія» чи «Европа»? «Рівночасно в обох наших культурних осередках, – свідчить Донцов, –

> у Києві та у Львові, здійнялася дискусія на тему нашої культурної приналежности. «Схід чи Захід?» – так ставлять питання у Львові («Політика»). «Европа чи Росія?» – так формулюють питання у Києві, де воно стало злобою дня. Його обговорюють в журналах, на відчитах, в часописах, йому присвячують спеціяльні книги, як М. Хвильового «Камо грядеши» та ін. Правда, з огляду на цензуру «рабоче-крестьянскаго» уряду, що дуже нагадує часи Миколи І, – питання не ставиться так остро на словах, але по суті – так. Назовні спір іде про «пролетарську літературу», про «просвітянство» та «халтуру», але на ділі – про найбільше тривожну справу на Україні: як ратувати національну культуру, що душиться за кільчастим дротом, яким себе відгородила Росія від Европи.[32]

Перший крок на шляху до Европи – відгородження себе від Росії. Тут у сенсі ідеологічно-естетичного виховання неабияке значення має література. «На чиїй творчості – Европи чи Росії – маємо виховувати молодь? В круг яких ідей маємо вводити нові покоління – в російський чи европейський? [...] Література – се виражений в слові світ емоцій».[33] Остаточне звільнення від москвоцентризму не відбулося в Україні до сьогодні, а відтак оцінки Дмитра Донцова й нині не втрачають своєї актуальности: «Чим була супроти сеї Европи Росія? Росія була провінцією, а її література – провінційною літературою [...] Змагання, ріст, перемога! До того стремить фавстівська людина».[34]

Далі – переорієнтація системи вартостей. Література відіграє величезну ролю у формуванні духовного обличчя нації. Вона також є дзеркалом пріоритетів інтелектуального життя. Дмитро Донцов викриває вторинність естетичних зацікавлень української літератури. Він висуває власну

дилему «або-або». Це «естетика трагічного і естетика декадансу [...] Поминаючи Шевченка, Лесю Українку і Стефаника (ще може Черемшину і пару дрібніших) – ось тая власне естетика декадансу й панує в нашім письменстві».[35]

На думку Дмитра Донцова, трагедія полягає в тому, що українські інтелектуали здебільшого дивляться на світ не власними, а російськими очима. Звідси – неприйняття Заходу. Вони живуть у викривленій системі вартостей, відгородившись від світу російськими кордонами. «Страх стилю, який виявляється у наших критиків у відразі до Заходу – се також страх конкуренції».[36] Ситуація не змінилася б, якби такі діячі почали наслідувати Захід чи задовольнилися власним українським ґетто – не-європейцями їх робить передусім відмова від власної індивідуальности. «Отже ходить не про Захід чи про Схід, лише про органічність і силу ідеї, яку засвоює нація. А сю органічність і силу може дати нам лише Захід».[37]

Цікаво, що максималіст Донцов, аналізуючи проблему індивідуальности, заперечує екстрем. Він розглядає ситуацію на галицькому ґрунті:

> Що вражає в наших «москвофілів» і «европейців», так се те, що одні у Росії, другі – на Заході, брали не найліпше, але все, із правила, найгірше, не суттєве, але другорядне, найкаламутніше з того джерела, з якого пили. Коли се був «москвофіл», – то брав із російської культури все розкладове, анархістичне; коли «европеєць», – то залюбки розкошував не в тім, що було сильне, динамічне в західній цивілізації, лише конче те, що вже скаменіло, знепорушніло, звигідніло, зміщанилося.[38]

Щоб стати суб'єктом, а не об'єктом історії, провінціялізм передусім треба перемогти в собі. «Коли ми були „західники", то вже конче з латинізацією обряду. Коли „москвофіли", то силоміць вбивали в антиколективістичний череп нашого мужика – комуну або есерівщину. Ні одні, ні другі не мали волі перемогти в собі провінцію, не мали віри в право творити своє власне, поставити над своїми деталями своє універсальне, навпаки – пристосовували їх до чужого».[39]

Дійсна трагедійність української історії та літератури полягає у невмінні добачити силу натури героя, її пристрасність та індивідуалізм. Критикуючи совєтський фільм «Тарас Шевченко», Донцов пише: «Драма „Шевченка" се драма розтоптаного по дорозі робака. Його б'є мачуха, б'є дяк, б'є фельдфебель, але не як ворожу силу, не як того, хто носить в собі ворожий їм світ [...] а просто так: подібні муки зазнавав не тільки Шевченко, а й всякий сирота, всякий солдат [...] Конфлікт героя з окруженням в драмі повинен бути добровільний, спрагнений ним, органічно випливаючий з його наставлення, не припадковий».[40] Герой творить дійсність, долає перешкоди і перемагає, а не стає рабом обставин. Правда – у пристрасті, у прагненні свободи, у вірі в перемогу.

> В сім розбраті між жагучою потребою віри і раціоналізмом, між чинним протестом, який мусив топтати все дочасне і пактувати, як Шевченко, з «гадом», і

безсилою людяністю, яка не позволяла в своїм імені на такий протест, – і є трагедія нашого гуманітаризму взагалі і Франка зокрема. Всі нові правди несли з собою на місце старої віри і гнету – новий фанатизм і нове творче насильство [...] Вирватися з проклятого льоху, де нас зіпхнуто, на вільний світ вільних націй. За те, що він вказав нам сю мету і проголосив незаперечне право до сього, лишиться Франко серед тих, яких з вдячністю згадуватиме вільна колись нація, – на однім з перших місць.[41]

Михайло Наєнко називає Донцова «літературним критиком української діяспори».[42] Хоч у 1922-1939 роках голова вістниківського кола постійно жив і працював у Львові. У тому часі все українське духовне життя так чи інакше розвивалося під значним впливом духу активізму, який формували ЛНВ («Вістник») та його головний редактор. У літературному огляді 1937 року Аркадій Животко писав: «Звертаючи увагу на основний характер творчости в українській літературі поза СССР останніх часів, за винятком небагатьох випадків, можна спостерігти те спільне всім трьом галузям її, що прислуговується до формування підстав українського визволення. Це бадьорість, відданість, певність. Є це відповіддю на ту невідрадну дійсність, в якій примушена ще сьогодні перебувати українська нація».[43]

Дмитро Донцов удався до критики та літературознавства не так внаслідок самих зацікавлень літературою, як із потреби створити загальну картину українського духовного життя і впливати на нього. Літературний процес уже традиційно був спільною трибуною для українських інтелектуалів, які в умовах бездержавности не могли реалізуватися в інших гуманітарних (і не тільки) галузях.

Оглядаючи українські літературні журнали 1922-1923 років, друковані поза межами СССР, Олесь Бабій без належного пієтету згадав «Веселку», в якій тоді друкувався Євген Маланюк: «Але зміст журнала бідний, аж надто бідний, безбарвний, блідий, нічим не подібний до барвистої веселки».[44] Розмірковуючи про складні завдання української інтеліґенції поза совєтською Наддніпрянщиною, він підкреслює її розпорошеність і провінційність:

І тільки безпощадна критика зможе очистити атмосферу, в якій дусяться молоді поети, у яких є дійсна іскра Божа. Коли ж порівняти еміґрантські журнали з журналами, що виходили й виходять там за Збручем, то приходиться признати, що Піємонтом духового життя був, є і буде Київ. У тамошніх поетів багато кривлення, незрілости, студентських революційних вибриків, але там чується живий нерв, там чується голос рідної землі. Там цвіте справжнє дерево українського духу, а тут – тільки зів'яле листя, відірване бурею і закинене в куток життя.[45]

Ображений Маланюк апелює до Донцова через статтю «Pro domo sua» у «Веселці»: «І звертаємося тому, що прізвище це нам дуже й дуже багато промовляє; тому що прізвище це [тобто Дмитра Донцова – С. К.] є для нас символом майбутньої української інтеліґенції, символом того,

що є кращого й ліпшого, чинного й розумнішого серед неї нині; тому що ми вірили в спільний з власником цього прізвища напрямок і вважали себе (по ідеї) за часточку, за галузь тої діяльности, яку проводить ЛНВ».[46]

Виправдовуючись, Дмитро Донцов зазначає, що ніколи «не спеціялізувався на справах літературної критики».[47] Тобто він прийшов у літературознавство через ідеологію. Так само суто ідеологічною виглядає естетична парадигма протиставлення «Европи і Просвіти». Дмитро Донцов дискутував у цих рамках, але тільки «з приводу», оскільки його власна естетична концепція передбачала глибинну переконаність у правдивості власних ідеалів, інтуїтивне розуміння складних перипетій життя. Цю дилему він розуміє радше як «Европа чи Росія?», що у свою чергу вимагає відповідного позитивного насвітлення поняття Европи.

(Далі буде)

Примітки

1. Гундорова Т. Про Явлення Слова. Дискусія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. – Львів, 1997. – С. 7.
2. Там само. – С. 39.
3. Донцов Д. Микола Хвильовий // Вістник. – 1933. – Ч. 7-8. – С. 591.
4. Там само. – С. 592.
5. Донцов Д. Естетика декадансу // Літературно-Науковий Вістник. – 1930. – Ч. 9-10. – С. 812.
6. Донцов Д. Наша доба і література. – Львів, 1937. – С. 169.
7. Донцов Д. Невільники доктрини // Літературно-Науковий Вістник. – 1928. – Ч. 9 – С. 69.
8. Там само. – С. 79.
9. Донцов Д. Українсько-совітські псевдоморфози // Літературно-Науковий Вістник. – 1925. – Ч. 12. – С. 336.
10. Донцов Д. Невільники доктрини // Літературно-Науковий Вістник. – 1928. – Ч. 9. – С. 86.
11. Там само. – 1925. – Ч. 12. – С. 322.
12. Там само. – С. 326.
13. Донцов Д. Леся Українка // Літературно-Науковий Вістник. – 1918. – Ч. 4-6 – С. 182.
14. Зеров М. Леся Українка // Книгарь. – 1919. – Ч. 21. – С. 1349.
15. Донцов Д. Туга за героїчним. – Лондон, 1953. – С. 4.
16. Білецький Л. Основи літературно-наукової критики. – Прага, 1925. – С. 11-12.
17. Лист Михайла Рудницького до Миколи Зерова від 2 травня 1926 р. // Відділ Рукописів Львівської Наукової бібліотеки ім. Василя Стефаника НАН України, ф. XXXV (Листи Миколи Зерова), арк. 593.
18. Лист Павла Тичини до Миколи Зерова від 26 лютого 1924 р. // Відділ Рукописів Львівської Наукової бібліотеки ім. Василя Стефаника НАН України, ф. XXXV (Листи Миколи Зерова), арк. 623.

19. Донцов Д. До старого спору // Літературно-Науковий Вістник. – 1926. – Ч. 4. – С. 370.
20. Перлін Є. Дискусія про художню літературу в РСФСР // Життя й революція. – 1925. – Ч. 4. – С. 25.
21. Хвиля А. Нотатки про літературу // Критика. – 1928. – Ч. 9. – С. 18.
22. Там само. – С. 21.
23. Гординський Я. Літературна критика підсовєтської України. – Львів, 1939. – С. 70.
24. Рахманний Р. Дмитро Донцов і Микола Хвильовий, 1923-1933. – Лондон, 1984. – С. 3.
25. Там само. – С. 20.
26. Там само. – С. 22.
27. Там само. – С. 23.
28. Донцов Д. Українсько-совітські псевдоморфози // Літературно-Науковий Вістник. – 1925. – Ч. 12. – С. 321.
29. Донцов Д. Da caro // Літературно-Науковий Вістник. – 1929. – Ч. 2. – С. 181.
30. Сокульський І. За право бути українцем // Українська гельсинська група. Документи і матеріяли. – Торонто; Балтимор, 1983. – С. 710.
31. Там само. – С. 713.
32. Донцов Д. До старого спору // Літературно-Науковий Вістник. – 1926. – Ч. 4. – С. 355.
33. Донцов Д. Росія чи Европа? (До літературної суперечки) // Літературно-Науковий Вістник. – 1929. – Ч. 1. – С. 62.
34. Там само. – С. 63.
35. Донцов Д. Естетика декадансу // Літературно-Науковий Вістник. – 1930. – Ч. 9-10. – С. 813.
36. Донцов Д. Post Scriptum (До «Естетики декадансу») // Літературно-Науковий Вістник. – 1930. – Ч. 12. – С. 1116.
37. Донцов Д. До старого спору // Літературно-Науковий Вістник. – 1926. – Ч. 4. – С. 363.
38. Там само. – С. 356.
39. Там само. – С. 362.
40. Донцов Д. Спростачений Прометей («Тарас Шевченко» ВУФКУ) // Літературно-Науковий Вістник. – 1929. – Ч. 1. – С. 84.
41. Донцов Д. Трагедія Франка // Літературно-Науковий Вістник. – 1926. – Ч. 6. – С. 130.
42. Наєнко М. Українське літературознавство. Школи. Напрямки. Тенденції. – К., 1997. – С. 154.
43. Животко А. Сучасне українське письменство поза СССР. – Прага, 1937. – С. 20.
44. Бабій О. Літературні журнали в 1922-23 р. // Літературно-Науковий Вістник. – 1923. – Ч. 7. – С. 273.
45. Там само. – С. 276.
46. Маланюк Є. Pro domo sua // Веселка (Каліш). – 1923. – Ч. 7-8. – С. 58-59.
47. Донцов Д. Про молодих // Літературно-Науковий Вістник. – 1923. – Ч. 11. – С. 267.

Алла Атаманенко

Міжнародна конференція, присвячена 40-річчю журналу «Український Історик»

В Острозі 23-24 травня 2003 року відбулася міжнародна наукова конференція, присвячена 40-річчю журналу «Український Історик» (1963-2003), організована Національним університетом «Острозька академія», Інститутом дослідження української діяспори при Національному університеті «Острозька академія», Українським Історичним Товариством, Острозьким осередком УТГ, Світовою Науковою Радою при Світовому Конґресі Українців та Історичною Секцією Української Вільної Академії Наук у США.

Зліва направо проф. Юрій Макар, проф. Любомир Винар, др. Алла Атаманенко, ректор проф. Ігор Пасічник

Відкрив конференцію Ректор Національного університету «Острозька академія» проф. Ігор Пасічник. У своєму виступі він відзначив велику ролю журналу «Український Історик» та його засновника і багаторічного редактора проф. Любомира Винара у розвитку української історіографії на Заході та в Україні. Ректор І. Пасічник наголосив на важливості проведення конференції, присвяченої 40-річчю журналу, який є унікальним явищем в українській історіографії і на сучасному етапі розвитку науки його діяльність вимагає дослідження.

Учасники Конференції

Учасників конференції привітав проф. Любомир Винар, головний редактор журналу «Український Історик», президент Українського Історичного Товариства, голова Світової Наукової Ради СКУ та Історичної Секції Української Вільної Академії Наук в США. Він коротко розповів про початки журналу, згадав про своїх колег-співробітників, що сприяли його розбудові та поділився думками про значення «Українського Історика» в розвитку української наукової історіографії в Україні та на Заході. З привітанням до учасників конференції звернулася професор Українського Вільного Університету в Мюнхені д-р Блянка Єржабкова, яка відзначила важливість «Українського Історика» у розвитку української культури.

На пленарному засіданні з доповідями виступили проф. Юрій Макар (Чернівецький Національний університет), доц. Людмила Сакада (Київський осередок УІТ), доц. Алла Атаманенко (Національний університет «Острозька академія»), доц. Леонід Тимошенко (Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка). В доповідях було розглянуто ролю Українського Історичного Товариства у розвитку науки в Україні, доведено закономірність постання журналу на початку 60-х років у США, на основі документальних джерел описано процес його початкового розвитку, розглянуто тематичні публікації журналу.

Учасники конференції, які приїхали з 16 міст України, США, Німеччини, Канади, виступили у шести секціях, де було розглянуто ролю «Українського Історика» у розвитку української історіографії, основні про-

блеми грушевськознавства, актуальні проблеми історіографії, джерелознавства, ролю особи в історії та історіографії, а також вибрані питання історії України. З особливим зацікавленням учасники вислухали доповіді д-ра Василя Пірка (Донецький національний університет), д-ра Романа Сербина (Монреаль), д-ра Сергія Лепявка (Чернігівський педагогічний університет), д-ра Віталія Масненка (Черкаський державний університет), д-ра Олександра Добржанського (Чернівецький національний університет) та інших. В цілому на конференції було виголошено більше 50 змістовних наукових доповідей.

Під час конференції було проведено презентацію видань Українського Історичного Товариства, останнього числа журналу «Український Історик», присвяченого 135-ій річниці від дня народження М. Грушевського (виступили Директор музею М. Грушевського в Києві д-р Світляна Панькова, старший науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського д-р Ігор Гирич), а також праці молодого дрогобицького дослідника Віталія Тельвака «Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (к. XIX п. XX ст.)» (в обговоренні виступили д-р Леонід Тимошенко, д-р Леонід Зашкільняк).

Завершилася конференція підведенням підсумків та прийняттям Резолюцій, в яких було підкреслено ролю журналу «Український Історик» у розвитку української історіографії, відзначено заслуги професора Любомира Винара як беззмінного редактора у виданні журналу, підборі його тематики та авторів, поширенні часопису в Україні. Було визнано доцільним продовжувати в історичних дослідженнях в Україні розвиток напрямів, започаткованих в «Українському Історику» грушевськознавства, оглоблинознавства та інших. Окрему резолюцію учасники конференції присвятили українсько-польським відносинам, закликаючи наукову громадськість до обєктивного і неупередженого підходу до вивчення цієї проблеми, яка не має мати політичного зафарблення. ❑

Микола Шатилов

Святослав Караванський… подвиг триває

Святослав Караванський

Людина працює. Після 8-ох годин гримання молотків і вищання пил в тюремній столярні, в гамірливій камері на 16 люда, під стукіт доміно, під зойки радіо, в махорковому димі, під мерклою лямпочкою, скорчився на верхніх нарах, чоловік працює. … Систематика, зміна шрифтів, таблиці і графи, списки і словники. Коли береш у руки ці зошити, поневолі не можеш надивуватися вражаючій працелюбності. Навіть у діловому затишку наукового кабінету не всякому вдається перетворити все те в зошити. А йому приходилося нести свій зошит за пазухою, при обшуках ховати в немислимо тісні тайники. І виглядає цей зошит як чистесенький варіянт дисертації. і її можна відразу ж видавати в цьому рукописному виді,[1]

– в'язень Анатоль Радиґін про в'язня Святослава Караванського.

Осібність подвижницької вдачі несамовитого українця (шукати і боротися, боротися і шукати) постеріг, закарбував у пам'яті, залишив прийдешнім поколінням не-українець. З нього і пророк вийшов кращий, ніж з більшости землячків: камерні зшитки давно стали книжками, а книжки – окрасою нашого мовознавства. Напевно бодай щось маємо і в останній – «Пошук українського слова, або Боротьба за національне „я“» – з отих захалявних зшитків. А висновуючи з титульної сторінки, маємо і Святослава Караванського таким, яким стрів його у мордовських таборах Анатоль Радиґін.

З-посеред українських патріотів є чимало людей, в яких ідея боротьби перетворилася з бігом часу на idée fixe, які змагаються заради того, щоби змагатися, не помітивши, що це вже – поборювання вітряків. Караванський – битий жак, і Хронос не зловив його на полові. Якщо Караванський закликає до боротьби, це означає, що обставини склалися далі нема куди – або пан, або пропав. А так вони й склалися: «Постає загроза, що конвертована мова може витіснити з ужитку справжню українську мову.

1. Анатоль Радиґін. Життя в мордовських концтаборах зблизька. – Ukrainishes Institut für Bildungspolitik e. v. – München. 1974. – С. 34-35.

Якість конвертованої мови ніколи не перевершить якости української матірньої мови, але своєю неоковирністю і штучністю „конвертівка" дискредитує нашу мову, загрожує їй деградацією».[2]

Смертельні наслідки конверсії (не йдеться, звісно, про одне з явищ англійської граматики) легковажать малоросійські соловейки, які витьохкували «буде держава, буде й мова», а коли не так сталося, як гадалося, затьохкали про невмирущість українського слова: з-під польської руїни вигорнули, а з-під московської – діла не скільки. Живі перекази, та віри їм не ймеш! А не ймеш, бо «не той тепер Миргород»: через конверсію деґрадують мови не до порівняння більш загартовані, ніж українська. Літературною мовою африканської країни Конґо є мова колонізаторів – французька, але ні в Бретані, ні в Провансі її не второпають. Це конвертована французька, тобто мова, яка зазнала розтлівущого впливу конґолезьких діялектів, яка рясніє своїми словесними покручами так само, як українська своїми: *наносити удар*, *насолоджуватися*, *зібрання*, *співпадати*, *усічений*. Багатіти думкою, що на тлі українсько-російських лінґвовідносин приклад з африканською «конвертівкою» сприймається навиворіт, означає перейнятися оптимізмом малоросійських соловейків: ох, весело було, як батька ховали…

Що-два-тижні там чи там вимирає та чи та мова. До кінця століття з шести тисяч восьмисот на плянеті сущих залишиться половина. Найближчим часом зникне мова аляських тубільців *еяк*. Пам'ятає її лише старенька ескімоска Мері Сміт, якій перескочило за вісімдесят. Далі надійде черга удеґейської (заледве сотня мовців)… А коли ховатимуть українську? «От куди метнув!», – звеселяться обізнані з вашінґтонськими студіями[3] хахломани. Студії твердять, що національна мова переходить з роду в рід у всій своїй повноті, без втрат, якщо нею послуговується принайменше сто тисяч осіб. А українців? Мільйони! За пашпортом, так. Але скільки послуговується завжди і всюди: в сім'ї, на вулиці, в лікарні, на спортивних аренах?.. Сто тисяч? Аякже, сподівайся!

Український загал, окрім тих одинаків, кого Караванський числить за національною елітою, поводиться наче Люба, героїня оповідання Олени Пчілки «Товаришки» (1887): «… ми переходимо зараз на російську, коли заводимо поважнішу бесіду».[4] Чи то ж психологія українця не зазнала відтоді жодних змін? Авжеж, зазнала. Любі (можливе alter ego Олени Пчілки) боліла її меншовартість, нащадкам не то що не болить, а не муляє. У нащадків меншовартість обґрунтовано малоінформативністю українсь-

2. Святослав Караванський. Пошук українського слова, або Боротьба за національне «я». – Київ: Видавничий центр «Академія», 2001. – С. 49.

3. Наведені дані оприлюднив Вашінґтонський Інститут Worldwatch. Див.: Polovina jazyků na planetě zanikne do konce století. – Lidové noviny. – 20. 06. 01.

4. Цит. за: Юрій Шевельов. Українська мова в першій половині двадцятого століття. – Видавництво «Сучасність», 1987. – С. 24.

кої мови. Виглядає, де там, як переконливо! Перший-ліпший росіян наполягатиме, що їхнє *несущая поверхность* – це технічний термін, а наше *несна поверхня* – чортзна-що. Матиме рацію! От тільки ні йому, ні нашим хахлам не в догад, що завинила тут не мова.

Завинили укладачі «Російсько-українського словника для військовиків», чиє партацтво (самих неологізмів тисяча!) Караванський пильно проаналізував (див. розділи «Про військові команди», «Пошуки термінології», «Напрямні пошуку»). Мало того, він пропонує милозвучніші, поетичніші, а головно, активніші варіянти команд і термінів, серед яких – *підтримкова поверхня*. Українські команди «від Караванського» криють у собі заряд експресивніший ніж у російському первотворі: «До зброї!», «Оглянь...!», «Команди, готуйсь!», «Стерновим – зміна!», «Стань під борт!». А Московія ж шліфувала військовий лексикон століттями... Річ у тім, що коли з-поміж московитів право на піщаль та бердиш мали самі тобі стрільці, в Украйні шаблі та рушниці були чи не в кожній хаті; коли московити лише бавилися на ставках іграшковими корабликами, запорожці знали Чорне море, як старі свої чоботи.

Караванський не винахідник: неологізмів – жодного. Він черпає з мовної скарбниці. Скарбниця довільна. Чому ж не черпають з неї Бурячок, Демський, Якимович, які укладали словник, а уклали збірку крутих задачок? Тому що вийшли вони з бєлодєдовсько-русанівської школи колоніяльно зашореного мовознавства. Зашореність заважає їм побачити українське слово в усій його самобутній красі. *Самобутній* треба вирізнити. Якщо красу перебито з російщини, колоніяльні лінгвісти її конче помітять. А загалом, чи не все, що годі припасувати до «культурного» взірця, вони часто й густо відкидають. Звідси і метикуваті шедеври: *безбульбашкова стрільба*, *радіогідроакустична сучка*, *світливець*, *удавана батарея*, *ціділопровітрювальна устава*... Що воно таке? Караванський підохочує: дешифруйте! Мені не повелося. А як не поведеться докторам філологічних наук з Інституту Української Мови? Ті викрутяться: «Долаємо, долаємо малоінформативність, та діло це забарне». Спробуйте не повірити! Вірив і я, поки не довідався, що «говорити про інформативність мов з належною мірою вірогідности можна лише тоді, коли встановлено одиниці виміру інформативности. Сьогодні таких одиниць немає. Усі міркування на тему інформативности базовано на здогадах осіб, котрі обстоюють ту чи ту тезу».[5]

Дискутуючи з *особами*, Караванський побиває їх не теоретичними викладками (яка ж теорія без елементарних критеріїв!), а практичною сміливістю. Колись то один поет сказав: писати треба так, щоб слово, якщо перекласти його грамотою сліпих, обпікало пальці. Табуізоване большевиками, але збережене в народній мові слово... *Особи* його сахаються. Да-

5. Святослав Караванський. Пошук українського... – С. 96.

лі від гріха! Караванському нема чого боятися. Він десятиліттями працює як самоплатна мовознавча інституція – жертовно й плідно. Для нього слова, які облікають пальці, – нахідка. Він їх і знаходить. А знайшовши, порівнює з аналогічними словами російщини. Критерій, як він сам каже, практичний, «на око»: що менше складів, то більше інформації несе в собі той чи той висловок. Українці ощадливіші. Отже, російщина програє? Та ні в світі! Програє-виграє, коли говоримо про національні мови, це словник расистів. Караванському розходиться про інше. Ось про що: «… в „незамуленій" українській лексиці, збереженій у живомовній стихії, закладено величезні можливості. Коли дати їм „зелену вулицю", вони, якщо й не поб'ють усіх рекордів інформативности, то бодай не „пастимуть задніх…"».[6]

Далі поняття «зеленої вулиці» Караванським окреслено. Це кадри й кадри мовознавців, це «широка програма українського відродження»… І прийшов мені на пам'ять Юрій Шевельов. Не тому, що це – кадр з кадрів, а тому, що десь по сорока п'яти роках вигнання відвідав він Харківський університет. Той, у якому вчився, той, у якому викладав. Такий собі юний філолог спитав у поважного професора, як він оцінює праці Федора Медведєва. Однокашник Шевельова, Медведєв ціле життя завідував катедрою української мови. «Ніяк, юначе, не оцінюю, – відказав Шевельов. – Український мовознавець мусить знати як не всі, то принаймні кілька слов'янських мов. А Федір не знав жодної». Не треба бути міністром освіти держави Кучмостан, щоб пересвідчитись: свого Юрія Шевельова досі не має і Національна Академія Наук, але свого Медведєва має кожна університетська катедра.

А як занепало українське, звеличене іменами Миколи Лукаша та Григорія Кочура, перекладацтво! Аж так, що українцям співчувають чужоземні україністи. Американський історик Джеймз Мейз пише, що в Україні галасують про любов до батьківщини по всіх усюдах, а іноземців перекладають штучно збідненою мовою, що змушує читача віддавати перевагу російським перекладам. Американець дивиться на проблему з холодним серцем, без малоросійських сантиментів: українці самі мають вирішити, як говоритимуть, як писатимуть.[7] Але дивиться і без малоросійського верхоглядства, углиб, скидаючись де-не-де очима з Караванським. Скажімо, коли вдається до риторичного запитання: чи здатні українці щось вирішити, якщо їм не повернуто лексичних багатств, бодай отих – з проскрипційних списків у часописі «Більшовик України» (1933, ч. 7)?

Джеймз Мейз, як і Святослав Караванський, складає надії на програмне відродження. В Україні прихильників відродження – хоч відбавляй, а справа ані руш: української періодики – тридцять п'ять відсотків, укра-

6. Там само. – С. 98.

7. Джеймз Мейз. Спадщина голодомору: Україна як постгеноцидне суспільство. – Maidan.org.ua. – 12. 02. 03.

їнського мовлення – вісімнадцять. Проти часів колоніяльних – безперечна деґрадація. У чім тут сила? По моїй голові, в тім, що прихильники інакше ніж Караванський сприймають саме відродження. Ялові визнавці його ідей побоюються вживати заходів, які видаються їм робленими, і гадають, що все має відбуватися природньо, бо ще національний геній твердив: «Наша пісня, наша дума…». Так, «не вмре, не загине». Але скільки збігло відтоді рочків? Сьогоднішні апологети Шевченкової категоричности схожі на людей, з яких підсміює брітійський професор Давід Кристал, автор дослідження «Смерть мови» (Language Death): «Запитайте в будь-якого перехожого, чи відомо йому, що вигибають дерева та рослини, й він відповість: відомо. А про те, що вигибають мови, ні в кого ані зеленого поняття».[8]

Відродження, провадить далі славетний лінґвіст, може бути штучним, але лише тоді, коли його ініціює влада. У випадку з мовою Велзу ініціятива походила від абориґенів, яких брітійська влада підтримала матеріяльно. Д. Кристал та його колеґи з University of Wales обрахували, скільки коштує відродження мови. Двісті тисяч долярів! «Виглядає, достобіса, – каже професор, – але збереження трьох тисяч загрожених мов вийшло б на шістсот мільйонів, а це – денний зиск нафтових королів».[9]

Відродження української мови коштувало б державу не так і багато. Принаймні, менше ніж украли два її злодії-прем'єри. Та конвертувати з російської все ж таки дешевше. От і читаємо у щоденниках, тижневиках, місячниках, от і чуємо з радіо, з телевізії, зі сцени *за великим рахунком*, *давання неправдивих показань*, *у якості*… А що вже *спікерів*, *консенсусів*, *ноу-хау*! «Додам, – завершує Караванський розділ „Мода", – що і в Росії ревнителі російської мови не захоплені такими модними „іноземцями", як *імідж*, *спонсор*, *менеджер* тощо. Таке явище вони кваліфікують як „озлидніння мови"».[10] Дозволю своїм звичаєм додати, що дехто кваліфікує і як «озлидніння духу». Одного разу слухав я інтерв'ю з російським антикомуністом Владіміром Буковським, який мешкає у Великій Брітанії. Кореспондентка поцікавилась, чому він не вертає додому. «Це ж куди? – і собі поцікавився Буковський. – Туди, де спікери з іміджами, а газета „Комерсант" з блазенським доважком *Daily*? Та пішли всі вони …». Прямий етер – і московських матюків кембріджського лектора ніхто не вирізав. А якби і не прямий, не варто було б чистити запис. Нормальний коментар нормального російського патріота.

Український «патріот» слова, якими гидує Буковський, бере «з других рук – з Москви, яка сама позичає їх на стороні, а тоді вже, – підштрикує Караванський, – й ми „інтелектуально" збагачуємось. … Роботящі, працьо-

8. David Crystal. Polovina jazyků brzy vymře. – Respekt. – 2003. – Ч. 7. – С. 23.
9. Там само.
10. Святослав Караванський. Пошук… – С. 61.

виті і не позбавлені розуму люди паразитують! Чи не сором!».[11] У книжці «Пошук українського слова…» причини такого ганебного явища всебічно пояснено. Пояснено з позиції мовознавця-практика. А затим що Караванський – практик знаменитий (ліпшого лексикографа зараз немає), ця книжка, як і його попередні книжки, ляже в підмурок інших, посередньо пов'язаних з мовознавством українських розвідок. А серед іншого, можливо, і соціяльно психологічних. Таких, як «Мова Третього Райху» німця Віктора Клемперера або «Мова комуністичної влади» чеха Петра Фіделіюса.

Мова злочинної системи (для українського соціяльного психолога це мала би бути система московсько-большевицька) продістається в мислення підвладної людности глибоко, наче зонд, і отруює її свідомість довше ніж ми гадали. У Клемперера є страховито промовисті приклади того, як німецькі жиди і по Другій світовій війні вживали у повсякденні звороти, накинуті їм нацистськими аґітаторами. Подібні, але не брунатного, звісно, а червоного забарвлення приклади знаходимо і в Петра Фіделіюса. Твір німецького письменника вперше вийшов друком сорок шостого року, чеського – дев'ятдесят восьмого. Часова відстань – понад півстоліття, але висновки їхні збігаються: не можна говорити про неіснування злочинної системи, якщо ви і далі говорите її мовою.

Спробуємо перенести німецько-чеські спостереження на наш, український, ґрунт. Що проклюнеться? А проклюнеться те, що в нас московсько-монархічний колоніяльний режим плавко перемінився на московсько-большевицький, який перебрав від попередника відповідний словниковий запас, відповідно його збагатив, удосконалив і ще сімдесят п'ять років отруював свідомість під'яремної нації. Проклюнуться історичні терміни. Німці потерпали під нацистами дванадцять років, чехи – п'ять під нацистами і сорок під большевиками, а колоніяльна залежність українців тривала понад три століття! Отже, сподіватись, що мовна люстрація перебігатиме швидше, ніж у Німеччині або в Чехії, не випадає. Та приспішити люстрацію конче треба. Інак, остерігає Караванський, «… дуже може статися, що Україна ніколи не діждеться Вашинґтона, а буде свідком утвердження на віки Леоніда Брежнєва».[12]

Складовими прискорення мають стати закони, які боронитимуть державну мову. «Я здаю собі справу, – з болем зізнається Караванський, – що ці проекти навряд чи будуть ухвалені нинішнім складом ВР. Але робити такі заходи все одно необхідно, бо відхилені одним складом ВР закони може прийняти інший її склад. Головне, щоб був прецедент і було юридично скваліфіковано акції українофобів, як спрямовані проти українського народу і його права на національне і державне відродження».[13] Не погодитись

11. Там само. – С. 72-73.

12. Святослав Караванський. Дожидаючи Вашинґтона. – Визвольний Шлях. – 2003. – Ч. 4. – С. 116.

13. Там само. – С. 115.

годі: такі закони потрібні. Але важко погодитись з тим, що Караванський упевняється на представників так званої духовної еліти, на письменників-парляментарів. Ще важче – з тим, що слово *еліта* прошиває його книжку «Пошук українського слова…». Про яку еліту йдеться? Авжеж, не територіяльну, яку в Україні репрезентовано большевицько-мафіозно-цеховими клянами. А національної немає. Помиляється Караванський? Генії не помиляються. Той, хто має сумніви щодо його геніяльности, нехай назве мені ще одного вченого, чий доробок перевершує доробок наукової галузі, до якої цей учений належить. Караванський, як і всякий геній, трошки ідеаліст. А тому, коли мовиться про закони, парляменти, партії, я волів би спиратися на авторитет таких запеклих прагматиків, як Збіґнєв Бжезінський. Чому саме Бжезінський? Тому що навесні дев'ятьдесят п'ятого, коли московська п'ята колона в Україні – комуністи – ще тільки підводила голову, коли багато хто не міг вийти з дива (як то воно сталося?), Бжезінський, сьорбаючи празьку каву, відповів на моє запитання з разючою простотою: «Вибито національну еліту! Нова прийде у світ за двадцять п'ять-тридцять років. А доти…». А я, дивак, ждав політологічної лекції!

Караванський не уточнює, які це – своїм конкретним змістом – мають бути закони, чим і випровоковує всякого з нас на ту чи ту конкретизацію. У мене вона виглядала б десь так:

– утримання російських шкіл в Україні коштом російської меншини;
– програми українських шкіл – без російської мови, без російської літератури;
– заборона на видання та довіз російських книжок.

Китайський мур?! А як же ви гадали, милі мої москвофіли? Краще тимчасове існування за муром, ніж латаний талан удеґейців. І не замилюйте мені очі величчю *їхнього* красного письменства. Доправди, література багата й цікава, але цікаво й те, що західні світи, а серед них і західньослов'янський, сприймали і сприймають її через Достоєвського, Толстого, Чехова. Усі – дев'ятнадцяте століття! Нікого з попереднього й нікого з наступного, тобто двадцятого, століття. До того ж і вплив цих трьох на чужинців досить проблематичний, бо є в російській літературі елемент наркотичної принадности. Що далі на захід, то менше той елемент помічають, але на сході… Славний чеський повістяр Їржі Кратохвіл признався недавно, що несе в душі двоїстість свого українського діда, який росіян не терпів, але їхні романи… Дід був з колишніх вояків УНР. Кратохвіл не-українець, а тож і не має потреби загадуватись, що прирікло їх на вигнання. Прирікла ота сама двоїстість.

Ось чому розділ «До мови – з державним мисленням» започатковано у Караванського аксіомою, яка напевно викличе поблажливі посмішки українських «державників»: «Мовне питання в Україні – це питання її незалежности». Караванський перетягає струну… Караванський переборщує… Та в нас… Та ми… А Караванський не перетягає і не переборщує.

Він, зважаючи на обставини, поглиблює і загострює знаний афоризм: «Ліміти моєї мови – це ліміти моїх світів».[14] Якнайкраще знаний, на превеликий жаль, українофобами, які «... протягом віків поборювали українську мову. І це дало свої наслідки. Нема в Україні належної уваги з боку уряду до мовного питання, нема належної заміни знищеній мовознавчій еліті, нема належного числа наукових закладів. Лексику української мови засмічено, правопис спотворено, людності прищеплено байдуже ставлення до питань культури й мови».[15]

Зосередженням засміченості, спотвореності і байдужості є державотвірний документ, відомий під назвою *Конституція України*, читаючи який, зазначає Караванський, «важко збутися враження, що це переклад з російської мови, і то не найкращий. Цю думку навіює лексика, стилістика, слововжиток, граматичні норми».[16] Він ретельно досліджує ці всі компоненти, знаходить безліч ушкоджених гнилизною місцинок (*права людини*, *існуючі кордони*, *давати показання*, *за посадою* тощо, тощо, тощо), витинає їх своїм непомильним скальпелем, щоб підсадити частиночки здорової матірньої тканини. Одно слово, людина працює, як слушно (ще й як слушно!), свідчив, а не *давав показання* Анатоль Радигін. Якщо вступити в сліди його свідчень та оформити книжковий розділ «Про мову Конституції», як оформив би його претендент на професорство, це буде готова дисертація. Один розділ! А що ж книжка?! Університетів в Україні теперішній... Як марксистсько-ленінських в колишній. Наважиться котрийсь надати Караванському звання доктора honoris causa? А коли ні, то чому? В Україні владарюють ті самі людці, які малощо не тридцять років тримали Караванського на лагерних нарах. Відповідь правдива, але аж ніяк не повна; вичерпна звучатиме так: тому що *Україна відбулася назавжди.*

Автор повтореної тисячами й тисячами мовців нісенітниці – Леонід Кравчук. Прокоментована Караванським, вона стає нісенітницею, сказати б, пашпортною, доказом того, як думають і як мислять Кравчуки, Марчуки, Медведчуки та вся їхня ватага. Думати по-московськи, хай і не зовсім грамотно (*Украина состоялась навсегда*), не аж така біда, не вміти перекласти мовою державною – гірше (який же з тебе достойник!), але якщо високий достойник і мислить по-московськи – це вже прямо до гапликів... Караванський якраз і виявляє феномен спільного, *-чуківського*, мислення. «Чому, – запитує він, – не сказати *Україна воскресла назавжди, встала з колін назавжди*? Тут уже до мовних проблем домішалися й політичні. Бо колишні колоніяльні чиновники не хочуть говорити правди про минуле, не хочуть згадувати про колоніяльну дійсність, мовляв, і рабства, і поневолення не було ніякого».[17]

14. Вислів австрійського філософа Людвіга Віттгенштайна (1890-1951).
15. Святослав Караванський. Пошук... – С. 152-153.
16. Там само. – С. 50.
17. Там само. – С. 57.

Добре, що наші Президенти не обізнані з деякими подробицями біографії Томаша Г. Масарика. Засновник Чехо-Словацької держави, «татечко Масарик» заговорив чеською досить таки пізно. Мова його шкільного дитинства та університетської юности – німецька. Ото було б на кого посилатися нашим і Президентам, і міністрам, і парламентарям: «Навчимось! А поки навчимось – російською...». Посилалися б даремно. Масарик міг думати й німецькою, але *мислив* завше по-чеськи. Мовний ґандж не переходив у нього, як в українських достойників, у ґандж політичний. Він не годен був здерти з німецької *Чехо-Словаччина відбулася назавжди*. А якби і помилився, помилка не билася б луною в суспільстві, яке ще в переддень державної незалежности мало своє, чеське, Слово і в науці, і в техніці, і в культурі, і в спорті.

Чеська мова, мова десятимільйонної нації, ніким й нічим не загрожена, але нащадки Франтішека Палацького боронять її по-старому самовіддано. Неологізм заходить у живе мовлення, якщо його схвалено Академією Наук. Упором прищеплені російсько-совєтські запозичення наче лизень злизав – щезли без вороття. Приклад, може, надто повсякденний, але геть-чисто всім зрозумілий – Дід Мороз. Нинішнє покоління вже не пам'ятає московського Діда, який так і не подолав чеського Єжішека. Чеський правопис зазнавав змін, але косметичних. Однак є письменники, які з такою косметикою не погоджувались і не погоджуються. Коли Ян Бенеш видав свої мемуари, критика завважила, що «войовито антикомуністична позиція автора засвідчена ще й тим, що пише він *не-побольшевиченою чеською мовою*. Зневажає правопис, який поставав під наглядом наших окупантів».[18] А все ж таки правопис у чехів не поділяється, як в українців, на еміґраційний та совєтський, бо хоч за Палацького, хоч за російського окупанта *засадничі* правила орієнтовано на свого, а не «старшого» брата. Знайти у чехів щось скальковане з чужих мов – це треба попогортати словники. Для нового поняття або явища добирають чеський відповідник: не *комп'ютер*, а – *počítač*; «... навіть *театр* у них *dівадло*», – нагадує українцям Святослав Караванський.

Саме театр і повертає нас до книжки «Пошук українського слова, або Боротьба за національне „я"». Пряшівський театр імені Александра Духновича, завдання якого, пише оглядач празького літературного тижневика, поширювати культуру русинів та українців у Словацькій республіці. Чому русини на першому місці, а українці на другому, легко збагнути, дочитавши відступ: «Попервах сценічною мовою пряшівців була російська, згодом українська, десять останніх років грають вони русинською, що великою мірою допомагає її кодифікації. Сьогодні це єдиний у світі професіональний русинський театр».[19] Захват чеського інтелекту-

18. Kateřina Kunovská. «Výbušní zlotvoři» Jana Beneše. – Lidové noviny. – 24. 10. 2002.
19. Martin Foret. Malý literární Visegrád v Olomouci. – Literární noviny. – 17. 03. 2003.

ала говорить багато про що. Зокрема, про те, що руйнівні процеси, які відбуваються в українській мові (повища кодифікація – один з них), не лише не занепокоюють братнього слов'янства, а навпаки, беруться ним як позитив. Авжеж, схибили не чехи, не словаки. Схибили самі українці! Такі їхні поважні заклади як Інститут Української Мови та Служба Безпеки України. Це вони дозволяли і дозволяють пропаґувати антидержавний русинизм в усіх його – з мовною включно – подобах. Звідки ноги ростуть, ні для кого не є таємницею. Проте тільки в Караванського не бракує сміливости, щоб показати на ворогів нашої нації пальцем. Виводячи кінці з давнього галицького язичія, яке «базувалося на старослов'янському письмі та на російській лексиці з домішкою місцевих елементів», він наголошує, що «рештки язичія (в остаточно зрусифікованому варіянті) лягли в основу так званої „русинської мови" – антиукраїнської вигадки агентів КҐБ на Закарпатті».[20]

А вигадав – і вигадав ще за часів непроглядно соціялістичних – канадійський, мадярського походження, лінґвіст Пал Маґочі. Численні наукові відрядження Маґочі на Пряшівщину контрольовано чехословацькою Державною Безпекою (StB), яка цілком і повністю залежала від московського КҐБ. Говорячи про аґентів, Караванський не кидає слів на вітер. Коли чехи оприлюднили аґентурні списки StB, серед десятків тисяч прізвищ було й прізвище винахідника русинської мови. Маґочі намагався спростувати або принаймні спростити свої контакти з бісовим кодлом, але нічого з того не вийшло. Що більше намагався, то помітніше стирчали з його пояснень чортячі ріжки. Годі дізнатися, чи працював він на замовлення StB, чи співпрацював з нею, бо збігалися інтереси. Зрештою, це не так і важливо. Пряшівські українці віддавна були словакам як сіль в оці, а в незалежній Словаччині – і поготів. «Теорія» професора Маґочі (немає на словацьких теренах українців, є русини) – це їм наче відкриття з неба. Не дивно, що кодифіковано русинську мову вже в демократичній Словаччині, а її демократична таємна служба (BIS) нічого не мала проти того, щоб акцію державної ваги очолював аґент тоталітарної таємної служби.

Не дивно, що СБУ, де каґебешників не менше, ніж естебаків у словацькій BIS, байдуже спостерігала за імпортом українофобської ідеї Маґочі в українське Закарпаття. Невже годованцям генерала армії Марчука (от тільки якої армії – донощиків?) не ясно те, що Караванський зрозумів ще аж там, на верхніх нарах? Усякі мовознавчі вихиляси Москви, а заразом і мовний русинизм, є міною сповільненої дії, передбачливо замурованою в підвалини української незалежности. Якщо ні, то маємо до діла не з СБУ, а з приватною детективною аґенцією пана Президента. А якщо ясно, але все одно байдуже, то це СНУ (Служба Небезпеки України), тобто заклад зазнаки антидержавний, яким він доправди і є.

20. Святослав Караванський. Пошук... – С. 115-116.

У нас ішлося ще про один заклад, який може, який повинен знешкодити міну сповільненої дії, – про Інститут Української Мови. Та найвірогідніше, що й він уникатиме саперних операцій. А надто, що підкіп – хоч виконавцями призначено не-росіян – починається на російському боці. У Василя Німчука, який вже два роки очолює Інститут, настрій геть-то не бойовий – капітулянтський: «У демократичній державі, якою є Україна, ніхто не заборонить Петровцію, Годьмашеві, Маґочі (на біду, у всіх мадярські прізвища) займатися експериментами. І це було б нерозумно».[21] Ні, шановний директоре, нерозумно наплести у двох коротеньких реченнях аж такого сухого дуба. Це Україна демократична держава? Та цілій Європі, а може, й іншим континетам, відомо про невдалі спроби українців демократизуватися. Якщо колись і дочекається Україна свого Вашінґтона (див. статтю Караванського), то не сплоха. Не треба консультуватися з такими авторитетами, як Збіґнєв Бжезінський, варто почитати авторитетного з-поміж чехів публіциста Павла Машу, колишнього чеського посла у Києві. А яка то біда, що прізвища мадярські? Це ж відколи прізвище того чи того індивіда стало мірилом його українських симпатій або антипатій? У Донцова прізвище російське, у Липинського – польське, а в Радиґіна, який уздрів, що на верхніх нарах твориться подвиг, прізвище жидівське... Нарешті, правдиві демократії якраз і забороняють смертельно небезпечні (з мовою також!) експерименти.

У Василя Німчука своє *нарешті*: «З будь-якого діалекту при бажанні можна створити літературну мову. Хтось навіть так висловився, що мова – це діалект плюс військово-морський флот». Сном-духом не відаю, хто саме так висловився, але руку даю на відруб, що це шовініст. До того ж шовініст російський. Директорові інституції, яка повинна боронити загрожене московською експансією українське Слово, з обов'язку не годиться поширювати україножерські ідейки, але... Отож і виходить, що в Німчука з його підлеглими інакший, ніж у Караванського з його однодумцями, світогляд – совєтський. Виходить, задаремно починав я балачку про докторат honoris causa для Святослава Караванського. Зарівно він би його знехтував. Як знехтувала ордени від не-української київської влади найкраща українська поетка: «Не визнаю політичної біжутерії!».

Усі ми, читачі Караванського, забуваємо (на жаль, і я не виняток), що він не лише знаменитий мовознавець, а ще й поет. Насмілюся твердити, що насамперед поет, що в науку прийшов через поезію. Певен, якби його наукові інтереси лежали в іншій, не-мовознавчій площині, то він і тоді здобувся б на те, як прислужитися науці поетичним хистом. Скільки знаємо випадків, коли математик або астроном убирав свій фаховий трактат у шати поезії! А хіба не так і Караванський? Аркуші з його віршованими порадами, які друкував часопис «Визвольний Шлях», збирав я ще

21. Василь Німчук. Я закоханий у закарпатські діалекти. – Старий Замок. – 26. 01. 2003.

давно, й довго зберігалася в мене ця саморобна книжечка. Поки сам автор не зібрав мовних порад під палітуркою «Городини». Дещо з «Городини» подибуємо і в «Пошуку українського слова…».

Моя знайома Маргарита
Весь вік *кохалася у квітах*,
А пощастило б їй з освітою,
Вона б *захоплювалась квітами*.

Або:

Тоді ж під небом чернівецьким
Лунали співи *молодецькі*…
А у книжках не так говориться:
Пісні та співи там *задьористі*.

Таких об'єднаних в цикли строф у книжці круглим числом сто. Сотня кваліфікованих апеляцій! Усі написано в ім'я того, щоб врятувати українську мову. Завжди гадав, що, вдаючись у рими, Караванський пішов за школярською традицією: у п'ятій клясі ми визудили правило апострофа з його «дев'яткою» за допомогою нехитрого віршика. Але нещодавно, читавши спогади про чеського поета Петра Безруча, подумав, що школярством тут і не пахне.

Петр Безруч уславився «Сілезькими піснями», коли ніхто ще й гадки не мав, що країна може опинитися під владою большевиків. Однак – опинилася. По-большевицьки інтерпретовані «Сілезькі пісні» стали поетичною декларацією нових можновладців, а Петр Безруч – іконою їхньої пропаганди. Слід узяти на розум, що поет ніколи не був визнавцем марксистсько-ленінської бридні, а відтак і червона, нав'язана апаратниками, машкара страшенно його гнітила. Проте люди, не втаємничені в партійні ігри, дивилися на народного співця як на оборонця принижених і покривджених. Безруча закидували просьбами, з якими він не годен був дати ради. Але з одною таки дав… Діти приреченого на смерть «політичного злочинця» благали заступитися за батька. Ось повний – а для більшої переконливости чеський – текст поетового звернення до Клемента Готвальда:

Nevím, jak je vinen, kterou nese ztrátu:
darujte mu život, nechte dětem tátu.

Дехто запам'ятав цей двовірш як прояв цілковитої наївности поета. Гайгай! Двовіршем було врятовано людське життя! Тим то й ба, що Петр Безруч був Поетом-від-Бога! Зустрівшися зі смертю віч-на-віч, такі поети не чують нікого й нічого. Крім Бога у своєму серці! А Він промовляє до них віршами.

У Петра Безруча – доля людини, у Святослава Караванського – доля мови.

Про чеського поета можна сказати словами Караванського, словами з поезії, яку він присвятив пам'яті батька:

Що ти не був жорстокий, заздрий, мстивий,
Що не вдавався ніколи до диктату,
В очах же злих, неситих і чванливих
Був «диваком», «святим», «простакуватим».

А чванливим сучасникам Караванського (так само, як і вузькозорим верстакам Безруча) поетичні апеляції видаються простакуватими. Караванський же тим часом…

Кращого визначення, ніж в Анатоля Радиґіна, знайти годі: людина працює.

Отож і подвиг її триває.

Прага.

Микола Шатилов – talafus@tiscali.cz

❑

Марчук І., Тищенко О. Гурби: квітень 1944-го. –
Рівне: «Перспектива», «Міжнародний поліграфічний центр», 2002. – 48 с.

Книга побачила світ за підтримки Молодіжного Націоналістичного Конґресу та перевидана за сприяння фундації колишнього вояка Української Повстанської Армії, а нині австралійського підприємця Юрія Борця.

У книзі відбито події, пов'язані з найбільшим боєм відділів УПА з Внутрішніми військами НКВД СССР, підсиленими авіацією, танками та піхотою регулярної армії в урочищі Гурби, на кордоні сучасних Рівненської та Тернопільської областей. Видання, присвячене 60-річчю УПА, вміщує дослідження «Гурбенський бій мовою свідчень, фактів, документів», спогади учасників Гурбенського бою у квітні 1944 року, звіт штабу «Енея», звіт експедиції, що працювала на місці бою. Книга ілюстрована світлинами та мапами.

Ціна: 3 грн.

Усім, хто бажає придбати книгу І. Марчука та О. Тищенка «Гурби: квітень 1944-го», пропонуємо звертатись за адресою: 01034, м. Київ, вул. Ярославів Вал, 9, п. 4, тел. (044) 234-70-20.

Святослав Караванський

Шануймо нашу неповторність!*

У сухих граматичних канонах про наголос написано так: «Наголос – це виділення складу у слові посиленням голосу або підвищенням тону».

Це – суто наукове визначення. Однак про наголос можна сказати й інакше.

Пригадаймо, що досить нашому вухові почути слово «укр**А**їнський» замість «укра**Ї**нський», і ми мимоволі кривимося. Щось порушено… Порушено усталене поколіннями почуття милозвучности, почуття мовної чистоти. У мові, як і в музиці, ми розрізняємо чистоту й фальш. На сторожі чистоти в музиці стоїть музичний слух, а на сторожі чистоти мовлення стоїть наголос. Змінив артист наголос – і його мова фальшивить: стає неоковирною, «повстяною».

Отже, про наголос можна сказати й так: «Наголос – це ознака неповторної краси Слова». Саме так скаже про наголос поет, артист або й просто словолюб, закоханий у красу рідної мови.

Дбаючи про чистоту мовлення, не можна забувати про наголос. Краще вжити чужомовне слово з нашим наголосом, ніж своє слово з чужим наголосом. Коли російське слово «перек**И**дка» вимовити з українським наголосом: «пер**Е**кидка», то воно стає українським словом. Зате, коли українські слова «п**О**верх», «з**А**хват»,«з**А**клад» вимовити з іншим наголосом: «пов**Е**рх», «захв**А**т», «закл**А**д», то ці слова стають російськими словами (або спільними для обох мов).

Виходить, що наголос – це мовотворча категорія.

У тексті прози читач не може розрізнити з яким наголосом написано слова. Інше діло поезія. У поезії читач мусить вимовляти слова відповідно до ритму вірша. І навіть артист вимовлятиме їх з неправильним наголосом, якщо поет заримував і «заритмував» слово з неправильним наголосом. Тому, якщо поет у віршах помилково наголошує слова, то на ньому лежить відповідальність за прищеплення мовцям хибних мовних стандартів.

Бажання будь-що заримувати і написати вірш змушує деяких поетів – часом навіть високої кваліфікації – відступати від усталених наголосів: іти на поступку поганому смакові. Наведу приклад.

Пише не хто, а Максим Рильський:

---

* Збережено правопис автора.

Як же так убого ви живЕте,
Чом так занепали ви, скажіть,
Щоб у дні космічної ракЕти
Солов'я не в силі зрозуміть?

Як бачимо, наголос на слові «живете» неправильний. Українці наголошують це і подібні слова на останньому складі: «живетЕ», «несетЕ», «кричитЕ» тощо. Наголошувати саме так вимагає українська граматика. Викладачі мови у 30-х роках в Одесі(!) вимагали від учнів саме такого наголошення. А з точки зору словолюба такого наголошення вимагає неповторна краса української мови.

Чи шкодить культурі мовлення неузгоджене з нормою наголошення слів у віршуванні?

Безперечно. Зацитований вірш М. Рильського сьогодні знають і повторюють усі «лірики», включно з тими, що викладають українську мову. Що ж виходить? Граматика говорить одне, а наші метри, нічтоже сумняшеся, плюють на граматику і просувають несмак. Так само, як деякі «патріоти» не дотримуються статей Конституції, так наші справжні патріоти не дотримуються приписів не тільки граматики, а й милозвучности і неповторности рідної мови. Ще б нічого, якби вони самі не дотримувались – це їхнє особисте діло, але ж вони тягнуть за собою у «безприділ» кривомовлення мільйони мовців. Таке довільне – як-хто-хоче – наголошення дискредитує нашу культуру, підкидаючи думку, що українською мовою можна послуговуватися без уваги на граматичні приписи: тобто, – це мова некодифікована – як кому заманеться, так він і говорить.

Мені можуть заперечити, що в поезії допускається відступ від правильного наголошення. Так, допускається, але це не значить, що не треба працювати над віршем, а надто над таким, який матиме широке поширення. Така недопрацьованість може дорого коштувати мовній культурі.

Варто лише попрацювати і кривомовлення можна уникнути. Чи ж погіршиться наведений вірш, якщо його переробити так:

Як же так ви живетЕ дрімуче,
Чом так занепали ви, скажіть,
Щоб у дні ракет до-зір-ідучих
Солов'я не в силі зрозуміть?[1]

Тут майже дослівно збережено авторову думку, але збережено і нормативний наголос. Очевидно, можливі й інші варіянти. Треба тільки докласти трохи праці.

Часто неправильного наголосу можна уникнути простою перестановкою слів у рядку. Наприклад:

1. Дієприслівник «ідучий» в українській мові вживається у складних словах: «кругойдучий». Тому можливий і такий складний новотвір «до-зір-ідучий».

Пише І. Франко:

Що аж тоді під**У**ть по сій дорозі люди…

Слово «під**У**ть» наголошено всупереч граматиці. Правильний наголос падає на звук «і»: «п**І**дуть». Варто переставити два слова в рядку, і рядок «виструнчиться», відповідно до вимог культурного мовлення:

Що аж тоді по сій дорозі п**І**дуть люди…

Часом можна змінити форму слова і уникнути неправильного наголосу. Наприклад:

Пише поетеса:

Ми помр**Е**м не в Парижі…

Це не по-українськи. Це скоріше російський рядок: «Мы умр**Ё**м не в Париже».

Українець мав би сказати:

Ми вмрем**О** не в Парижі…

Змінилася форма дієслова і рядок «українізувався».

Приклад корифеїв, які нехтують наголоси, дуже швидко поширюється серед молодшої генерації. Коли можна «великим», то чому не можна «меншим»?

А поезію ж читають діти, школярі й студенти. І разом з нею, коли наголосові норми знехтувано, прищеплюється поганий смак у мовленні молодого покоління. І все через поспіх: хіп-хоп – аби надрукували. Тому й читаємо такі кавалки:

Витріпало сонце сонячну под**У**шку,
Ковзає по стежці кришталевий сміх.
А тобі так гарно в білім капел**Ю**шку,
А тобі приємно в сутінках густих.

Чи ж можна обійтися без накинутої форми «под**У**шка», коли наша споконвічна форма «п**О**душка»?

Як на мене, можна:

Витріпало небо сонцебризну п**О**душку,
Ковзає по стежці кришталевий сміх.
А тобі так гарно в капелюшку м**О**дному,
А тобі приємно в сутінках густих.

Трохи змінився ритм, зате нема неправильних дери-вухо наголосів.

Ще один приклад. Пише поет, народжений у Києві:

Не збагнути шляхів істинних,
Де не будеш – згадай п**О**лум'я,
Що його загасили г**О**луби
І навіки зробили різними.

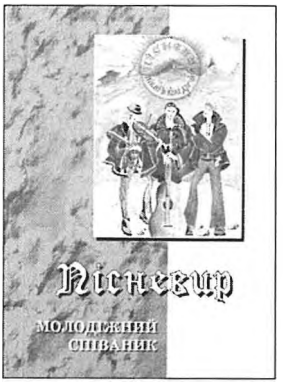
Форма «г**О**луби» властива російській мові. Українці кажуть «Печені голуб**И** не летять до губ**И**». Саме в цьому вірші треба вжити форму «голуб**И**». Якби ішлося про двох птахів, то можна було б сказати «два г**О**луби».

Автори наведених рядків мають хист і можуть писати поезії. Але треба трохи більше уваги до своїх «дітей», щоб з них були «люди». Зацитовані вірші краще опрацювати, а тоді подавати до друку. Буде краще і читачам і авторам. Автори мають усвідомити, що дорога на Олімп – це праця і ще раз праця.

Мені здається, що публікації таких «недолежаних курчат» можна було б запобігти, якби підвищити вимогливість до написаного з боку тих, хто схвалює поезії до друку. Крім ряду інших вимог, які ставляться авторам поетичних творів, треба долучити ще й вимогу правильно – культурно – наголошувати.

Український наголос – це той неповторний елемент нашого мовлення, який разом з іншими елементами творить українську мову. Розхитувати цей елемент – робити його залежним від примх окремих особистостей – аж ніяк не в інтересах ні українського письменства, ні української культури, ні українського відродження. ❑

Пісневир (Молодіжний співаник).
– Львів, 2002. – 222 с.

Пропонований збірник вміщує пісні, які співає сучасна молодь. У ньому, поруч із творами останніх років, подано й тексти стрілецьких, повстанських та українських народних пісень.

Ініціятори проєкту – Центр Національного Відродження ім. Степана Бандери та Молодіжний Націоналістичний Конґрес. Надали матеріяли та допомогу в реалізації проєкту Юрій Борець, Андрій Соколов, Володимир Степанишин, а також представники Молодіжного Націоналістичного Конґресу, Всеукраїнської спілки кобзарів, «Пласту».

Ціна: 8 грн.

Тим, хто бажає придбати книгу «Пісневир», пропонуємо звертатись за адресою:

01034, м. Київ, вул. Ярославів Вал, 9, п. 4,
тел. (044) 234-70-20.

Віталій Шевченко

Особливості розвитку мови та український літературний процес XI – поч. XX ст.

(культурно-історичний аспект)

(Частина IV. Закінчення)

Симптоматично, що, заприсягаючись скільки духу берегти рідну мову від її «апостатів», мистці навіть рівня І. Нечуя-Левицького не відчували тих втрат, яких зазнала українська культура внаслідок розриву мовної традиції. «Як тільки українські письменники почали писати українським мужичим язиком, – зазначав він 1878 року, – те нове прямування, так сказати, само далося в руки: мужичим язиком можна було писати поперед усього про народ, бо пани вже говорили великоруським язиком, а за сим сама по собі пішла ідея про національність та реальність в літературі».[121] Не позбавлене тяжіння до народницького спрощення, це твердження діяча, якого І. Франко цілком слушно назвав «всеобіймаючим, колосальним оком України», варте уваги й під оглядом чітко визначених критеріїв національности та реалізму, які стануть оцінною категорією української літератури, а опонентам цього ідейно-естетичного напряму дадуть підстави для закидів щодо підміни мистецьких етальонів та ідейної девальвації. Народна мудрість «Про смаки не сперечаються», якою при цій нагоді можна було б відхилити обопільні звинувачення, тут придатна до вжитку, проте заледве всіх би розсудила, особливо ж, коли зважимо, що наприкінці XIX століття градом критики народницьких ухилів пробивав собі дорогу український модернізм. Цей напрям вищої мистецької проби також прислужився поступові України як у царині літератури, так і в архітектурі, скульптурі, графіці, живописі тощо. Мова ж, як своєрідний індикатор тих процесів, від тієї борні, що мистецькими перейняттями не вичерпувалась, тільки виграла. Але в першу чергу її суспільно-політичному утвердженню сприяла наполеглива та мужня праця кормчих української літератури, які, попри всі заборони, зневагу та ревність тих, хто урядові розпорядження сприймав як керівництво до дії, вважали піднесення «культурного статусу» української мови справою особистої громадянської чести. Творча доля Павла Грабовського – поета-в'язня, який із 38 років свого життя 20 провів на засланні, уявляється нам символічною. Незламний і самовідданий, він звідтіля, з далекого Вілюйська, доніс свій голос, сповитий тугою за Україною та пройнятий гіркотою від усвідомлення того,

121. Найдорожчий скарб. Слово про рідну мову: Поезії, вислови / Упор. В. Лучук. – К.: «Радянський письменник», 1990. – С. 86.

що коїлося в його улюбленому краї звироднілими дітьми понівеченої Батьківщини, яких поет знущально йменував орлами-підпомічниками.

Інша тональність, але все те ж неприховане вболівання за стан і долю рідної мови властиві поезіям Володимира Самійленка. Для прикладу наведемо хоча б уривок з його вірша «Українська мова», що був написаний у листопаді 1885 року й присвячувався пам'яті Тараса Шевченка:

Діямант дорогий на дорозі лежав, –
Тим великим шляхом люд усякий минав,
І ніхто не впізнав діямanта того.
Йшли багато людей і топтали його,
.....
Так в пилу на шляху наша мова була,
І мислива рука її з пилу взяла.
Полюбила її, обробила її,
Положила на ню усі сили свої.
І в народний вінець, як в оправу, ввела,
І, як зорю ясну, вище хмар піднесла.
І, на злість ворогам, засіяла вона,
Як алмаз дорогий, як та зоря ясна.
І сіятиме вік, поки сонце стоїть,
І лихим ворогам буде очі сліпить.
Хай же ті вороги поніміють скоріш,
Наша ж мова сія щогодини ясніш!
Хай коштовним добром вона буде у нас,
Щоб і сам здивувавсь у могилі Тарас,
Щоб, поглянувши сам на створіння своє,
Він побожно сказав: «Відкіля нам сіє?!».[122]

Жертовно служив українському народові, дбаючи про розвиток його мови та культури, й Борис Грінченко – упорядник знаменитого «Словника української мови», талановитий педагог, прозаїк, що навчив любити тихі українські води та ясні зорі, діяч, творчі здобутки якого дозволяють говорити, що він більше працював, аніж жив. Згадати б його поезію «Переляканий» (1892), якою він в іронічно-глузливий спосіб збагатив палітру наших уявлень про чуттєву ентропію тих, хто на догоду політико-ідеологічним міркуванням, а можливо, і з культурно-мистецьких рацій опинився по іншій стороні барикад наприкінці XIX століття.

В ідейно-тематичному пляні перегукується з творами наддніпрянських поетів художньо-публіцистичний доробок майстрів пера західноукраїнського регіону – галицько-волинських земель, Закарпаття, Буковини. Корінне населення цього краю знало різних політичних господарів і відповідно підпадало під культурні (у т. ч. й іншомовні) впливи Польщі, Австро-Угорщини, Румунії, Чехії... Впливи ті, правда, мали неоднакове правове забез-

122. Там само. – С. 112-113.

печення, відрізнялись і за потужністю дії, і за своєю благотворністю, хоча назагал характеризувалися слабшим тиском та значно меншою ідеологічною аґресивністю, ніж то фіксували в підросійській Україні. Не дивно, що сприятливіші умови менш згубно позначились на розвої культурно-освітнього руху в галицько-волинському краї, де у 80-90-х роках XIX століття українська мова вже виступала провідним національно-консолідуючим чинником. Хоча, як то можна вивести з докорів С. Воробкевича, що він їх оприявнив у вірші «Рідна мова», стан справ у тій царині життя на тих теренах також бажав бути кращим. Цим настроєм пройнята й поезія Тимотея Бордуляка «Нетямущим», написана 1892 року:

Є на Русі-Україні
Перевертнів сила,
Котрих очі тьма кромішна
Грубо засліпила, –

Котрих серце отруєю
Злою наповнилось
І до всього, що лиш рідне,
В камінь замінилось…

То ж кричать вони і виють,
Мов вовки голодні,
І болотом обкидають
Святощі народні…

Рідну мову, рідне слово
Люто зневажають,
На робітників трудящих
Камінням метають.

Й де лиш можуть, всюди шкодять
Нашій святій справі,
Недолюдки юродиві,
Зрадники лукаві…

Всюди шкодять, щоб вгодити
Згубними ділами
Волі тих, що їх зробили
Собі наймитами…

Наймити ви, нетямущі!
Раз вже схаменітесь,
Юдин гріш від себе киньте
Й Богу помолітесь,

Щоб відкрив вам сліпі очі,
Щоб вам в серце бідне
Вщепив любов і надію
До того, що рідне…

Схаменітесь і погляньте:
Народ оживає,
Будиться зі сну твердого,
Пута розриває…

Схаменіться й полюбіте
Домашнюю волю
Та не пхайте самохіттю
Під кнути в недолю…

Схаменіться, поки час ще,
Бо буде вам горе,
Коли нарід прокинеться
І лихо поборе…[123]

Творчу естафету своїх попередників підхопила й гідно продовжила Леся Українка – фізично квола, недужа й зморена, проте духовно незламна. Чи не найкраще сенс її творчости відображається у вірші «Слово, чому ти не твердая криця», що був написаний 1896 року, в пору, коли хвороба поетеси різко прогресувала:

… Слово, моя ти єдиная зброє,
Ми не повинні загинуть обоє!
Може, в руках невідомих братів
Станеш ти кращим мечем для катів.[124]

Над великим значенням мови в житті будь-якої етнічної спільноти розмірковував також Михайло Коцюбинський: «… кожному народові, – писав він, – в тому числі й українцям, „належиться", між іншим, якомога ширше і повніше розвивати свою духовну сутність і, паралельно до свого культурного росту, поступово удосконалювати знаряддя своєї думки – мову, в якій, як у дзеркалі, відображається і історія, і світогляд, і характер даного народу».[125]

Сущим неподобством вважав сам факт постановки питання про можливість існування української науки, культури та мистецтва видатний вітчизняний історик Михайло Грушевський: «Тепер, – зазначав він 1899 року, – коли українська література й наука давно вийшла з пелюшок і зайняла місце серед інших слов'янських, розправляти над тим, чи українська література або наука мають існувати – така ж безцільна річ, як застановлятися над дорослим чоловіком, чи має він право жити на світі, чи з'явився „без достаточного к тому основанія"».[126]

Та, мабуть, не помилимось, коли головну ролю в тих зрушеннях стосовно українського питання межі XIX-XX століть відведемо І. Франкові – будителю дум народних, українському Мойсеєві, який, торуючи шлях

123. Там само. – С. 104-105.
124. Там само. – С. 130.
125. Там само. – С. 266.
126. Там само. – С. 126.

національного визволення, чимдалі знемагався і фізично, і духовно, але не полишав мрії вивести рідний народ на дорогу поступу й процвітання. Цим щирим волінням пройняті й творчі зусилля І. Франка, що об'єднувались довкола мовної проблематики. Не сприймаючи, скажімо, «язичіє» москвофілів, їхньої мови, яку називав чудернацькою мішаниною «церковщини, російської і польщини»,[127] розведеної на галицько-руському діалекті, великий трудівник на ниві української культури робив усе від нього залежне, щоб викрити ту тенденцію, що була заснована на «цілій системі навмисних брехень і ненавмисних ілюзій».[128] Критично ставився І. Франко й до сухих вимог українських граматик. Так, у статті «Літературна мова й діялекти» він, зокрема, писав: «... у Галичині, де друковано і писано довжезний ряд граматик від Могильницького до Огоновського, де ті граматики товкмачено тисячам інтеліґентних дітей у голови на шкільній лаві, все-таки знання нашої народної мови дуже мале, язик поплутаний і запоганений, язикове почуття у всіх, що пишуть і говорять нашою мовою, зовсім затемнене та затуплене».[129]

Взірцем мистця, який писав «бездоганно чистою, ясною, як небесна блакить, прозорою і дзвінкою українською мовою»,[130] Іван Франко вважав наддніпрянського поета Володимира Самійленка: «Мова його поезій, – зазначав видатний діяч із Галичини, –

> се один великий комплімент для будущої національної і літературної мови України, нехибна вказівка, куди мусить іти її розвій. І завважте: ся мова однаково зрозуміла, з однаковим залюбуванням читається над Сяном, Дніпром і Доном: вона вже тепер зв'язує вузлом співчуття та симпатії всі частини нашого народу. Ні про якого іншого сучасного українського письменника не можемо сього сказати. Де знайшов секрет тої мови Самійленко, не можу зміркувати, та що сей секрет не дався йому даром, що він не лише відчував, але й глибоко обдумував проблеми культурної української мови, на се маємо найкращий доказ у його поезії «Українська мова».[131]

З огляду на те, що вищезгаданий вірш нами вже аналізувався, дозволимо собі подивуватися з маштабности та глибини Франкових уболівань: переймаючись «збагаченням і очищенням мови»,[132] учений враховував, що розділений між трьома державами, український народ у кожній своїй частині «мав загалом інакші закони щодо національних і освітніх прав».[133] Він

127. Сербенська О. Франкова концепція зв'язку мови і духовності // Записки наукового товариства ім. Шевченка. Праці філологічної секції. – Львів, 1990. – Т. CCXXI. – С. 243.
128. Там само.
129. Франко І. Зібрання творів у 50 т. – К.: «Наукова думка», 1982. – Т. 37. – С. 206.
130. Там само. – С. 184.
131. Там само. – С. 204.
132. Сербенська О. Франкова концепція зв'язку мови і духовності // Записки наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1990. – Т. CCXXI. – С. 243.
133. Франко І. Зібрання творів у 50 т. – К.: «Наукова думка», 1984. – Т. 41. – С. 87.

також був свідомий, що «відмінні політичні, хоч однаково важкі соціяльні обставини в Росії і в Галичині, не сприяли витворенню багатого духовного життя народу»,[134] а «нове письменство українсько-руське довгий час мусило йти різними дорогами, інколи блудити манівцями...».[135] Тому, осмислюючи шляхи розвитку національної мови і культурного поступу взагалі, І. Франко підходив до розв'язання назрілих проблем комплексно і з розумінням того, що «боротьба за правопис, за мову, звичаї, обряди завжди мала глибший, політичний підклад»[136] і становила етапи, що вели до найголовнішого – «боротьби о народ і його душу».[137] З іншого боку, чітко усвідомлюючи, що для подолання макаронічного московського язичія конче необхідні «терпеливість, вирозумілість на людські слабості і невтомна праця над підношенням загального рівня просвіти не тільки серед „темних" мас, але й серед іґнорантної та гордої на свою іґнорацію [...] інтеліґенції».[138] Каменяр дбав про подолання наявних труднощів через «пильні студії над народністю і давнішою літературою, через пильне черпання із спільних усім криниць загальнолюдської освіти і цивілізації».[139] «Поки наша освіта і література, – наголошував І. Франко, – не станеся наскрізь інтернаціональною за своїм змістом і методом, доти у нас не буде національних освіти і літератури; поки наша інтеліґенція не набереться всесвітніх думок і поглядів наукових та естетичних, поти не станеся справді національною інтеліґенцією, а буде карикатурою або невдачною копією раз польської то знов угорської або російської інтеліґенції».[140]

1905 рік був позначений виходом іще двох примітних праць І. Франка, які побачили світ під промовистими заголовками: «Етимологія і фонетика в южноруській літературі» та «Двоязичність і дволичність». У першій з них учений із прикрістю констатував: «... побідила етимологія, та разом з нею й язикова та речева мертвеччина, якої у нас давно не було».[141] А далі, з'ясовуючи суспільно-політичні детермінанти, що могли вплинути на мовно-стилістичні особливості письма речників двох типів правопису, І. Франко зауважував: «Та й у них цікаво слідити різнорідні еволюції в думках політичних, суспільних, освітніх: радикальним думкам відповідає чиста народна мова і фонетична правопись; коли ж думки тупіють,

134. Сербенська О. Франкова концепція зв'язку мови і духовності // Записки наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1990. – Т. CCXXI. – С. 239.

135. Франко І. Зібрання творів у 50 т. – К.: «Наукова думка», 1981. – Т. 29. – С. 42.

136. Сербенська О. Франкова концепція зв'язку мови і духовності // Записки наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1990. – Т. CCXXI. – С. 239.

137. Франко І. Зібрання творів у 50 т. – К.: «Наукова думка», 1984. – Т. 41. – С. 65.

138. Франко І. Зібрання творів у 50 т. – К.: «Наукова думка», 1986. – Т. 46. – Ч. 2. – С. 313.

139. Франко І. Зібрання творів у 50 т. – К.: «Наукова думка», 1981. – Т. 29. – С. 42.

140. Франко І. Статті і матеріали. – Л.: Вид-во Львівського університету, 1962. – Зб. 9. – С. 165.

141. Сербенська О. Франкова концепція зв'язку мови і духовності // Записки наукового товариства ім. Шевченка. Праці філологічної секції. – Л., 1990. – Т. CCXXI. – С. 248.

люди починають спекулювати на щось, вмотуватися в опортуністичну філософію, то й фонетика звільна змінюється етимологією, мова робиться пліхша і зміст відбігає від народного життя».[142] Заледве бездоганне, як на наукову пробу, і вже з тієї причини не варте абсолютизації, це положення знайшло свій розвиток у наступній статті, що була опублікована в «Літературно-Науковому Вістнику» і через свою ідеологічну спрямованість не передруковувалась у жодному з видань творів І. Франка совєтського періоду (у тому числі не була включена й до 50-томного академічного видання!). У її вступній частині містилась викривальна характеристика москвофільства як політичного явища: «Висловлювані pro foro externo поклики оборони руської народности перед польонізацією і грецького обряду перед латинізацією, – відзначав І. Франко, – показуються чим раз виразнійше грубо підмальованими шільдами, під якими довгі літа провадився шиночок дуже нечистих інтересів, ішла потайна ліцітація на опостазію, відступство від служби інтересам рідного народу, ішов на службу ріжним темним силам дома й за границею».[143] Надалі головну увагу І. Франка привертає постать Івана Наумовича, діяльність якого в українських колах викликала неоднозначні реакції. Не в останню чергу це пояснювалось фактом його переходу на російську мову, над яким І. Франко розмірковував у такий спосіб:

> На мою думку, тут лежить глибокий психольогічний проблєм, якого корінє сягає малодосліджених доси тайників – зв'язку людської психіки з тими ніби то конвенціяльними, а про те так дивно органічними системами звуків, що називаємо рідною мовою. Здається, що таке рідна мова? Чим вона ліпша для мене від усякої иншої і що мені вадить при нагоді заміняти її на всяку иншу? Практик, утилітарист не надумуючися ані хвилини скаже: пусте питанє! Мова – спосіб комунікації людей з людьми, і маючи до вибору я беру ту, яка дає мені можність комунікуватися з більшим числом людей. А тимчасом якась таємна сила в людській природі каже: «Pardon, ти не маєш до вибору: в якій мові вродився і виховався, тої без окалічення своєї душі не можеш покинути, так як не можеш замінятися з ким иншим своєю шкірою». І чим висша, тонша, субтельніша організація чоловіка, тим тяжче дається і страшнійше карається йому така переміна. Візьміть для прикладу двох геніяльних Українців – Гоголя і Шевченка. Як безмірно кориснійші були обставини, серед яких писав Гоголь у порівнаню до тих, серед яких пройшло бурлацьке та невольницьке житє Шевченка! А в їх духовій діяльності що бачимо? У Гоголя прудкий хід на недосяжні височини атизму, та на тих височинах заворот голови, внутрішнє роздвоєнє, чорні сумніви і упадок у дебрі містицизму; а в Шевченка рівну, ясну дорогу все в гору та в гору, все на висші, світлійші височини, до таких гармонійних акордів гуманної євангелії, як «Марія».[144]

142. Франко І. Зібрання творів у 50 т. – К.: «Наукова думка», 1981. – Т. 29. – С. 163.

143. Франко І. Двоязичність і дволичність // Літературно-Науковий Вістник. – Львів, 1915. – Т. XXX. – Кн. VI. – С. 231.

144. Там само. – С. 233.

Вволивши собі навести цей досить об'ємний уривок зі статті, деякі положення якої можуть викликати дискусію, а то й бути науково спростованими, віддамо іще раз належне громадянсько-патріотичній позиції І. Франка. «Люди, що могли б були зробитися пожиточними діячами на рідній ниві, – з жалем відзначав учений, –

> люди талановиті і працьовиті, перенявшися нещасною манією – міняти свою рідну мову на чужу, раптом робилися мов духово в части спаралізовані, тратили живе чутє до живих потреб рідного народа і вимогів сучасности, забивалися в мертву і навіть науково безплідну старовину, як Петрушевич, марнували свій талант, як Микола Устіянович та Гушалевич, або кидали рідний край і йшли туди, де їх внутрішнє роздвоєнє хоч по часі й могло бути коли не усунене, то заглушене (Головацький і многі инші ренеґати, останній Ю. Яворський).[145]

Не станемо коментувати вищевикладені оцінки: їх полемічність очевидна, а категоризм, у підтексті якого проглядається виразний політичний сеґмент, є тим подразником, що провокував поділ опонентів на «московський бруд» та «варшавське сміття». Між тим, розмірковуючи над проблемами української мови з її російським елементом та польською домішкою, маємо a priori визнати: на те були поважні причини, сутність яких лежала у сфері великої політики. А вона, як уже не раз пересвідчувались, не була чулою до національних інтересів українського народу, і її можна визнати не лише «хибною в своїх заложеннях»,[146] але й «злочинною в своїх наслідках».[147] «В українських масах, – зазначає щодо цього питання Є. Онацький, – вона породжувала анальфабетизм, неуцтво; в українській інтеліґенції – трагедії дворушности та ренеґатства, морального занепаду; в людстві – збідніння на всі ті багатства духової культури, які міг би принести український народ в повній посілості своїх здібностей і сил».[148] Саме через це кращі твори І. Франка сповнені звірливости й розпачу, докорів і безнадії, віри та сумнівів. Такими почуттями надхнутий і його «Мойсей», поема-роздум, твір-маніфест, котрим автор влучніше за будь-які аналітичні розмисли виповів найсокровенніше, найзаповітніше, найболючіше:

Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздорожжу,
Людським презирством, ніби струпом, вкритий!

Твоїм будущим душу я тривожу,
Від сорому, який нащадків пізніх
Палитиме, заснути я не можу.

145. Там само. – С. 231.
146. Онацький Є. Як український народ боронив і розвивав свою мову // Календар-альманах «Відродження». – Буенос-Айрес, 1949. – С. 97.
147. Там само.
148. Там само.

Невже тобі на таблицях залізних
Записано в сусідів бути гноєм,
Тяглом у поїздах їх бистроїзних?

Невже повік уділом буде твоїм
Укрита злість, облудлива покірність
Усякому, хто зрадою й розбоєм

Тебе скував і заприсяг на вірність?
Невже тобі лиш не судилось діло,
Що б виявило твоїх сил безмірність?

Невже задарма стільки серць горіло
До тебе найсвятішою любов'ю,
Тобі офіруючи душу й тіло?

...
О ні! Не самі сльози і зідхання
Тобі судились! Вірю в силу духа
І в день воскресний твойого повстання.

О, якби хвилю вдать, що слова слуха,
І слово вдать, що в хвилю ту блаженну
Вздоровлює й огнем живущим буха!

О, якби пісню вдать палку, відхненну,
Що міліони порива з собою,
Окрилює, веде на путь спасенну!

Якби!.. Та нам, знесиленим журбою,
Роздертим сумнівами, битим стидом, –
Не нам тебе провадити до бою!

...
Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,

Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі.[149]

Прозірливість цих слів не забарив перевірити ближчий час, початок якому поклала Лютнева революція 1905 року. Бо властиво вже тоді, ще за життя І. Франка, серед зойку, грому та блискавиць запеклої боротьби, в якій змагалися не тільки пером, але й оружно, і де точилися суперечки не на життя, а на смерть, була спізнана епічна сутність поетового вислову «Якби ти знав, як много важить слово»[150] та доглибний сенс віршової сентенції:

149. Франко І. Гримить. Вірші та поеми. – К.: «Радянська школа». 1986. – С. 577-578.
150. Сербенська О. Франкова концепція зв'язку мови і духовності // Записки наукового товариства ім. Шевченка. Праці філологічної секції. – Львів, 1990. – Т. CCXXI. – С. 248.

Слова – полова,
Але огонь в одежі слова –
Безсмертна, чудотворна фея,
Правдива іскра Прометея.[151]

Тісно переплетені з політичною складовою пори революційного звихрення, слово як семантична одиниця і мова як фактор загальнонаціонального значення стають могутнім засобом у змаганнях за уми і серця людей, за душі гноблених і упосліджених.

Не чіпаючи тієї урази, що її згодом Д. Донцов назвав «гріхом проти Духа»[152] і на яку таки слабувала частина української інтелігенції, визнаємо за безперечне: саме вона, українська національна еліта, її культурно-мистецький авангард своєю мужністю й самовідданістю, а ще зусиллями творчого генія не дали занидіти українському слову і власним прикладом насвітлювали дорогу тим, хто вже збився з праведної путі чи ж кого схилили інокультурні вітри політично сквапніших сусідів. І вже за це, за святий неспокій та щемне вболівання, що млоїли національне сумління кращих дочок і синів України, вікопомна шана всім, хто, заприсягаючись на вірність Україні, міг сказати разом з Тарасом:

Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли; у нас нема
Зерна неправди за собою.[153]

Це їм, незламним, тортурованим і шельмованим, відписуємо нехай опосередковану дотичність до появи «Записки об отмене стеснений малорусского печатного слова»,* що вийшла друком 20 лютого 1906 року і, зокрема, містила такі слова: «Українська мова не є тільки говірка російської мови: це окрема слов'янська мова. Так само як і народ український не є окрема галузь народу російського, але самостійна слов'янська народність».[154] Складена Комісією під головуванням академіка Ф. Корша та ухвалена конфедерацією Російської академії наук, ця «Записка» стала етапним науковим актом, що викликав різнорідну суспільно-політичну реакцію за 10 років перед тим, як у Російській імперії – дійсно в'язниці скорених народів – мала впасти твердиня самодержавства.

Утім, тільки-но почала розсіватись пітьма неволі на величезному обширі імперії, що несла важку повинність Першої світової війни та вступала в смугу революційних потрясінь, на небосхилі країни двоглавого орла запалала зоря нового історичного гегемона – пролетаріяту, який у союзі з селянством виступить за єдність людей праці в боротьбі проти

151. Франко І. Зібрання творів у 50 т. – К.: «Наукова думка», 1976. – Т. 3. – С. 109.

152. Донцов Д. «Гріх проти Духа» // Альманах «Гомону України» на рік 1966 у 50-річчя смерти великого сина України Івана Франка [1916-1966]. – Торонто, 1966. – С. 41-56.

153. Шевченко Т. Кобзар. – К.: «Дніпро», 1972. – С. 439.

* «Записка про відміну утисків малоросійського друкованого слова».

154. Животко А. Українське питання в поглядах представників російської суспільної думки // Наша культура (Вінніпег). – 1935. – Кн. 8. – Листопад. – С. 505.

олігархічного свавілля, утисків та обмежень. Стосувалася вона й сфери мовно-культурної. У кожному разі, звільнене від цензурних кайданів українське слово пробудило в зболених серцях людей серпа і молота святобливі почуття торжества історичної справедливости. Запанував цей настрій і в середовищі української інтеліґенції, яка, здавалось, отримала ключі від брами, що вела в царство рідної мови. Чом не приклад поезія Олександра Олеся, в якій він міжреволюційної пори з властивою добі патетикою ейфорійно задеклямував:

Як довго ждали ми своєї волі слова,
І ось воно співа, бринить,
Бринить – співає наша мова,
Чарує, тішить і п'янить.
Як довго ждали ми… Уклін чолом народу,
Що рідну мову нам зберіг,
Зберіг в таку страшну негоду,
Коли він сам стоять не міг.[155]

Але на ці кольори творчої веселки не забарить упасти тінь політичної підступности Влади Совєтів. Мистецьке розчарування спіткає й духозірку когорту майстрів художнього слова: покликані революцією на передній фронт ідеологічної боротьби, вони вельми швидко опиняться в становищі заручників революційної Немезіди. Немало з них зазнають духовної короткозорости, з якою нерідко втрачався сенс віршової репліки Ципріяна Каміна Норвіда:

Не меч, не щит рятують мову –
Лише безсмертні твори.[156]

Отже, узагальнюючи нашу розмову про особливості розвитку мови та український літературний процес XI – поч. XX століття маємо визнати:

- у нашої теми багато больових точок;
- українська мова в широкому розумінні цього поняття має багатовікове доісторичне та історичне минуле;
- із прийняттям християнства в Київській Русі писемно-літературною мовою була старослов'янська;
- термін «давньоруський» з лінґвістичної точки зору не витримує критики і в кращому разі може застосовуватись щодо літературного спадку Київської Русі князівського періоду;
- з остаточним сформуванням та виокремленням української, російської та білоруської мов сфера вживання старослов'янської мови звужується, а натомість позиції давньоукраїнської мови значно посилюються;
- на мовну переорієнтацію XVI-XVII ст. винятковий вплив мав конфесійний чинник;

155. Найдорожчий скарб. Слово про рідну мову: Поезії, вислови. – К.: «Радянський письменник». 1990. – С. 141.

156. Там само. – С. 72.

• перехід письменства на розмовно-побутову мову українського автохтону мав внутрішні причини (козаччина, демократизація літературного руху, народницькі тенденції) і водночас відображав зовнішню специфіку європейського розвитку;

• знаменним твором нової української літератури стала «Енеїда» І. Котляревського;

• перебуваючи у складі різних державних утворень, Русь-Україна зазнавала сильних культурних впливів, що загрожувало українській мові небезпекою спольщення, змосковщення, румунізації, онімечення, мадяризації...

• принцип писати виключно народною мовою запанував в Україні за часів Т. Шевченка, однак на заваді до його утвердження стояли численні заборони Російської імперії;

• своїми досягненнями українська мова XIX ст. має завдячувати виключно художникам слова.

Крім того, дещо зміщуючи кут зору, можемо підмітити:

• у дослідженні мовної проблематики і дотепер використовуються методи та застосовуються «технології», які нічого спільного з мовознавчою наукою не мають;

• мова є «продуктом» життєдіяльности того чи іншого національного організму і є тим, що складає сутність її носія;

• підкреслюючи ролю національної субстанції у мовотворчому процесі, не варто «знеособлювати» заслуги геніяльно обдарованих особистостей, зневажати їхній внесок у розвиток української мови, яка має право називатися мовою Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, П. Тичини, М. Рильського...

• звільняючись від полону спекулятивних домислів та політичної заанґажованости в дослідженні мовної проблематики, слід пам'ятати, що будь-яке імперське утворення прагне уніфікації, «єдиномислія» і цю його природну властивість необхідно враховувати, оцінюючи минуле та прозираючи майбуття;

• спроби фетишизувати мовну сферу чи абсолютизувати її значення призводять до збочень, несумісних з природою мовного життя, а ще – до сумних політичних наслідків, про що не варто забувати і тим, хто почувається нащадком діячів імперського мислення, і тим, хто сам факт проголошення Україною державної незалежности ладен розглядати тільки в площині політичних інспірацій, і, зрештою, тому, хто, живучи в Україні та поза її межами, звик дихати озоном рідної культури і вже через те не може і не хоче змиритися з тим, що в нашій, уже не чужій, але ще не своїй Україні зміст національної ідентичности, як і мовно-культурні завдання часу або ж не відповідають його власним уявленням чи переконанням, або, на його думку, ще не цілком задовольняють потреби загальнодержавного значення. ❑

Володимир Погребенник

Іван Франко в естетично-літературознавчій рецепції Романа Олійника-Рахманного

Постать українського Мойсея надзвичайно імпонувала його краянинові Романові Олійнику, народженому через два з половиною роки по смерті того, хто так і не дочекався «розвидняющогося дня» України (виникнення УНР, ЗУНР, свята Злуки), хоча й виховав ту «коменду», за висловом В. Стефаника, що відродила вітчизну на політичній мапі світу. Огром і виразна «україноцентричність» Франкової творчости, як художньої, так і публіцистичної, наснаженість самостійницьким і соборницьким патосом іще з початку 80-х років, його високий авторитет посприяли налагодженню продуктивного діялогу. Він тривав не одне десятиліття й увінчався спеціяльними франкознавчими студіями.

У концепції журналіста й есеїста Франко – той майстер слова, який разом із Шевченком визначив український шлях для всіх «трудовиків» культури, «незламний патріот», із творчости якого їм треба черпати надхнення. В оцінці історика Франко «розширив поняття української нації на прадавні українські землі та на всі часи накреслив величезну візію української держави».* Втілено її в урочих словах поеми «Мойсей», до якої найчастіш апелював публіцист: український народ колись «трусне Кавказ», «впережеться Бескидом», стане «хазяїном домовитим» у своїй хаті та на власнім полі, у «народів вольних колі». В рецепції політика Франко цінний як діяч, що остеріг українство: нізащо не слід обмежуватися самою культурно-освітньою діяльністю (див.: РПУ, 664). Як один із тих мислителів, котрі ідейно уфундували український людяний визвольний націоналізм. Для людини і громадського діяча Р. Олійника великий соборник вартий наслідування за принципову твердість і особливу відпорність, відбиту в лицарському гаслі молодого поета: «Проти рожна перти…»,** за патріотизм, по-франківськи скваліфікований як «ланцюг обов'язку»,*** що ним «людина добровільно приковує себе до пекучих проблем свого

* Рахманний Р. На шляху до Великої України // Вибрані есеї та статті 1945-1990 / Упор. Л. Федорук. – К.: Видавництво Товариства «Просвіта». – 1997. – С. 197. Далі – РПУ.

** Рахманний Р. Україна атомного віку // Есеї і статті, 1945-1986. – Торонто: Видавництво «Гомін України», 1987. – Т. 1. – С. 131. Далі в дужках у тексті – УАВ.

*** У цитованій автобіографічній сповіді «Nieco o sobie samym» обов'язок наділено означенням «собачий». У статті «За який прапор?», що вийшла роком раніше, також вживається цей характерний епітет.

пригнобленого народу» (РПУ, 463). Для публіциста й есеїста Романа Рахманного Франко-суспільствознавець – зразок аналітичної глибини, історіософської зіркости.

Доказом слушности останньої тези є політологічна «репліка» під назвою «Чим небезпечний російський лібералізм» («Гомін України», 1988). На підставі осмислення «Одвертого листа до галицької української молодежі» стверджено дотеперішню актуальність пересторог і порад Франка. Головна з них у XXI столітті не менш важлива – перебуваючи в ситуації «між молотом і ковадлом», українцям не варто сподіватися на лібералізм північного сусіда. Навпаки, не гаючися слід витворювати національний «суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, звідки б вона не йшла» (УАВ, III, 480).

Цінні франкознавчі думки й оцінки Романа Рахманного акумулювала студія «Світлий дороговказ на українській пустелі» («Свобода», 1982). Вже зачинний її акорд вивів генезу всіх людей української національности від «Кобзаря». Їхній же самостійницький гарт – із Франкової кузні. Наступне анафорично-паралелістичне підхоплення пов'язало Шевченкове слово, що вогняним стовпом вказує напрям до «обіцяної землі», з біблійною образністю, опрацьованою в поемі «Мойсей». Так високохудожньо-«колажно» зроджено асоціяцію: «Іван Франко став для наших предків Мойсеєм, що йдучи за Шевченковим знаком, вивів їх із неволі» на твердий гостинець української самостійної державности. Проте цілком згоджуємося з франкознавцем, заповіти двох велетів нашої нації «не відсвіжуються в пам'яті українського суспільства». Скажемо більше – не всі вони навіть відомі йому. На сором великий, досі архівними залишаються писання хворого тілом, проте дужого духом Івана Франка періоду 1914-1916 рр. Наприклад, поетична рефлексія «А ми з чим?», що закликала українців за прикладом інших націй ставати до високих брам самостійного державного життя. Воістину немає пророка у вітчизні своїй: заповіти генія у власній державі роками чекають на фінансування!

У знаменній частині статті під назвою «Применшування велетнів» Роман Рахманний із патріотичним обуренням протестує проти свідомих маніпуляцій-наруги в підсовєтській Україні над Шевченком і Франком у спосіб піднесення соціяльних аспектів їхньої творчости на противагу національно-державницьким і самостійницьким. Інший поширений варіянт СССР-івського маніпулювання, виведений автором під денне світло, – нехтування їхніми ідеями боротьби за національне й соціяльне визволення українців із-під російського ярма. Натомість фальсифікатори, виконуючи московське замовлення, штучно різьбили з Шевченка «постать голосільника над недолею частини т. зв. трудового люду без виразного національного обличчя» (РПУ, 240). Свідомо вихолощувалося Франкове державництво, коли в «спецфондах» ув'язнювалися «Великі роковини», «Не

пора» й інші твори, сповнені національно-патріотичного патосу. Критично поставився Р. Рахманний і до діяспорної практики славити Шевченка концертами дітвори неначе дитячого письменника чи нерозсудливо відсовувати в тінь Франка – родоначальника когорти героїв.

Тим-то франкознавчий дискурс частини «Пророк і провідник» цитатою з іще молодого поета «Не пора, не пора, не пора / Москалеві й ляхові служить...» ствердив значення нашого Мойсея у виведенні «української громадсько-політичної думки з чужинецької неволі», підкреслив піонерне в Європі значення Франка-літератора, науковця й громадсько-політичного діяча. Цитатою із забороненої совєтською цензурою передмови до збірки «Мій Ізмарагд» про жорстокі часи й породжену ними марксистську «формальну релігію, основану на догмах клясової боротьби», потвердив прозірливість українського мислителя. Через три з половиною десятиліття її ще раз виявив страшний рік штучного голодомору.

Кульмінація та розв'язка франкознавчої белетризованої студії – частина «Озброєний українець». Цілком справедливо потрактований як гуманіст і водночас речник права кожного народу на суверенне існування, Франко розкрився в ній як історіософ, котрий «не переставав закликати своїх земляків від Бескиду по Кавказ озброюватися: освітою, наукою, почуттям особистої гідности, збройними вміннями і засобами» (РПУ, 242). Право на такі твердження дала Р. Олійникові історія України початку XX століття, зокрема розвиток українського січового стрілецтва (пишаюся належністю до нього мого діда педагога Михайла Базника, учасника боїв на Маківці), а також сама художня творчість Франка. Серед його патріотичних осягів є й маршова пісня «Гей, Січ іде!», написана спеціяльно для молодого січового руху. «Усусуси», його «озброєні сини й дочки», як відомо з біографії Франка та спогадів про нього, дійсно заопікувалися поетом у тяжкі роки війни, поза межами можливого захищали неподільну й вільну Вкраїну в чотирикутниках смерти. Завдяки їм Іван Франко міг бачити обриси своєї щасливої країни-мрії від Кубані аж до Сяну-річки.

Практичною настановою-висновком автора статті «Світлий дороговказ на українській пустелі» є вірне синівське, громадянське усвідомлення необхідности відновити вшанування пам'яті й подвигу Івана Франка. Причому саме в ті травневі дні, коли син українського коваля, утомлений ціложиттєвою працею, одійшов у засвіти й полишив нам визвольний вогонь вічного революціонера – той «дух, що тіло рве до бою» – та заповітні гартовані слова. Їм під силу ще й тепер витворювати народ героїв як «органічний продукт українського ґрунту й української історії». І як би не намагалися сьогоднішні українські соціялісти чи соціял-демократи «присусідитися» до Івана Франка, проголосити його «своїм» – беззаперечною істиною залишиться той факт, що навіть у період симпатій до західноевропейського типу соціял-демократизму зі «щиролюдським обличчям» (із ним молодий Франко пов'язував надії на припинення соціяльного та націо-

нального гніту українців) автор гімну «Не пора» був насамперед патріотом-соборником. Його творчість, як резюмував Р. Рахманний, і «далі залишається незамінною кузнею української державницької думки й бойової готовности провести цю думку в життя» (РПУ, 243).

Коштовні еманації поезії Каменяра, розсипані сторінками інших есеїв і статтей «України атомного віку» та «Роздумів про Україну», дечим можуть доповнити франкознавчі міркування, сконденсовано репрезентовані «Світлим дороговказом...». Наприклад, визначенням активізму в особистому й національному як філософії людського діяння. У живій етиці Франка, учительно-імперативно поданій в останньому «Кривавому сні» з циклу «Тюремні сонети» як протидія репресивним заходам російсько-імперської влади, наснажила терцети ідея чину:

М'які серця в вас, бо трусливі вчасти!
А звір зневаги до людей і власти,
І тьма росте і виситься над вами!

Ми, його жертви, вас звемо з могили:
«Не м'якніть без часу! Гартуйте сили!
Гоніте звіра, бийте, рвіть зубами!».

Саме такі уступи схарактеризував публіцист за допомогою знаменних Франкових алегорій: «одежу слова» в них, мовляв, виповнено «вогнем» поетового таланту (РПУ, 443). Вогонь його творчого слова й візія України «від Бескиду по Кавказ» стали мотивацією до чину вояків УНР, УГА, ОУН-УПА (УАВ, III, 290). Концепція Батьківщини як геополітичної суспільної одиниці в указаних межах, поетично окреслена на всі часи Франком у циклі «Україна», у «Святовечірній казці» та в поемі «Мойсей», синтезувала заповітні мрії попередників. У статті «Актуальність самостійницьких ідей» серед них названо В. Антоновича, О. Конисього, П. Куліша, а також І. Нечуя-Левицького, М. Лисенка, М. Грушевського, Лесю Українку й С. Петлюру (див. про це також: РПУ, 650).

Неодноразово Роман Рахманний ремінісценціював ключові образи «другого заповіту української літератури» (Юрій Шевельов) – поеми «Мойсей». Окрім уже згаданих мотивів і образів, до їх числа входять іще такі: 1) порівняння з «паралітиком на роздорожжі» для тих українських людських одиниць, які втратили органічний зв'язок із самою суттю української душі («Немов материнська молитва»: УАВ, III, 160); 2) асоціяція для виразу бажання справжніх патріотів бачити вітчизну державою, рівною серед рівних, а не «тяглом у поїздах бистроїзних» народів-сусідів («Зустріч з Україною» на ЕКСПО-67»: УАВ, I, 412); 3) образ-емоція для відтворення почуття вищезгаданих українців, які не знаходять собі місця від «сорому, який нащадків пізніх палитиме» («Дон Кіхот і Гамлет на горі»: РПУ, 422); 4) зіставна конструкція для характеристики Шевченкового послідовника Франка, який, «неначе Мойсей ізраїльтян, провадив українців через зрадливу пусте-

лю Східньої Европи» (стаття «відшевченківського» назовництва «Коли ще мудрість у нас була своя»: УАВ, III, 483).

У числі інших, самобутньо-оказіонально зінтерпретованих творів українського Мойсея, у Франкіяні Р. Рахманного свій слід залишили славнозвісні «Каменярі» та поема «Іван Вишенський», «Ідилія» і «Великі роковини», «Блаженний муж, що йде на суд неправих…» і «Сипле, сипле, сипле сніг», «Колись в сонетах Данте і Петрарка…» і «Як голова болить! Пожовклі карти…», а також сюжетна основа останнього твору – «Леґенда про св. Матвія». Так, ця одна з багатьох леґенд Івана Франка дала імпульс болючим суб'єктивним візіям вірша «Як голова болить! Пожовклі карти…», що зайняв важливе місце в статті «Наше місце в бою за душу свого народу». В ній публіцист транспонував ключовий вузол сюжету про св. Матвія. Ліричний герой вищеназваної поезії із циклу «Із книги Кааф» – а це сам Франко-книжник, – стомленими очима насилу прочитує давній рукопис (парадокси совєтської цензури: у п'ятдесятитомник «Леґенда про св. Матвія» з її «ласки» не перейшла, а у вірші основна частина леґенди наведена, дивом «уцілівши»!). В ньому повідано, як святий прийшов у «город людожерів», які чужих «… хапали, / І, вивертівши очі, напували / Отруйним зіллям, і в тюрму саджали, / І клали їсти їм траву-отаву».

Цілком нетрадиційним, породженим антигуманною практикою тоталітарних режимів XX століття є прочитання Р. Рахманним наведених канібальсько-жаских подробиць: «Франко передбачив, як органи чужої влади наркотиками будуть ламати волю в'язня». Репродукуючи розвиток мотиву в ключі франківського-таки ототожнення себе з Матвієм-бранцем, Рахманний екстраполював стан автора-героя на трагедійне самовідчуття жертви деспотичного режиму. Темному в'язню болить найбільше, «що, зведений / До стану травоїдної худоби, / Я тямки чоловіцтва ще не стратив». Іскра надії на рятівника з того боку Чорномор'я розгоряється в душі героя намарне. Погребальним дзвоном (як і в одному з творів «Зів'ялого листя») лунають заключні слова вірша «Не надійся нічого! Мовчи і жди!». Тобто, коментував Р. Олійник із черговим несподіваним вигином реалістичної думки колишнього підпільника, «просякнутому ворожою ідеологією нічого чекати чудесного визволу» (УАВ, II, 420).

Ця незвичайна леґенда «двоголосно» ввійшла й у статтю 1977 року «Самовизначення християнської України». Її серцевинний патос є вельми актуальним для українців і на початку XXI ст. Адже Р. Олійник у ній усіма фібрами душі протестував проти розчахнутости українців межи різними церквами й конфесіями, проти трактування чужоземними центрами українців як німого товару, який вільно навертати у свою віру або й торгувати ним. Із неабиякою експресією та силою виразу втілено моління рідних душ однієї змученої християнської родини – «поклик любови української:

– Брате! Сестро!.. І я весь у ранах на своєму хресті!.. І лише на тебе я надіюсь, бо вірю: твоя українська барка – „десь із Чорномор'я" – прича-

лить до моєї Ґолґоти…». Підсторінковий поклик франкознавця розкрив джерело образности для ширшого кола читачів відсиланням до наступних двох строф «Леґенди про св. Матвія»:

А може… може там
Далеко десь, по той бік Чорномор'я
Маленька барка надува вітрила,
І в ній сидить Спаситель твій, що чудом

Перепливе безодню і ввійде
В останню ніч у цю сумну темницю,
І верне зір тобі і скаже:
«Встань і вийди!».

Цей апокриф про святого Матвія в місті людожерів передав почуття самого автора. Відчувши себе таким бранцем, він увійшов як центральний персонаж у символічну леґенду про в'язня-велетня. Марність віри (требабо покладатися на власні сили) у вибавлення бранця за допомогою якогось тавматурга-визволителя майстерно передала Леся Українка в листі до Франка від 13, 14 січня 1905 року. Слідом за ними, звернувшись до того самого апокрифічного джерела, Р. Рахманний, по-перше, солідаризувався з Франковим твердженням «колись у леґендах так бувало, та не тепер», заперечивши в есеї «На годиннику історичної пам'яті – дванадцята» («Гомін України», 1986) віру в автоматичність приходу волі. По-друге, оригінально переосмислив апокриф задля ствердження: в єдиному і ще дуже міцному дереві українського християнства «кружляють життєтворчі соки української віри, гідности, любови й надії на відродження…» (РПУ, 326). Такою ж самостійницькою сподіванкою насичена й Франкова теза з іншого твору, теж відсутнього в п'ятдесятитомнику, – драматичного етюду «Великі роковини». Вмонтована в діялог «Дон Кіхот і Гамлет на горі», вона звіщає імператив української готовности до чину на противагу зажурі над рідним безталанням: «Мовиш: „Нині інші війни". / Ну, то іншу зброю куй, / Ум гостри, насталюй волю, / Лиш воюй, а не тоскуй!» (РПУ, 406).

Цитовані вище слова потверджують приналежність Франка (див.: РПУ, 30) до когорти оборонців національної чести – таких, як Михайло Грушевський, В'ячеслав Липинський, Дмитро Донцов, Іван Багряний. Окреслити історичну місію цих видатних діячів допомогли слова Франка з циклу «На старі теми». Цікаво, що зачинним афоризмом «Блаженний муж, що йде на суд неправих / І там за правду голос свій підносить…» поет, власне, вступив у дискусію з Т. Шевченком. У переспіві першого з «Псалмів Давидових» Шевченко ствердив згідно з оригіналом зворотне: «Блаженний муж на лукаву / Не вступає раду…», хоча в поемі «Єретик» того ж року зобразив такого мужа перед неправим судом (Ян Гус на судилищі в Констанці). Рахманний же використав рядки Каменяра не тільки для оприявнення його філософії активізму й змагання поза межами можливого, а й для характеристи-

ки самого Шевченка. Адже це він, мовляв, отой блаженний муж, який іде на суд неправих і там засуджує кривдників (див.: РПУ, 571). Це він був тим, «... що в хвилях занепаду, / Коли заглухне й найчуткіша совість, / Хоч диким криком збуджує громаду / І правду й щирість відкрива, як новість» («Булава української гідности»). Ще раз ці пекучі слова зродив позірно льокальніший контекст розмислу про сорокалітній шлях часопису, що замінив зброю для всенародної справи – «Гомону України», де й було 1988 року опубліковано статтю «Несхитна вірність державницькій справі».

Таким же багатофункціональним, що ґенерує публіцистичну крилату думку, є образ каменярів, святою думкою в одну громаду скутих. Форми й «формат» спілкування з ним різняться. Початком відліку в цьому діяпазоні можна вважати мінімальний «знак» – актуалізацію символіки, давно вже прикладеної до особи його творця. Мовимо про окреслення невсипущої й мозольної як «каменярської» праці (у статті «Три етапи вільної української преси» це означення застосовано щодо журналістської діяльности). У метафоричному сенсі образ-громада послужив для піднесення справжніх українських патріотів – «Каменярі сучасної живої України». У студії «Сучасні критерії українського патріотизму», де фігурує вищеназваний підзаголовок, символіка «Каменярів» міґрувала в розмірковування над педагогічно-виховним процесом. Якщо не надто здалі педагоги звикли нарікати, пише Роман Рахманний, що краще «каміння на шляху товкти, ніж чужих дітей навчати», то справжні виховники – це каменярі. Вони в душах українських нащадків будують шлях до самостійної України, хоча разом із І. Франком могли б сказати: перемога української правди «прийде по наших аж кістках» (РПУ, 598).

Наскрізною, до того ж самобутньо розбудованою є образність поезії «Каменярі» в есеї з «літературною» назвою «Сон української ночі» («Національна трибуна», 1986). У ній сконтаміновано однойменний образ із символістської драми державницького спрямування «молодомузця» Василя Пачовського з фігурою умовности Франкового вірша. Вона відкриває статтю, функціонуючи як епіграф із вказівкою на джерело: «Я бачив дивний сон...». Наступна літературознавча думка науково-продуктивно констатувала плідність художньої форми сновидінь. У Шевченка чи Франка, рівно ж у пересічних поетів, згідно Р. Рахманного, умовний засіб сну був формою викладу думок або й засобом вислову підсвідомого, що «жевріло десь глибоко [...] як пересторога» (РПУ, 42). Дійсно, як довів у своїх дослідах К.-Г. Юнґ, а кількома роками раніше показав глибокий психолог-людинознавець Михайло Коцюбинський (новелі «В дорозі», «Сон»), уві сні на поверхню свідомости виходить підсвідоме й нагадує, мучить, остерігає. Форма сну – своя й для публіцистів, як ствердив Р. Рахманнй, пославшись на власну творчу практику.

Частина «Зовсім не каменярі» белетристично явила умовне сновидіння. «Безмірна площина». Непрохідна стіна скель. Конвенційний пейзаж

такого ж понуро-пригноблюючого, як у Франка, настрою, есеїстом генералізовано до меж кінецьсвітніх. «Тисячі таких, як я» цілеспрямовано, що ніяка сила й на мить спинити не може, не те щоб далі йшли – поступово вкопувалися-вгрузали в землю (свідоме розподібнення з «Каменярами»), при тому намагалися засипати нею копачів-лідерів, щоби їх пригальмувати. В діялозі розповідача з одним із копачів виник «відфранківський» мотив загибелі в лиховісній роботі. Могутній голос із темної безодні (в «Каменярах» – голос сильний згори) у своєму наказі так модифікував джерело: «Копайте всі! Нехай ні сухість, ані спека, ані спрага не спинять вас!» (там само, 43). Знижені тони опису інтриґують, допоки наступний підрозділ не розставить крапки над «і» – сюрреалістичне оновлення форми знаменитого вірша відбувається згідно законів спершу очудненого, а далі публіцистично-відкритого оскарження совєтської до- і післявоєнної дійсности та її «великих наглядачів», що по-інквізиторськи заохочували: «... полемізуйте всі! Нехай ні холод, ні голод у вашій країні не спинять вас у цій критиці й самокритиці, бо ваше щастя прийде щойно по ваших кістках!». Цю умовну звинувачувальну картину взаємного закопування українських інтелектуалів під спонуками «згори» ще й збагачено ремінісценціями з Миколи Зерова («Це долі нашої смутний узор...») і Миколи Хвильового («шлях у загірню комуну»). Магнетичний поклик не вщух над злощасною рівниною, пише Роман Рахманний, і на 1986 рік. Але хіба відкинуто «полемічно-плямувальні лопати» в Україні XXI століття? Хіба всі українці вилізли з проритих рівчаків? Тож і в цьому випадку маємо підстави констатувати: самобутня рецепція публіцистом національної літературної клясики слугувала актуалізації та винесенню для вирішення проблем українського суспільного життя, стала стимулом перегляду його суб'єктами своїх позицій.

Прегарна поема Франка про гідний шлях служіння Богові на рідній землі в спільних для всього народу змаганнях – «Іван Вишенський» – не раз ставала в пригоді есеїстові. Наприклад, як настроєвий камертон і поетичний канон для емоційно-експресивного виразу багатовікових українських історичних тренів. Мовимо тут про вже не раз цитований есей «На вавилонських ріках України», розпочатий мотто з Давидової псальми саме у франківській інтерпретації, спрямованій проти всілякого рабства тіла й духу – «На ріці вавилонській – і я там сидів...» (десятий вірш циклу «На старі теми»). Емоції й тямки українського екзильного гурту на березі котрогось із чужоземних потомаків органічно вклалися в лад і склад отих предківських жалінь і «невільницьких плачів» (фактором естетичного «будівництва» в останньому образі стала, гадаємо, вже й поетична творчість Лесі Українки). Їх раніше «так вражаюче відтворив Іван Франко в поемі „Іван Вишенський": „Б'ють на нас і явно, й тайно / Вороги непримиримі, / Напасти, і брехні, й зради / Нас підкопують і рвуть"» (РПУ, 267).

В іншому випадку унікальна філософська поема доволі несподівано, бо в історичному творі про пресу не йдеться, прислужилася для ствер-

дження суспільно-політичного концепту: вільна українська преса має й далі несхитно бути всеукраїнським дороговказом. Зручно й доречно приславши нижченаведені слова Франка, «найбільшого серед великих українських журналістів і публіцистів», до практичних потреб новочасного українства, Роман Рахманний ізнову довів непроминальне значення й універсальні можливості духових плодів генія:

… загрівай нас своїм словом,
будь між нами, мов та ватра
у кошарі пастухів.
Ватра, що холодних гріє,
дає світло серед ночі
і лякає злу звірюку,
душі радує живі.
Будь ти нам духовим батьком,
будь нам прикладом високим,
будь молитвою душ наших,
нашим гаслом бойовим (УАВ, I, 83).

І ці рядки – не поетична ідеалізація того, що англійці називають point of view (точка зору), а висловлення реальної необхідности щодо критеріїв і вимог. Розкриваючи трагізм нації без вільного рідного слова, нації, позірно суверенної, а насправді досмертно стиснутої, мов Лаокоон із дітьми, кільцями ворожоімперського boa constrictor'a (удава), публіцист також використав художнє джерело українського Мойсея. Мовляв, ось уже півстоліття «щоденно [немов сніг у поезії Івана Франка «Сипле, сипле, сипле сніг» – В. П.] із північної „сірої безодні / Міріядами летять ті метелики холодні" – листки газетного паперу, задрукованого чужоземною пропаґандою». Майстерно вплетений, докорінно переосмислений (уже самим переведенням із камерної сфери інтимних переживань ліричного героя ліричної драми «Зів'яле листя» в площину політичного оскарження російськоімперського колоніялізму) драматичний мінор Франка генералізовано в пуанті есею «Окупантський килим забуття. Преса Української ССР 1967 року» («Сучасність», 1967). Така режимна хижа практика «перекривання кисню» уярмленим народам «білим килимом забуття» національного – оскаржується й таврується з силою і виразністю Франкової трагічної метафорики. Під пером есеїста окреме, екстрапольоване з біографії автора «Зів'ялого листя», стало загальним, політичним і інвективним. Адже той зимовий килим забуття, «Одубіння, отупіння / Все покрив, стискає все / До найглибшого коріння…» (УАВ, III, 93).

Інакшими є функція та практичний узус присутности образних речень із поеми «Іван Вишенський» у статті «На порозі другого півстоліття», датованої 1967 роком. За жанром ця доповідь, виголошена на торонтському Всеканадському з'їзді Союзу українців-самостійників, – публіцистична медитація, присвячена становищу українства вдома і в екзилі, стосунку окремої

української людини до Батьківщини. Як зазначає автор, ця проблема для нас не нова, до неї вже звертався Франко у своєму славному творі. Від усвідомлення його особливої ваги походить порада доповідача відсвіжити в «пам'яті основну ідею тієї поеми», заохотити дітей прочитати й обміркувати її з ними. Публіцист певен: історіософський непроминальний твір «суто людського характеру» робить «велике враження на українську людину». Розповідаючи слухачам-читачам про події, які відбуваються у творі, публіцист ясує їм історичну й психологічну ситуацію, вводить у внутрішній стан афонського старця, визнаючи право кожної людини на втому. Обігрується історичний факт посольства від лучан на святу гору 1621 року; виклад щедро оздоблено коштовними цитаціями з десятої частини поеми – з листа посланців до блаженного аскета, в тому числі й уже наведеною рефлексією про підкопуючі напасті. Аналізуючи й цитуючи лист українських патріотів, Р. Рахманний виявив естетичну чуйність, коли атрибутував саме цей уступ як вершинний щодо наявного в ньому трагізму:

… Слухай, рідна Україна,
стара мати-жалібниця,
голосом плачливим кличе
своє любеє дитя.
Врем'я йде на неї люте,
перехресная дорога
перед нею – хто покаже,
яким шляхом їй іти?
Не згордуй же сим благанням!
Поспішай спасати матір!
Мож, голос твій і ум твій
все поверне на добро.

Тонко й точно прочуто конфліктні внутрішні первні в душі Йвана – «почуття національного обов'язку зударялося з релігійними прагненнями спасти власну душу» («Що мені до України? / Хай рятується, як знає, / – А мені коли б самому / Дотиснуться до Христа. / Адже я слабий і грішний! / Я не світоч, не месія, / Їх від згуби не відкуплю, / Сам із ними пропаду»). Конфлікт попервах відкидуваної патріотичної пам'яті й релігійного обов'язку призводить до поразки «в першій битві його великої війни за власну душу». Як цілком справедливо зауважив франкознавець Р. Олійник, змучений протиборством старець у кульмінації поеми Франка обміркував це питання з християнської точки зору, остаточно вирішивши – «І яке ж ти маєш право, / Черепино недобита, / Про своє спасення дбати / Там, де гине міліон?». Адже суперечить це і Христовій науці – покласти за братів власну душу…

Моління Вишенського до Розіп'ятого про чудо літературознавець витлумачив психологічно-раціонально, прикладаючи моральну науку до кожної сучасної людини: здебільшого змарнована нагода зробити добру бого-

угодну справу не повторюється, а втраченого не поверне жодне чудо. Останнє одкровення «від Івана», мовляв, є високовартісним тим, що ця остаточна істина пророкує: будь-що-будь слід рятувати край і люд свій від загибелі. Приймаючи цілком таке прочитання, що спрямовує реципієнта на хресний шлях вірности й відданости Україні в біді та в загладі, хотілося б тут запропонувати дещо іншу версію того, що відбулося в неоднозначному фіналі поеми. Врешті, наші міркування не розбігаються з ідеалістичним баченням її мистецького викінчення, протиставленого самим Р. Рахманним приземленій «практиці хлібоз'їдачів, егоїстів» (УАВ, III, 398). Тож цей кінець, на нашу думку, можна витлумачити так: пристрасне моління старця до Христа творить-таки чудо. Вишенський не гине, випавши до підложжя скелі, а йде геть від своєї печерної яскині по морю, ніби по земній тверді, слідом за баркою з посланцями ген-ген на Батьківщину. Іде, щоби служити Богові не у відірваності від світу, а в праці для рідного народу, в безпосередніх зв'язках із ним через любов і спільну боротьбу. До такого бачення фіналу підводить як емоційне тло заключної частини, так і саморух творчости Франка XX століття в напрямку до високого ідеалізму й навіть християнської містики.

Одна з перших статтей «Роздумів про Україну» – «Коли ще звірі знали українську мову» – була написана у зв'язку з появою англомовного видання «Лиса Микити».* Рецензент одразу ж підніс «геніяльність цього велетня української культури і державницької думки». Франко, підкреслив автор, як ніхто вмів промовляти до розуму та почуттів дорослих і дітвори. Поему-казку про хитрого лиса атестовано як «неповторну українською та вселюдською тематикою». Як чудову також слушно оцінено «збірку байок і казок на основі різнонаціональних і українських мотивів» під назвою «Коли ще звірі говорили». Наведені Франкові слова з передмови до цієї книжки 1903 року і справді виявили вміння проказувати до всіх – посутньо науково й водночас образно: «Наша нинішня байка й казка, це та сама Попелюшка, що заклята живе в брудній одежі в душній кухні, але насправді вона царівна родом із високого, блискучого замку».

Виявив такий талант і сам Роман Рахманний, коли за допомогою інтроспективного екскурсу в дитинство повів мову про той самий час, про який ідеться в заголовку. Звірі колись розмовляли українською, образно мислив етнолог, «не лише на Свят-Вечір, коли навіть німа тварина зі своїми українськими господарями розмовляє – новонароджену Правду прославляє» (відзначимо в цитаті «думні» аплікації дієслівними постпозиціями-римами). Щодня в дитинстві можна було почути від звірів материну мову

* Прегарний стиль цієї поеми-казки допоміг оформити опис масового руху в есеї «На годиннику історичної пам'яті – дванадцята» (до княжого двору пішло «все, що виє, гавка, квака»: УАВ, II, 162). Але образ рубача тут, гадаємо, з огляду на цілковито протилежну семантику має оригінальне походження і не є транспонованим із поеми Франка «Рубач».

завдяки писанням Франка, й «очима нашої уяви, – метафорично спогадував автор, – ми бачили великий український світ із численними добрими й менш добрими людьми українського роду» (РПУ, 18). Вони розуміли худібку, а то й із усякою нечистю могли бесідувати та посоромити її, як мовлять латинники, ad majorem Dei gloriam*. Ні, не перебільшував Р. Рахманний, стверджуючи, що мова є схованкою рідного духу, а література – джерелом довічних ідей. Зокрема, не перебільшував і значення таких творів, як «Не пора». Разом із «січовою лентою» національної барви його рядки «Не пора, не пора, не пора / Москалеві й ляхові служить, / Довершилась України кривда стара / – Нам пора для України жить!» стали символом відродження всього пригніченого українства.

Болючий сором публіциста за становище рідної мови ввібрало завершальне обрамлення. Давно, мовляв, минув той час, коли навіть із тваринами українці розмовляли своєю мовою. У чудових творах Франка «навіть рак і гадюка знають українську мову, розмовляють нею і шанують її як найпевнішого зв'язкового із світом українських людей» (РПУ, 24-25). Колись царська цензура заборонила перевидання цих творів у Києві. І хоча царату давно немає, вже понад десятиліття минуло відколи розвалився СССР, а в Києві – та й хіба тільки тут? – досі майже не чути мови Шевченка й Франка. Полум'яним звертанням до всіх щирих українців звучить у пуанті статті тюремний сонет останнього із закликом гартувати сили та гнати звіра. І справді, вже найвища пора прогнати навіть дух отих «людинозвірів»-русифікаторів...

Окремі моменти спілкування Романа Рахманного з художньо-мислительним набутком Франка виявляють: літературну обізнаність першого та слушність аналітичного узагальнення стосовно того, що в українській літературі XIX – початку XX ст. більш активними й живими в порівнянні з чоловічими є жіночі персонажі;** мистецьке чуття й дотепну іронію Франка, коли той схоплює швидким пером німецьку етноментальність в оцінці «Панцирних сонетів» Ф. Рюккерта («немов капрал гарка»); звеличування поетом нескореності духу навіть у тому випадку, коли йдеться про борця з вітряками, останнє слово якого так оформлене в поемі «Пригоди Дон-Кіхота»:

... Та не жалую я того,
Що робив, хоч не одному
З вас дурними видаються
Щирі змагання мої (РПУ, 478).

* Для більшої слави Божої.

** Прикладом, що відбиває, можливо, результат виродження чоловічого генофонду нації за колоніяльного буття, названо у «Відповіді сердитому молодому сфінксові», зокрема, меншеньку за хлопчика дівчинку з «Ідилії», яка виявляє відвагу в мандрівці до залізних стовпів.

Небуденна Франкіяна Р. Рахманного (стаття «Коли ще мудрість у нас була своя») доречно, в пов'язанні з дійсністю атомного віку, абсорбувала й публіцистику українського Мойсея, котрий, як тепер відомо, прозірливо передбачив і остеріг перед найжорстокішим тотальним тиском комуністично-поліційної держави майбутнього на кожну людську одиницю, перед величезною необмеженою владою її правителів та тріюмфом нової бюрократії над усіма формами життя суспільности. Велич мислителя і його живої етики стоїть у центрі заключної частини «Заповіт Івана Франка» зі статті «Правда догори дном» («Національна трибуна», 1984). Тут Р. Рахманний остерігає перед фальшивими пророками й антиукраїнською пропаґандою, сміливо звертається до проблеми свободи визнань, покликаючись при тому на приклад І. Франка. Цей світський автор, згідно з Р. Рахманним, мав право висловлювання в питаннях духовних, бо володів «великими знаннями Святого Письма Старого і Нового Заповітів і глибоким розумінням Христового вчення».

Такі судження, ревеляційні для багатьох сучасних українських читачів, переведено в художньо-творчу площину Франка. Зокрема, його знавець і дослідник, маючи на те всі підстави, констатував: у своїй поезії «він часто заторкував морально-етичні й релігійні питання та розв'язував їх доволі успішно». Як доказ цього Р. Рахманний називає вірш із збірки «Мій Ізмарагд», де піднесено заповідь любити ближнього, як себе самого. Нею власне й спекулюють фальшиві пророки, щоб обеззброїти борців за волю проти колоніяльного тиску. Р. Олійник – теолог і літературознавець – покликався на рядки Франка як на непідробний і важливий контрарґумент. Атрибутувавши наведені нижче строфи як належні до другого вірша з циклу «Паренетікон», поміркуємо над ними та над висновками вченого й інтерпретатора:

Не слід усякого любити без розбору.
Як добрі щепи садівник плекає?
Так, що всі зайві парості втинає,
Щоб добрі соки йшли все вгору, вгору.
Господь сказав: «Яка тобі заслуга,
Коли кохаєш свого брата, друга?
А ви любіте своїх ворогів!».
Подумай добре, що Господь велів!
Не мовив: «Моїх ворогів любіте!».
Отсе, брати, ви добре розумійте,
Що ворог Божий, ворог правди й волі,
Не варт любові вашої ніколи.

Ці глибокомудрі слова зовсім не проповідують шовіністичної ненависти до своїх ближніх іншої національности. Таке на Франка було б зовсім не схоже – прецінь належав він «до грона найбільших гуманістів европейських народів, поряд із Шевченком, Шекспіром, Ґете, Данте й іншими»

(УАВ, І, 659). Але він розрізняв, за переконливим формулюванням Р. Рахманного, гідну прощення особисту кривду людини та кривду загальнолюдську – проти нації. На тому, що це гріх найтяжчий, який не можна пробачити, наголошував і Тарас Шевченко (пригадаймо його балядний вірш «За байраком байрак...»). Геноцид як особливий злочин проти Творця, скоєний всупереч Його законам, не може бути реабілітований заповіддю людинолюбства. «Як каже Іван Франко, Господь Бог не велів нам любити *Його* [курсив автора – В. П.] ворогів, ані ворогів правди й волі, бо тільки Він єдиний, Творець всесвіту, може прощати всі провини людські» (УАВ, І, 660). Ось альфа й омега живої етики християн Шевченка й Франка: ворогам Бога, правди і волі треба давати послідовну відсіч!

Отже, цитати й ремінісценції з огрому художньої й публіцистичної творчости Франка за допомогою транспозиції есеїв і статтей Романа Рахманного адекватно репрезентували нашого генія як особу громадську та приватну, історіософа-патріота, державника, який заініціював певний рух українського й навіть сусідніх народів за політичну окремішність і суверенну самостійність. Багатство виявів ідейно-художнього й естетичного спілкування двох краян не поступається якістю діялогові «есеїстика й публіцистика Романа Рахманного – творчість Тараса Шевченка». Різноформатне мислительно-белетристичне опрацювання есеїстом і публіцистом франківської надзвичайно коштовної й досі, на превеликий жаль, гідно не поціненої спадщини, посприяло актуалізації ліричних, епічних і ліро-епічних мотивів, тем, образів-символів, прийомів і зображувально-виражальних форм автора «Каменярів» задля успішного вирішення нагальних проблем і нагадування українству про обов'язкові істини й вічні імперативи. ❑

Рейд у вічність.
– К.: Видавництво «Діокор», 2001. – 128 с.
Під загальною редакцією Романа Коваля.

Пропоноване видання є збіркою документів із Державного архіву СБУ, переважно анкет засуджених до розстрілу козаків і старшин, які в листопаді 1921 року під проводом генерал-хорунжого Армії УНР Юрка Тютюнника здійснювали Другий Зимовий похід. Ці анкети та інші документи повертають нам імена воїнів Української Народної Республіки, людей різних національностей, які заради України готові були йти на смерть.

Ціна: 3 грн.

Тим, хто бажає придбати книгу «Рейд у вічність», пропонуємо звертатись за адресою:
01034, м. Київ, вул. Ярославів Вал, 9, п. 4,
тел. (044) 234-70-20.

Микола Шатилов

З повсякдення літературної провінції

(Частина III. Закінчення)

4. Запис у трудовій книжці

Чиста нагода, але й письменницький особнячок, той, що на Чернишевській, сусідив з установою не менш сволочною ніж чекістська – з районним комітетом партії.

Письменницький проти видавничого вигляд мав імпозантніший до часу: поки не виросла побік нього сіра – в оточенні барвистих квітників – модерна камениця. Зразу поблякнув особнячок. Помітніше стало, що вгрузли в землю гранітні сходинки перед дверима, що візерунчасте дверне скло ще з правіків трісле, що проіржавів піддашок, а ринви, щоб не порозпадалися, поскручувано дротом.

Усередині злидні не так впадали в око.

Велику, з виходом на веранду, вітальню прикрашав рояль, на який ніхто й ніколи не грав. Сподобали його курії. Пообступають і звідти і звідси, поспираються ліктями на чорне віко та й теревенять під грюк більярдних куль. А як година надворі, покурюють на веранді, де шаруділи попід ногами виколупнуті з долівки кахлі. На кожній вибито прізвище відомого харківського заводчика: Беренгейм.

Чи кахлі беренгеймівські випалювано на совість, чи совісти в міських проводирів котові й на сльози нема… Це ж коли письменницький осідок опоряджали?!

А неподалік, за духмяними куртинами, зневажаючи час, сяяв як нова копійка осідок хазяїв життя. Скільки літературних ґенерацій поподиміло на занедбаній веранді? Не одна, не дві… А ні в кого, можна заприсягатися, не вилетіло бодай оте, як той каже, обивательське: «Живуть же люди…». Та що там не вилетіло! На язик не наверталося.

Природньо неминуча супроть! Як світло й тінь.

А з вітальні вже чути було командирське покликування: «Починаємо! Починаємо!». Голова правління та секретар партійного бюра запрошували до залі. Ох, ця заля… Там обговорювали історичні ухвали історичних пленумів, вивчали творчий досвід славетного письменника совєтської доби Леоніда Брежнєва, каялися, що дали себе обшахрувати всілякими «ізмами» (шовінізм, авжеж, за гріх не вважався), шпетили відступників «від лінії», викривали інодумців, позбавлялися «ворожих елемен-

тів» (таких, як Андрій Чернишов та Василь Боровий), в один голос гудили порушників соціялістичної моралі…

Набути марку неморальної людини, коли на тебе употужились ґебешники, – це було простіше простого. Досить було не застібнутися на всі гудзики.

Якось употужились на прозаїка Бориса Силаєва. Він підлоти чекав і держався берега. З товариської вечірки повернувся до себе, на проспект Гагарина, таксівкою. Однаково не вгледівся від архангелів. Убрані за народних дружинників, вони переловили його перед самісінькою брамою: «Порушуєте громадський порядок!». «Чим?!», – обурився Силаєв. – «Пальта як слід не вмієте застібнути!». Полетіли листи до високих інстанцій, а звідти на Чернишевську: вжити заходів. І вже лунало командирське покликування з вітальні: «Починаємо! Починаємо!».

А щоб ославити Чернишова з Боровим, людоловам потрібна була ціла операція. Сперва пустили поговір, що за німців співпрацювали з українською газетою, яка видавалася у Харкові. Жодною новиною це не було. Обидва за кілька аж ніяк не пронімецьких рядків заплатили дорого. Боровий своєю молодістю, яка минала в найжахливіших – за Полярним колом – сталінських таборах. КҐБ стінив дурника, вдаючи, що нічого про це не знає, а в обкомі вдали, що вірять каґебешникам, які начебто допіру знайшли в архівах докази «зради», хоча знайдено їх було ще тридцять років тому, ще енкаведешниками.

Критик, літературознавець, автор монографії про Олену Пчілку, Андрій Чернишов, як виключили його зі спілки, носив телеграми, а на пенсію вийшов з посади сортувальника листів на головпоштамті. До смерти вже ніде й нічого не друкував. Одного часу, коли випав шанс, замовив йому статтю. А що про псевдо, без якого нічого б не вийшло, не дуже то хотілося розводитись, довго мимрив і з якимось слівцем схибив. Знагла зачув у слухавці повільний, з проволоком голос Чернишова: «От ви… Миколо… сказали. Українці… так… не кажуть. Треба…». Пояснював, як треба, наводив приклади, а щодо статті, псевда – та наче не до нього чарка п'ється.

Андрій Чернишов, Юрко Стадниченко, а ще Василь Боровий – письменники, які в місті, де панувала чужоземщина, спілкувалися за будь-яких обставин і з усіма своєю мовою.

Десь два десятиліття не друкували Борового. Єдиний заробіток, який вистарав, – сторожування. Але й того позбувся через невсипущу опіку *органів*. По ночах стеріг Василь дитячий садочок. Вигнали! Щоб не впливав… На урильники під ліжечками? Ні. На тих, хто користувався з урильників. Про Василеві поневіряння довідався я від доброго приятеля, коли курили у спілчанській залі, схилившися над рояльним віком. Ох, ця заля…

А на другому поверсі була святая святих – кабінет голови письменницького правління та редакція місячника «Прапор». До святая святих затяг мене Володя Брюгген, який завідував «прапорянською» критикою. Писав я для нього критичні відгуки, а він приміщав їх або в «Думках з приводу» (невеличкі), або в «Роздумах над прочитаним» (величенькі).

Книжечки, які втелюшував мені Володя, не будили думок, а тим паче, не спонукали до роздумів. Потокова графоманська продукція, якою гидували поважні рецензенти. Але я був новачок, пнувся писати якнайсерйозніше, а тож і наробив собі сміху. Віктор Іванисенко, оглядаючи провінційні часописи, залічив мене до тих, що кидають бісер свиням.

Віктор Іванисенко… Критична зірка! Метр! То була наука!

Якби Володя Брюгген, давши мені щойно видану книжку невідомого чернівецького повістяра, сказав: «Іванисенку до вподоби», читав би я її чужими очима. Але він назвав зовсім інше прізвище, ще не зіркове, не леґендарне: «Дзюба, Іван, гадає, що незле хлопець пише», й книжка стала для мене відкриттям. Це був довершений взірець европейської інтелектуальної прози – «Люди зі Страху» Романа Андріяшика, письменника, чия щербата доля пізніше окошилася на «прапорянах».

Найвизначнішою постаттю з-поміж тодішніх «прапорян» була Марія Пилинська. Не за посадою: посада непишна – літературна редакторка. Не через те, що являла собою живе втілення прикрої пам'яти: знала поіменно, знала близько всеньке – від Миколи Хвильового до Бориса Тенети – вистріляне Відродження. Не завдяки своїм високохудожнім перекладам. А завдяки тому, що Марія Пилинська, як ніхто, була втаємничена в життя українського слова з усіма його нюансами, варіяціями, сюрпризами.

Добірнішої ніж у неї мови годі було почути. Скарбами своїми ділилася щедро. Укладала разом з Іваном Вирганом фразеологічний словник. Уривки з нього місяць-місячно, рік-річно подавав наприкінці кожного числа «Прапор». Три-чотири сторінки, але це були перлисті сторінки. Прочитувалися за один дух, як поезія. Може, тому, що ілюстративний матеріял походив не «з газет», не від призначених клясиками письменників, а з творів правдивих українців.

Скільки років було Марії Пилинській, коли я вчащав до «Прапора»? Шістдесят? Шістдесят п'ять? Враження старшої пані не справляла. Повсідень, як сама могла б сказати, в однім уремені. Сухорлява, ставна. Зачесане під немодний гребінець сиве волосся. Зачіска, яка вподібнювала її до жінок зі старовинних світлин. Бліда, неусмішлива, з закушеною на чоловічий манір цигаркою. Неговірка. По смерті коханого чоловіка, письменника Івана Дніпровського, після загибелі всіх друзів їхньої молодости зосталося в Пилинської з найдорожчого – словник і сестра Ганна. Словник книжкою не видали, а сестра померла. І пішло, і закрутилося! Харківські можновладні недоумки заказали вкраїнський нагробковий напис. Російською! Пилинська кинулася туди-сюди. Та де там! Партійно-совєтські чиновнички сміялися їй в очі: «Покажіть нам кладовище, де є пам'ятники з українськими епітафіями! Зрештою, чи не все одно небіжчиці? Просто якийсь націоналізм…». Поповаривши воду, зласкавились. Пилинська не спускалася до пояснень, не дозволяла собі обурюватись, брала те, що відбувалося, як незникомість. Тільки міцніше стискала в зубах мундштук «шахтарської».

Часом, коли Володя Брюгген нишпорив по шухлядах (і щоб його відрецензувати?), заникав до нього довготелесий, на свиді чолов'яга з ляльково рум'яновим личком, з порцеляново блакитними очима – головний редактор Юрко Барабаш, «знавець Довженкової творчости». Лапки лапками, але він і доправди був знавець. Навіть життєписи їхні в дечому збігалися. Початки в обох – харківські, а далі – Москва, Москва, Москва... Несхожість в тому, що Довженка вислали, а Барабаша забрали з «Прапора», вивищуючи ранґом.

Кували речі недобрії, що в крісло заступника головного редактора московської газети «Література і Життя» висадила ляльковий красюк власна дружина, яка мала патронів серед впливових цекашників. Найімовірніше гусей підпускали москалі, щоб заличкувати справжнє призначення харківського висікаки. Москва саме потребувала людини, яка погодилася б напосісти на Солженіцина. Авжеж у союзній столиці було і своїх суціг велика сила, але потрібен був суціга талановитий. Не бракувало й таких. Але потрібен був варяг, забіга, не пов'язаний з літературно-політичними клянами.

Чи не першого ж свого московського дня Юрко Барабаш вибухнув статтею-виказом, започатковуючи цькування Солженіцина. Замовники відгодилися йому сто з оком. Невдовзі колишній «прапорянин» помічникував у секретаря ЦК Дємічева, самовладного хазяїна всієї совєтської культури. Коли звільнилося тепленьке містечко директора в Інституті Світової Літератури, хто його посів? Доктор філологічних наук Юрій Барабаш! Подибавши не так і давно це прізвище під статтею про Василя Барку, я отетерів. Не через те, що винятковий пройдисвіт наважився аналізувати книжки винятково чесного письменника, а через те, що аналізи наважився оприлюднити український часопис «СіЧ», в редакційній колегії якого самі за себе «батьки нації». Проти їхньої поведінки поведінка Барабаша, який ніколи не крився, що торгує на два базари, виглядає логічнішою. Ще компонуючи дємічевські шовіністичні доповіді, він спромігся написати присвячене Довженку дослідження. А під яким заголовком! «Чисте Золото Правди». Читалося з інтересом. Писати Барабаш умів. А ті, що витягли його з «Прапора», вміли добирати і вишколювати перевертнів.

Далі верховодив у «прапорян» Юрко Третій (Махненко).

А «третій», тому що Барабашовим попередником був так само Юрко – Шовкопляс, з харківських прозаїків чи не найбільш потайливий. На перший погляд якраз ні – партійний активіст, громадський діяч, письменницький провідник. Та це все тут, по цей бік окулярів у золотій оздобі, а що за ними... Шовкопляс добрав спосіб поводитися так, що ви не тільки не знали, а й не прагнули довідатись, що там, «по той бік». Секрет такого вочевидь робленого відчуження виказав мені старий літератор.

Тридцяті роки, коли українських письменників вигублювано методично й масово, молодого Шовкопляса мов громом прибили. Виживши і

зрозумівши, що вдруге чуда не станеться, він хотів зректися пера. А затим що демонстративно сходити зі своєї дороги було небезпечно, лишився номінальним членом письменницької спілки, перекинувся на письменника-адміністратора. Пера не торкався понад чверть століття, однак ані на волос не втратив майстерности, що посвідчили два його напрочуд інтеліґентні романи – «Ніч проти Понеділка» та «Лікарю, Вилікуй Самого Себе». Не втратив і чогось, що важко надається до визначення, але без чого жила залюбки більшість літературних верстаків Шовкопляса.

Мені та ще кільком провінціялам пощастило спозирати шанованого повістяра «без окулярів», хоча, коли одного вечора постукав він до нашого – в київському готелі – покою, знічено поглядав крізь скельця в золотій оздобі. Зніченість йому не випадала. Завсіди тримався паном діла: гоноровий, огрядний, неметушливий. А тут – на тобі! – перепрошує: «Самотів, самотів та й надумав загостити. Може, вірші старому почитаєте?». Ми заметушилися. Мерщій позгрібали зі столу ковбасні недоїдки, підсунули фотель: «Сідайте, сідайте...». Читали. Шовкопляс слухав мовчки – ні похвал, ні зауважень. А мо', й не слухав. Надто вже обмацував очима читця, так наче старався зазирнути тобі в душу. За годинку важко підвівся з фотелю: «Дякую вам. Щиро дякую!», – і почовгав коридором до свого покою.

Самотіти далі. Юрко Перший...

Нічого спільного не мав з ним Юрко Третій, Махненко. Навіть спільний повістярський цех їх не єднав. Документальні повістинки, які Махненко стругав на честь робітничої кляси, були типовим робливом загумінкогого нарисовця. Одначе думки про себе він був високої. Невгодний рукопис брав двома пальчиками за ріжок і бридливо кидав на стіл: «Гівно!». Самопевности додавало йому приятелювання з обкомівськими худопахолками – завідувачами відділів, референтами, інструкторами, а найпаче те, що вряди-годи ставав учасником їхніх забавок. З-поміж совєтської верхівки ще не зайшла мода на фінські парильні з чеським, імпортним, пивом. Забавлялися переважно простацьки – рибалка на заповідних озерах або лови по своїх мисливських господарствах.

Махненко недбало, наче між іншим, ділився з підлеглими: «Учора на вепрів ходили з...». Оті трикрапкові його висмівали: «Рушницю тримає догори дригом ще й крутиться як воша на кожуху: „Де той вепер? Де той вепер?“». Махненку мов з гуски вода. Він, аби не втратити ласки зверхників, ладен був і сам себе спаплюжити. Уражена ним коханка порозсилала скарги по всіх усюдах. Ув обкомі поклали вивести кінці з цієї притичини. Поперше, про людське око треба, а подруге – бий своїх, щоб чужі боялися. Та не на того натрапили. Махненко, стоячи «на килимі», щиро обурився: «Яка, товариші, коханка?! У мене ось, – і витяг з кишені підписаного лікарем папірчика. – Статеве безсилля». Доглядачі комуністичної моралі тільки головами кив-кив: «Ох, хитрючий хахол!».

Щодо хахла мали рацію. Українець був – з обов'язку. Спав і вві сні бачив, як утече до Расеї-матінки. При першій нагоді й утік.

Аж ніяк не парадокс, що за Махненка «Прапор» надрукував найкраще за всю свою історію – «Полтву» Романа Андріяшика. За певних обставин редактор-невіглас міг навіть прислужитися літературі. Якщо в його оточенні були по змозі совісні та по змозі сміливі професіонали. А в Махненка були. Насамперед – його заступник Андрій Чернишов. Певен, що, схвалюючи до друку «Полтву», Махненко не усвідомлював, що саме схвалює. Коли йшлося про складних авторів, він упевнявся на Чернишова, а той знав силу в Андріяшиковій прозі і брався на способи, щоби роман дійшов таки до читацтва. Добирати хисту доводилось, бо ставала на заваді цензура. Нарешті, й вона відчепилася.

Проте в редакції вже відчули, що колотнеча з «Полтвою» добром не кінчиться. Найбільше побоювалися харківських ідеологів, а тим то Володя Брюгген і вигадав, як упередити їхні наскоки. Не дати отямитись! Відрецензувати роман в одній з харківських газет того ж дня, коли наклад «Прапора» вивезуть з друкарні. Сказано, як зав'язано! Володя запопав для мене примірник верстки. «Полтва» мене приголомшила. Скільки писав, стільки й соромився своїх телячих радощів, бо здавав собі справу: критика, який здатен на рівних аналізувати доробок Андріяшика, в Україні немає.

Чергове число з «Полтвою» – і статейка як уродилася. Мисливців на хованих вепрів сквапність така заскочила. Зателефонували товаришкові: «Ми твого журнальчика ще не маємо, а вже якісь рецензії... Що за чудасія?». Махненко запевнив, що ні сном ні духом не відає.

Та й по всьому.

Удар нагодився звідти, звідки його не ждали. З Києва. Діставши наказ згори, «Літературна Україна» пустила у світ пасквіль абшитних капезеушників. Винували Андріяшика за націоналізм та дорікали необізнаністю з життям підпольської Галичини. Пасквілянти везли москаля і перекручували собі на користь події, яких не спромоглися перекрутити продажні історики. А читали вони їх? Академік Леонід Новиченко читав. Але й він у розвесистій статті оббріхав «Полтву», як сам схотів. Хоча який, під три чорти, сам? Як схотіли його партійно-каґебешні хазяї!

Надовго відлучили від літератури Романа Андріяшика. Повернули вівець Андрія Чернишова. А Махненко? Як з гуски вода!

Згодом «Прапор» уже нікого й нічого не відкривав. Давав собі раду окрушками зі столичних столів, а то й таким белетристичним мотлохом, який на стіл «Вітчизни» або «Дніпра» зазнаки не міг потрапити. Сторінки його заполонили усякі Бедзики, Кашини, Петрови, Мигалі та інша безкебетна братія – аж до такого собі Володимира Кравченка, новеліста і повістяра, який сам себе виставляв «колишнім працівником органів». Давалося взнаки минуле чи не давалося, а його недорікуваті новельки та хиряві повістинки часопис публікував. Не «Прапор», а шмата для підлоги... Та найгірше було попереду.

Найгірших часів «прапоряни» зажили не з Юрком, не з Третім, а з Першою...

Перша жінка на чолі літературного місячника; перша не-письменниця (тобто не-членкиня спілки), якій підлягав письменницький друкований орган; перша, кому членство було ґарантовано ще перед появою першої книжечки; перша, чию книжчину (і то яку – критичних статтей!) видали негайно, поза всякою чергою.

Одно слово, Наталя Черченко.

Харківське письмацтво знало, що вона, літературна працівниця російської газети, спеціялізується на культурній тематиці. Та щоб отак, ні сіло ні впало, у «Прапор», головною редакторкою?.. Наче сніг на голову, але не дуже дивно, бо знало письмацтво й те, що чоловіком у Наталі Черченко – заступник начальника управління КҐБ, переведений з Києва «для посилення».

Нема-нема та й проскакував і в неї відомчий жаргон. Прочує, що за романом письменника ім'ярек ганяються, позичають на ніч одне в одного, стулить губки й видушить з себе категорично: «Ганяються, бо смаженим пахне!». У перекладі з людожерської: бодай крихата правди в романі, та є. Ототожнення мистця з його творами – це теж їхня, людожерська, традиція. Говоримо проміж себе про поезії Ліни Костенко. Геніяльні! А хоронительниця традицій і собі заходить у розмову: «Усе наше паплюжить! Усе наше ненавидить! Така людина не може бути генієм!».

Не може – та й квит!

З появою товаришки Черченко бідолашний «Прапор» і зовсім став сімейною філією щитомечного відомства. Зовсім, тому що в Ольги Мужицької, яка «сиділа на прозі», чоловік так само був підполковником того самого управління. Чи між їхніми чоловіченьками кішка пробігла, чи обидві пані одна одній люто заздрили, але сварилися вони страшенно. По відвідинах *головної* Мужицька залітала до нашої кімнати з буряковими рум'янцями на щоках і, швиргонувши на пюпітр чиєсь оповіданнячко, лаялася крізь зуби.

Пюпітр – це був її винахід: щоб не сліпати над рукописом.

А я «сидів на критиці» і силкувався вгамувати свою vis-à-vis: «Знову не поділили? Нема чого вам ділити!». Ольга, зметикувавши, про що йдеться, зачинала теркотіти: «Дарма, що і мій *там* служить! У нього інший клопіт – кримінальники та валютники. А от в її...», – і витикала пальцем стінку за моїми плечима. Уговтається і вже тверезо міркує: «Батько в СОЗі, а я ні. На хріна воно мені? Здоров'я дорожче! Даватиму лише прохідне!».

Усі давали прохідне. Роберт Третьяков псевдопоезії, Микола Онопріенко псевдонариси, а я псевдостатті. Звісно, Роберт мав за краще дати Ігоря Калинця, Микола – Валентина Мороза, а я – Івана Світличного. Та де вони? Сімдесят четвертий рік. Найталановитіші там, де чорти навкулачки б'ються.

Виглядало, що так триватиме до без кінця.

Володя Брюгген, який перейшов на творчий хліб і не знався на поточних «прапорянських» справах, завітавши до письменницького особнячка, за-

певняв, що на моїй посаді можна й пенсії дочекатися. Ні йому, ні мені не спливало на думку, що дочекаюся в чужій країні, що наша балачка (тісний напівтемний коридорчик) пригадається мені на празькому Браніку, де вулиці й вілли названо за творами або за персонажами творів Алоїза Їрасека. А якби не Володя, не було б ні тих вілл, ні тих вуличок. Це після його слів уявив я, що доведеться ще півжиття зважати на Ольжине правило «батько в СОЗі...». До речі, батько її був не в СОЗі, а в Полтавському обкомі. Секретарем. Уславився як неймовірний самодур і пострах персональних водіїв. Умостившися поруч, гримав: «Тримай кермо! А я на газ тисну! Швидше у Києві станемо! Начальство, бач, Мужицького потребує!».

Отже, по Володчиних словах щодо пенсії узяв я думку звільнятися. От здам статтю і – до побачення. А стаття була про новелістів-сімдесятників. Морочлива. Без шістдесятників не даси ради, а вони – хто в неласці, як Григір Тютюнник, а хто на лагерній зоні, як Василь Захарченко. Неласка ще туди-сюди, а зона... А зона, подумалося мені, то не моя річ, то *їхня* річ, і ще подумалося, що, може, потрапить часопис за ґрати, може, потеплішає Василеві на душі: пам'ятають...

Як надбіг сиґнальний примірник, потаскав я нашій *головній* заяву: прошу звільнити за власним бажанням. Гай-гай! Товаришка Черченко не беруть: «Вашу статтю товариш Сіроштан вивчає. Зачекаємо на висновки». А поки Сіроштан вивчає, лавреат і клясик Загребельний телефонує. Страшить і медом маже: «Ми вам як головній редакторці абсолютно довіряємо! Але ж і над нами... Та, гадаю, товариші зрозуміють: ідеологічна диверсія, ворожі забіги! Кортить їм ваше добре ім'я знеславити».

На другий день готові й сіроштанні висновки: пропагує націоналістичних писак, звільнити як професіонально нездалого.

Кий чорт, звільнили! Витурили з вовчим білетом.

Скандал на весь окіл. А через що? Шістнадцять друкарських знаків. Ім'я та прізвище. Серед інших імен та прізвищ: Василь Захарченко. Нічого більше. Те, що коїться неподобство, всім було ясно, але втрутилася в скандал людина, від якої я цього зовсім не сподівався. Поет Юрко Стадниченко, щойно призначений заступником Першої. Довідавшись про вовчий білет, він довго чухав лисину, сам собі щось бубонів, а тоді переміг ся: «Піду до неї!».

Повернувся, з'ївши облизня.

Узяли ще Роберта Третьякова та й поїхали в лісочок на Павловому Полі – кинути лихом об землю. У лісочку Юрко й віддав свій кабінетний монолог: «Як ваш заступник я тепер мушу знати, що сталося з тим чи тим письменником. Але звідки? Ось довідник спілки совєтських письменників. Ось Захарченко. Якби видали список заарештованих... Для внутрішнього призначення. А так, повірте, я й сам не мав гадки, що Захарченко відбуває кару».

Те, що зробив і як зробив Юрко Стадниченко, було більше ніж поміч, підтримка, співчуття. На жаль, щоб збагнути це потрібен був час, вели-

кий час. Юрко дозволив мені збагнути, ким він є. Одним з дуже й дуже небагатьох українських інтелігентів, які, мавши до діла з будь-яким партійно-совєтським діячем, тобто свідомим україножером, підсвідомо поводилися з ним, як з ворогом. Юрко, син петлюрівського старшини й сільської вчительки, сівши грати з чортом, в якого лицарство не є козиркою, по всяк час грав чортячими картами. Тому і вигравав. Тому й лишає слободянам український часопис «Березіль», а не перефарбований на синє й жовте хахляцький «Прапор».

Дещо лишив по собі й Сундук (він же – Сірий), як іменували харківські літератори обкомівського секретаря Сіроштана. Довгенько по закутках письменницького особнячка шепоталося: «Сундук не схвалив…», «Сірий не дозволяє…». Частка *не* перевивалася з його прізвищем, наче *де* у французького аристократа. Різниця в тім, що аристократи своїх солов'їв, бардів та менестрелів, обсипали золотом, а Сіроштан своїх солов'їв смажив.

Це Сундук заказав Миколі Шаповалу чинити по-людськи з гнаним, але ще живим Андрієм Чернишовим; заказав по-людськи ховати Івана Виргана… Микола спинався. Сундук бив на одліт. У посвідці про смерть письменника Шаповала може бути записано що хоч. А насправді загинув він як жертва сіроштанства.

Давид Вишневський так само. Вишневський, собі на безголів'я, воював на Малій Землі, де комісарило по тилах майбутнє світило совєтської літератури. Сірий порівнявши (або йому порівняли) війну в романі Давида Вишневського з війною в геніяльних творах генерального секретаря, тримав харківського повістяра за наклепника. Хоч скільки переробляв свій роман Вишневський, Сірий хилив на своє: «Не піде…».

А Леонід Болобан? Схожий на постарілого запорожця з відомого полотна, він був уже в тій добі, коли запорожці йдуть на покій, просяться до манастирів. Болобан просився до обкомівської лікарні. Сундук на його прохання відмовив: «Невільно! Не член партії».

Що сталося з Сундуком у новій, але ще й як залежній Україні, ніколи знати не хтів ані-ні. Може, спочиває вічним сном на кладовищі, де є урядова (вона ж – обкомівська) діляночка. А може, живий та здоровий, отримує ордени, якими заслужених україножерів Кучмостан не поминає. Так чи так, а харківці Сундука пам'ятатимуть. Це ж бо він, який навряд чи й чував про Герострата, зарядив зрубати зі стін харківського метра фрески із слобідськими мотивами: «Не дозволю націоналізм!».

Записів у моїй трудовій книжці було – сторінки вклеювали. Але той – від Сундука – найдорожчий. Круглою печаткою й підписом «Н. Черченко» потверджено, що для *їхнього* вжитку непридатний.

Прага.

Микола Шатилов – talafus@tiscali.cz

❑

«Моя Україна зовсім не моя...»

(Карабович Т. Вибрані поезії. – Білосток: «PRYMAT», 2001. – 321 с.)

Тадей Карабович є одним із провідних українських мистців сучасної Польщі, належить до чільних діячів діяспори загалом. Він широко знаний у світі як письменник, перекладач, критик, педагог.

Якщо поети міжвоєнного періоду – Юрій Липа, Євген Маланюк, Юрій Дараган, Олена Теліга, Наталя Лівицька-Холодна – були одержимі ідеєю «повороту» переможцями на сплюндровано-збольшевичену Україну з метою відродження її державности, то для їхніх наступників характерні інші домінанти. Це передовсім щемний біль від утрати українськости тими регіонами, що насильно були передані польській стороні Йосипом Сталіним і постраждали в 1947 році від горезвісної операції «Вісла». Це й прагнення віднайти себе на перехресті двох культур – української та польської, не протиставляючи їх, а всіляко збагачуючи.

Саме до таких мистців з українсько-польськими духовними витоками належить і Тадей (Тадеуш) Карабович, що народився 1959 року в селищі Савині Холмського воєводства. Генетично він успадкував тугу і за Великою Україною, і за своєю малою батьківщиною, перетертою жорнами асиміляції, позбавленою споконвічних прикмет. Тому в десятках верлібрів відчувається поетова потреба відшукати сліди тієї втраченої вітчизни, зберегти те, що не є загубленим безповоротно. З іншого боку, Т. Карабович цілком органічно увійшов у світ польської та загальноєвропейської культури. Промовистим є той факт, що дебютна книга поета «Zapatrzenia» («Задивлення»), видана в 1985 році, була написана мовою Адама Міцкевича й Марії Конопніцької, Юліяна Тувіма й Віслави Шимборської, а вже наступні збірки друкувались українською. Мистець багато перекладає зі слов'янських мов, намагаючись внести посильну частку в справу зближення братніх народів і країн, налагодження між ними дружніх взаємин.

Своєю книгою «Вибраних поезій» (Білосток, 2001) Т. Карабович ніби вдивляється в близьке й віддалене минуле, фіксує його за допомогою художнього слова, у настроєвій пульсації окремих збірок, виданих у 80-90-х роках. Тож структура цього однотомника не є традиційною. Вмістивши на початку кілька найновіших текстів, письменник надалі пропонує читачеві свою останню збірку «Два листи до ночі» (1999), а за нею у зворотній послідовності подаються решта: «Що стою за стіною споминів» (1997), «В пустелі небо чорне» (1995), «Атлантіда» (1993), «Кличу тебе як ластівку» (1991), «Біля вогню» (1990), і насамкінець – «Вологість землі» (1986).

Автор ніби почергово відкриває пласти пам'яті, занурюючись у минуле до часів написання своєї першої україномовної книжки.

Центральне місце тут належить поемі та однойменній збірці «Атлантіда». Це ніби місток, єднальна ланка між «книготрійцями» 1986-1991 («Вологість землі», «Біля вогню», «Кличу тебе як ластівку») та 1995-1999 років («В пустелі небо чорне», «Що стою за стіною споминів». «Два листи до ночі»). Поема з красномовною назвою «Атлантіда», що писалася Т. Карабовичем протягом 1984-1992 рр., відбиває його болючі роздуми над долею денаціоналізованої Холмської України, що колись була квітучим і щедрим куточком. Головна тема твору, як відзначає сам поет у вступних зауважах, – «постійна загроза занепаду рідної землі, відсутність натурального оновлення через переселення українців з рідних місць (Лемківщина, Бойківщина, Надсяння, Любачівщина, Білгорайщина, Холмщина та Підляшшя) на західні і північні землі Польщі у 1947 р.».[1] І далі мистець додає: «Молитви, жага кохання, поетичні мандри до ойкумени Атлантіди – це способи, якими автор намагається долати велику пустку, що її зустрічає, йдучи українськими слідами тих земель».[2] Композиційно поема складається з восьми розділів, подрібнених на численні підрозділи, котрі нагадують то пошматовані світлини з альбому, то уламки розбитого дзеркала.

Приреченість, яка ледь відчувається в перших афористичних сентенціях на початку твору («я сам з тої макітри, що терла непам'ять», «я з того фільму, де грають трагічні ролі», «батіг призьби ятрить більше смерти»), далі розливається емоційними хвилями на цілі розділи. З'являється профіль багатостраждальної Божої Матері Холмської під Берестечком – символу місцевого українства – як «профіль моєї нації / битої тоді в живіт», «профіль Богородиці / гнаної / за Буг». Атрибутика на позначення пережитої сваволі та її наслідків – пустка, занепад – стає домінуючою («кулі / що пробили ікону Спасителя / навиліт», «засмічена підлога», «покинений глечик на тині», «місцеве населення як косяк», «костеніють місцеві поселення / ніхто не зуміє захиститися»). Такі гнітючі штрихи підсилюють відчуття втрати краянами своїх духовних орієнтирів і цінностей («віє самотністю від / церкви в Голі / що присіла біля мовчання / як чайка», «іконостас заростає / криком / минулого», «самота / у чотирьох стінах / проминання», «церковні бані міняють / на заломи», «хрести цивілізують»). А над усім панує «кропива». Вона скрізь – глушить, пригнічує, мертвить настроєм пустки й одичавіння, цілковитої порожнечі. Проте «вище кропиви росте спомин» і «вище спомину сльози», не загоюється душевна рана поета – «ніколи не забуду».

Трагізм ситуації, за якої «денаціоналізується національна / меншість / відрікається себе неначе Петро / Учителя», конкретизується в долях окремих людей, пам'яток рідної культури:

1. Карабович Т. Вибрані поезії. – Білосток: «PRYMAT», 2001. – С. 178.
2. Там само.

і відречеться одна жінка
вишиваного рушника і зробить з нього
дві подушки

і відрікається друга пигулі
і робить із неї хідник

і відречеться інша хвартуха
і пошиє з нього мішок

та й єдиний шедевр з села ікс
один колекціонер вивозить за океан (189).

Ужитий у багатьох рядках сполучник «і» в анафоричній позиції створює настрій скорботи, нагадуючи відомі фрагменти з Біблії. Жертви, принесені українською суспільністю, викликають у мистця асоціяції з Ісусовою офірою задля людей та поневіряннями стародавніх іудеїв. Наскрізний образ пролитої крови пронизує поетичні рядки письменника, підкреслюючи протиприродність і жорстокість таких насильницьких акцій, як етноцид:

і сльози зворушення викрушуються
як кров на тілі залежалої Плащаниці

та з пробитого боку нацменшости
перестає текти струмок солярности

а пробиті стопи
потайки міняють на один цвях
голосільниці
а пробиті долоні
заростають нафтою (188).

Формула «і виглядає нацменшість / як більшість» виступає у творі як суворий присуд політиці асиміляції та шовінізму. Тут мимоволі пригадуються численні совєтські етночистки, масові заселення росіянами тих регіонів, що були звільнені від корінних мешканців шляхом репресій і депортацій. Новітнім польським асиміляторам було в кого повчитись у цій справі, адже механізм пляномірно здійснюваного винародовлення нацменшин у СССР був відпрацьований до деталей і діяв бездоганно.

Водночас у поемі вловлюється докір тим, що змирилися зі своєю долею, відрікаються від своїх святинь («той що відпирається Атлантіди / при багатті розпізнаний тричі»). Такі ремствування можуть здатись запізнілими, оскільки поетова мала батьківщина давно вже стала ірреальною: «заглядаю у корінь землі / і добачаю відсутність», «затирається поняття / біографії», «десь лише в пам'яті цей смак дичок / космічної вже Холмщини». І все ж ліричний герой поеми не бажає схилитись перед неминучістю, не впадає в розпач. Його не полишає надія:

оновлюся в тобі дощем
розтане засохла сіль забуття

зеленітиме спіралі терпка земля
Атлантіда (181-182).

Молитовний фінал твору нагадує традиційну кінцівку народних дум і виявляє глибоко релігійне гуманістичне світобачення співця:

всіх що не зуміють захиститися
хай береже причастя

всіх що караванами в дорозі
хай береже причастя (197).

Окрім поеми, Т. Карабович пропонує у «Вибраних поезіях» і такі жанрові модифікації, як діялог («Розлука»), спомин («Мені нагадались»), присвята («Найтяжче»), молитва («Зорі. Ніч»), сповідь («Сповідь»), пейзаж («Сон про осінь»), пісня («Холмщино батьківщино лелек») та ін. Він засвідчує схильність до експериментів, синтезуючи строфічні форми. Так, поряд із традиційними для Т. Карабовича верлібровими сонетами «Тотожність», «Проща», «Повернення», «Деркачі», «Метелик», «Вигнання» та ін. у книзі вибраного наводиться цілий цикл т. зв. «сонетогайку» («Ранкові смуги сонця», «Коридори спраглости», «Сутність», «Ключі таємничости»).

Одна з улюблених ліричних форм поета – вірш-екслібрис. У багатьох своїх посланнях, посвятах, епіграмах, епістолах Т. Карабович звертається до носіїв національних традицій – майстрів пензля і слова («князів поезії»), чудових різьбарів і гончарів («князів кераміки»). Це й символи минулих століть, і свідки та учасники того дійства, що зветься сучасністю. В однотомнику мистця репрезентовані Тарас Шевченко («Я читав збірку віршів») і Василь Стус («Вишиваний рушник з України»), Никифор Дровняк із Криниці («Жменьки хвилин записаних у слово») і Казімір Возняк із Пістиня («Гуцульський екслібрис до століття яке закінчується»), Марія Ревакович («Остання поетка відбуває до Америки») і Богдан Бойчук («Богдан Бойчук видає антологію української модерної поезії в діяспорі „Поза традиції“»), Остап Лапський («Кінчиться наше століття», «Криза», «Шана») і Чеслав Мілош («Екслібрис Чеславу Мілошу»), Ігор Калинець («Ектенія») і Володимир Наумюк («Святі Володимира Наумюка»), Людмила Лобода («Львів у січні», «Пояснення») і Маріянна Боцян («Екслібрис поетці Маріянні Боцян», «Загублений екслібрис Маріянни Боцян»), Володимир Лобода («Мистець зі Львова Володимир Лобода на руїнах Холмщини», «Я почав прощатись», «Ці три осики на Спаса Володимира Лободи») і Петро Мідянка («Виїзд поета Петра Мідянки»), Надія Артимович («Поетка Надія Артимович надсилає з Підляшшя свою збірку „Двері“ 1994 р.») і Володимир Патик («Екслібрис Володимира Патика»), Андрій Ментух («Епіграма Андрієві Ментуху») та Юрій і Розалія Ілюки («Надпис на екслібрисі: Ро-

залії та Юрію Ілюкам»). Викликає зацікавлення розлога поезія-послання «Музо з надсвітів», що має підзаголовок «Відповідь на квиління чайки Мілі писана на світанку 8 лютого Року Божого 2000». Цей вірш, певно ж, пов'язується з художніми одкровеннями поетеси з Перемишля Мілі Лучак-Горбачек, творчий доробок якої приваблює автора і як рецензента («Апокаліптичні візії поетичного космосу Мілі Лучак», уміщено в першому томі річника «Український літературний провулок» за 2001 рік), і як співця-побратима. Поезія ніби припрошує читача до тієї полеміки, яка вже віддавна ведеться в напівсерйозній манері на лірико-філософському ґрунті тріадою Лапський – Лучак – Карабович.

Якою б жанровою формою не послуговувався Тадей Карабович, кожен з його текстів звучить свіжо, неповторно. Насамперед привертає увагу метафорика, що просто заполоняє книгу. Вона глибинна й містка. Це не просто оздоба, а каркас творів. Поет ніби видобуває поклади метафоричного золота й щедро його розсипає перед читачем («день виганяє нас з любови», «птах сонця / запалює молитовну хвилю ранку», «вирощується паляниця поезії», «так молитимуться журавлі перед прощею», «горить душа моя від прощання / вибухом осені у вістрях / вен», «ключем відчини обличчя спомину», «годинник уласкавлює проминання», «кружляє наді мною лелека / дитинства»). Такими ж самобутніми є порівняння («мандруємо в прощу як в зелену ніч», «як дві ластівки ховаємось під ковдру цілющости», «ранковий промінь сонця як десниця Бога», «земля неначе яблуко / на Спаса», «полонені весною / ми руділи як торішнє листя»).

Зі стилістичних фігур у поета домінують звучні анафори й епіфори, які нерідко переплітаються, творячи вишукані візерунки. Це ніби вишивання словами і фразами. Наведемо хоча б такий приклад симплоки, або сплетіння:

стій біля вогню
як стоїть Месія на колоні **часу**

стій біля вогню
як яструб над кубельцем **часу** (279).

Виділивши єдинопочатки та єдинозакінчення, прочитуємо: «стій біля вогню часу».

Майстерно використовує Т. Карабович обрамлення, застосовуючи різні види кільця. Так, у збірці «Два листи до ночі», що першою представлена в однотомнику вибраного, пропонується разок строфічних кілець типу:

твоє небо є синє
напиши листа синього як **твоє небо** (53).

Книга Т. Карабовича помережана найрізноманітнішими лейтмотивними повторами – від чарівливих алітерацій та асонансів до розлогих словесно-образних ланок, стрижневих формул, що переходять з одного тво-

ру в інший. Навіть окремі вірші в різних редакціях перемандровують з попередніх збірок у наступні, поєднуючи їх у цілісний організм, де циркулює жива кров.

До поетичної мандрівки, що «закінчена хоч триває далі», запрошують читача й дві статті-передмови, які становлять літературознавчий бльок цього видання: «Між мовчанням і словом» Елеонори Соловей та «... Я отримував безмежну ласку писати вірші» Лесі Лещенко. У них схоплено прикмети творчої манери мистця, особливості його художнього бачення.

Слід також відзначити вдале художнє оформлення книги. Здійснене львів'янкою Людмилою Лободою, воно органічно доповнює світ поетичних образів Т. Карабовича.

Можна тільки пожалкувати, що до однотомника не було вміщено низку цікавих ліричних полотен мистця (наприклад, поема «Кахля»), позначених увагою до минулого, перейнятих ідеєю відновлення втрачених чи призабутих пластів духовної пам'яті й матеріяльної культури українців.

Польський літератор українського походження Тадей Карабович щоденно складає дяку Всевишньому за дарований йому хист. Гадаємо, що любов широкого читацького загалу, зокрема й у материковій Україні, – то для мистця найкращий «гонорар за поетичну якість / з якого капає криниця таланту».

Іван Немченко

❑

ЛЕОНІД ПОЛТАВА: Профілі. Поеми.
Львів: «Логос», 2001.
Видавці: Центр Національного Відродження ім. Степана Бандери, журнал «Визвольний Шлях», Молодіжний Націоналістичний Конґрес.

Збірка творів відомого поета діяспори вмістила 22 поеми, написані в різні роки. Ці твори, просякнуті любов'ю до рідного краю, донедавна в Україні не друкувались. Пропонована книга видана з нагоди 80-річчя Леоніда Полтави за фінансової підтримки пані Галини Полтави (Єнсен) та її дочки д-ра Дарії Дикої.

Ціна: 4 грн.

Бажаючим придбати книгу «Профілі» пропонуємо звертатись за адресою:

01034, м. Київ, вул. Ярославів Вал, 9, п. 4,
тел. (044) 234-70-20.

Про авторів

Ігор Лосів
кандидат філософських наук

Юрій Щур
бакаляр історії,
член МНК м. Запоріжжя

Марія Мандрик
аспірант історичного факультету
Чернівецького університету

Роман Коваль
президент Історичного клюбу «Холодний Яр»

Сергій Квіт
доктор філологічних наук, доктор філософії УВУ,
декан факультету соціяльних наук і соціяльних технологій
Національного університету «Києво-Могилянська академія»,
професор, директор Могилянської школи журналістики

Алла Атаманенко
Доцент Національного університету
«Острозька Академія»

Святослав Караванський
поет, мовознавець, громадський діяч,
м. Дентон, США

Віталій Шевченко
кандидат філологічних наук

Володимир Погребенник
доктор філологічних наук, професор,
завідувач катедри української літератури
НПУ ім. М. П. Драгоманова